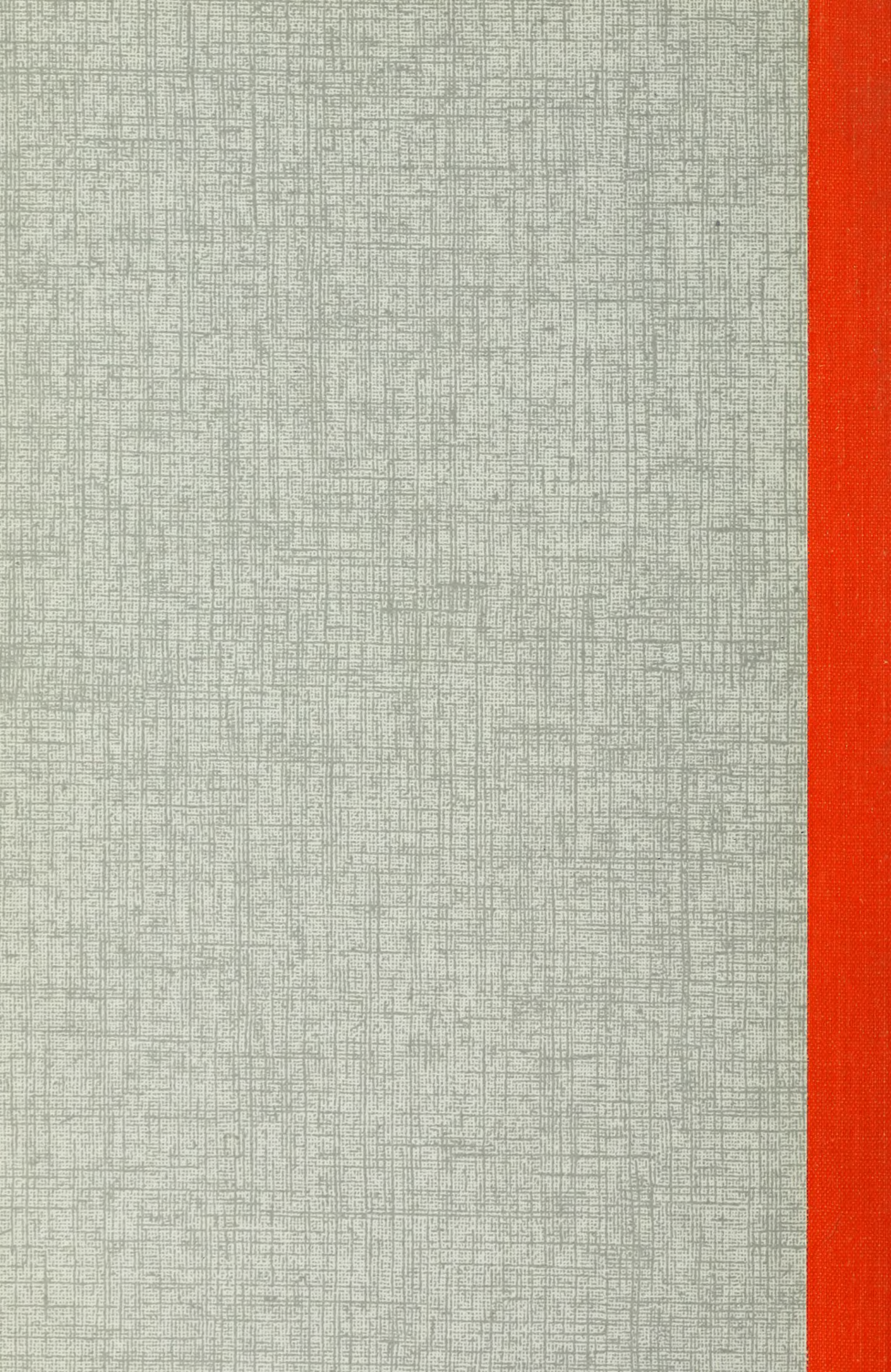

Vl

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DS
102
.4
A68

ha-Asam

200

$25.00

296.05
B3 XX

הוצא

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
Ontario Council of University Libraries

http://www.archive.org/details/haasammeaseflesi00rabi

הוספה ל„המליץ".

האסם

מאסף לספרות ולמדע

מספרי המנוח
ר' טובי' ליפשיץ נ"ע
שנפטר ונקבר בכ"ה מרחשון הרע"ז
בזנירז והונחו לפקדון עד השלחם
לירושלים אצל זאב אלי' ריכרט

נערך ויצא לאור

ע"י

ל. רבינוביץ

עורך המליץ ומו"לו.

296.05
14383

ס"ט פטרבורג

בדפוס ש. סוקולובסקי.

שנת תרנ"ח לפ"ק.

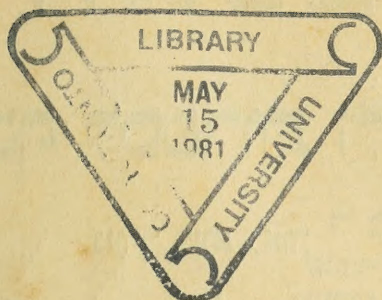
ГААСАМЪ.

Сборникъ литературныхъ и научныхъ статей.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

Типо-литографіи Ш. З. Соколовскаго.

1897.

DS
102
.4
A68

Дозволено Цензурою, С.-Пеуербуръ, 2 Декабря 1897 г.

296.05
14

מספרי המנוח
ר' טובי' ליפשיץ נ"ע
שנהמז ונקבר בכ"ה מרחשון תרע"ז
בזגירז והונחו לפקדון עד השלחם
לירושלים אצל זאב אלי' ריכרט

להשיב דבר *).

מאת זאב יעבץ.

שתי דרכים יש לפני החוקר לכלכל את משפטו על מיני המדעים, אשר עצמתם הם סדרי דברים שכל עקרם וכל ערכם הם הליכות מסבותיהם וחליפותיהם, תוצאותיהם ותולדותיהם. האחת היא דרך החוקר הנוהג לתפוש דבר לעצמו ולחשוב אותו, כל זמן שהוא עוסק בו, לעקר, ולבלתי החזירו לכללו עד אם מדד את תכניתו ויבחן אותו היטב מכל עבריו ומכל צדדיו, ורק אז ישיבהו למקומו ולמולדתו להחשב שם לאשר הוא באמת, לתולדה לשלפניו ולאב לשלאחריו. ואז אחרי אשר ידע אותו החוקר ביחודו, ישוב להתבונן עליו במתכנתו אל הדברים האחוזים והדבקים בו, מפנים ומאחור, לדעת עד כמה יראה פעלו החי בתוצאות היוצאות ממנו. לדרך הזאת נקרא: „דרך כלכלת הפרטים לשמם". והדרך השנית היא דרך החוקר, אשר אחרית תוצאות הסדר כלו וחוליתו האחרונה שבאחרונות, היא לבדה מחוז חפצו האחד בעיניו. ובבאו לחקור על כל פרקי הסדר, לא ישים לב לבדוק אותם לשמם ולעצמם; בלתי אם כדי הדעת, עד כמה כחם גדול להוליד וללדת ולהקים זרע לדור אחרון. לדרך השנית הזאת אנו קוראים „דרך הזקה האחרונה", יען כי היא זוקקת את כל פרטי הסדר אל הפרט האחרון.

במערכי החזיונות שחזו להם המליצים והמשוררים, תראינה שתי הדרכים האלה כשהן נבדלות אשה מרעותה. יש שיר חזות Epos או שיר עליליה Drama — שטבעם בכללם להיות בעלי פרקים וחוליות סבוכות אשה ברעותה, — אשר יכון המשורר לעשות את כל פרט מפרטיו לכליל יופי, למען יהיו כלם למכלל

---

*) בצאת ב„המליץ" מאמר „קרית ספר" להרב הגדול ר' יהושע יוסף פרייל ז"ל, שהוא בקורת על ספרנו „תולדות ישראל" ח"א, רשמנו את תשובותינו עליו, שהן מוסדות מחומרנו זה, פרקים פרקים, ואח"כ צרפנו מעט מעט את הפרקים לפרטיהם למאמר כליל. אולם עוד לא הספקנו להגיע לסופו, והנה השמועה הרעה הבהילתנו, כי הלך הרב הנכבד לעולמו ותצר לנו מאד ויפלא ממנו לעשות דבר: הנשיב? — והרי אין משיבין את הארי לאחר מותו! — הנחריש? — שהרי הדברים צריכים ברור! — ונגמור להשיב את ידנו על פני המאמר כלו ולהסיע את העוקצים הדקים שבשר החי אינו מרגיש בם, ומפני כבודו של מת יש להפקיע אותם ולסלקם; אך בכל זאת, יען כי אין דברי תורה ודעת נאמרים מתוך צער ואוני, וחכמים וצדיקים כהרב הגדול, אפילו במיתתם קרוים חיים, נהגנו במאמרנו זה מנהג החיים עם החיים ונקים בעצמנו את דבר רבותינו: „האומר שמועה בשם אומרו יראה בעל שמועה כאלו עומד לנגדו", ונדבר על בקרתו כאלו כותבו הנכבד עודנו חי עמנו על פני האדמה הזאת. וצורך שנוי המאמר מראשו עד סופו, וטרדתנו בסדור חלקי ספרנו „תולדות ישראל", דחתה את חתום מאמר זה עד היום. הכותב.

יופי, למערכת כליל יופי, מקבילים איש אל אחיו ומתאימים יחדו, ואשר אחרי כן הבא רוח אחת לחיות את כלם יחד. ויש שיר חזות או שיר עליליה, אשר כל הפרטים הראשונים והתיכונים אינם משמשים, כי אם למקדימים ולמכשירים לתקון הפרט האחרון שבהם וליפויו ולברורו, בהיות הוא לבדו חפץ המשורר. על שתי דרכים אלה, אשר היו חליפות מדרך כף רגל לבת השיר הרכה והענוגה, דרכה עוז, גם רגל דעת ההיסתוריא הכבודה והנאמנה, לפלגות חכמי סופריה אשר הוליכוה באחת משתי הארחות ההן.

בין מיני דברי הימים, שהצד השוה שבכלם, כי טבע ענינם, הוא סדור המאורעות המשתלשלים איש מרעהו, אין מין אשר לו נאה ומיוחדת דרך הזקה האחרונה, כדברי הימים לחכמת חכמי הדורות לשטותיהם שאנו קוראים להם „תולדות הפילוסופיא", בהיות כל עצם מאורעותיה פעלי רוח חכמת האדם. ואם כן קרובים הם להיות נוהגים בם חוקי תורת החקר — הגיון —, שהיא סדר רצוף של חוקים מוכרעים זה מהוך זה, אשר אין מקום להם לנטות ימין ושמאל אף כמלא שערה, כי אם לשאף ולרוץ אל עבר פניהם, עד שהם מגיעים אל התולדה האחרונה. שם הם עומדים, ופה הם כלים, כי היא לבדה כל פרי דרכם וסוף מעשיהם. את הדבר הזה הבחין הגל הפילוסוף האשכנזי, אבי כל סופרי תולדות הפילוסופיא ויחלט, כי מדה אחת להליכות החכמה ולהליכות ההיסתוריא וסדר אחד נוהג בשתיהן, וחוט פנימי אחד עובר בתוך פרקי חליותיהן, עד שאם אתה קולף מעל עצמות ההיסתוריא את העור והבשר שהעלו עליהן המראות החיצונים הנראים רק לחושים, ונגלה לך שלד דומה בכל טיבו אל גרם פרקי חוקי ההגיון. זאת היתה דעת הפילוסוף הגדול הזה, ובכל זאת חלוקים היו עליו חבריו, בהעמיקם לראות, כי שונה ההגיון הפשוט מן ההסתוריא המוחשת הרבה מאד. בגבול ההגיון שולט אונס גמור מראשו עד סופו בכללו ובפרטיו, ואף כי עצה עמוקה מני ים, עצת קורא הדורות מראש, ספונה וטמונה בה, הנה רב מאד הערב, אשר תעלה בו חרות האדם, שהוא כל עצם הנדון של ההיסתוריא, שאינה דנה ועוסקת אלא בו. ובמקום שהחרות העושה ברשות לבה ומדעת עצמה, מתלוה עם האונס בדרך המסבות, אין עוד לחשב את הקץ, ולשערו מראש בדיוק גמור, איככה יהיה ואימתי יבא, כי רבו העקלקלות המטות אותן הנה והנה.

ואם נאמרו דברים אלה בכלכלת תולדות הפילוסופיא, שאין מאורעותיה אלא הליכות הדעות המטוהרות, שבעליהן ויוצריהן יכלכלו את דבריהם על פי תורת ההגיון, שהיא לבדה כלי אומנותם, על אחת כמה וכמה לחוקר דברי הימים בכללם או דברי ימי אומה בפרטה, שאין לכלכל אותם במערכת חוקי הגיון ולדון את כלם בדרך הזקה האחרונה, כי בתולדות העמים המעשים מרובים על הדעות, ובגבול המעשה רב מאד ממשל חרות האדם. ובמקום שיש חרות שאפשר לה לפסוח בכל רגע, מן הקצה אל הקצה, אין עוד חשבון מדוקדק לעתיד.

ומלבד זה לא תוכל דרך הזקה האחרונה בחקר דברי הימים, להיות לשטה שלמה וגמורה כל ימי עולם. כי אם יאמר החוקר לכלכל את חקירותיו

על פי השטה הזאת בתכלית צביונה, לבלתי התמהמה אצל התולדות הקודמות, כי אם לזקוק אותן ביד חזקה ובזיקי ברזל לתולדות האחרונות, כאלו אין כל ערך בתולדות הקודמות, בלתי אם הכשר האחרונות בלבד, הלא יחשבו לו כל התולדות רק למכשירים לאחרונה שבהם, שהיא לבדה בעיניו תכלית הכל. ואם כן, אם ההולדה האחרונה היא העקר לו, הלא יש לו לשוות רק אותה נגד פניו, לבחון אותה ולדעתה היטב באשר היא חשובה לו למרכז האחד, שכל המעגל כלו אשר מסביב לו, וכל חשוקיו וחשוריו אינם מתכנסים אלא בו. אך פה התחזק עליו שאלה קשה מאד: הן אי אפשר לאיש להחזיק בדבר, בלתי אם מצא אותו, ואי אפשר לו לבכרו על פני הדומה לו, בטרם הכירו, ובכן יפלא הדבר ממנו איפה יבקש החוקר את התולדה האחרונה ואיפה ימצאנה? אם יחשוב את מעמד העולם בשעה שהוא חוקר את מחקרו, או כותב את ספרו לתולדה האחרונה, הלא יהיה לו למחרתו לפתח את האזיקים אשר זקק בם את כל הקודמות, לתולדה של אתמול ולרתק גם אותה עמן, ולשוב על עקבו ולכון בדרך אחרת, שונה משל אתמול ולעשות את כלן יחד לשלשלת אחת של הקדמות לתולדה של היום ההוא הנוסף. ובכן יהיה העמל הזה הולך ומתחדש מיום ליום ומשעה לשעה עד רגע האחרון לחיי המין האנושי. ואמת הדבר כי ברגע ההוא יצלח הסופר החכם למצוא את התולדה האחרונה באמת. אולם הלא אז יהיה הרגע האחרון גם לסופר גם לספרים גם לקהל הקוראים. ועל פי הדברים האלה, על פי מצוי הדין של המתבונן בדברים לאמתם, תשים שטת הזקה האחרונה, את דברי הימים שהם מערכי דמות חיי העמים למדע שאין הועלת בו לאדם, כל עוד, אשר מינו חי על פני האדמה, ובהגיע תור התועלת לבא, אין לה עוד למי להועיל באין עוד אדם על פני הארץ.

אולם לא לעקור את שטת זקת המאורעות לעתיד, מעקרה, ולבטל אותה בטול גמור, דברינו אלה באים, כי אם לשתף את ממשלתה בממשלת שטת „כלכלת הפרטים לשמם", ואז תהיה לברכה, כי אמנם זרמת החיים נובעת קדימה וכל גליה ומשבריה הולכים ורחקים מפטר מוצאם והולכים וקרבים אל תכלית תוצאותיהם. אך עצם דעת דברי הימים לא יקנה לעולם בהיות עיני המתבונן אל העתיד לבדו, כי דעת העתידות נתנה לנביא ולא לחוקר. והחוקר הבא לשאת דעו למרחוק ולדון על העתיד, יש לו לבקר היטב את העבר, כדבר שלגל החכם הגרמני האומר, כי „חוקר דברי הימים, הוא צופה אשר עיניו פונות אחורנית", לאמר הבודק יפה את העבר, וממנו ידע לעמוד על העתיד. כי מתכונת העתיד אל העבר, היא מתכונת הענף אל השורש, גם מתכונת הנעלם אל הנראה, ועל כן יש לחוקר הנאמן לחקור את העבר הנראה ולעשות אותו עקר וממנו ידע לעמוד על העתיד הנעלם, אף יש לו לבדוק היטב את סמני השורש, למען דעת היטב את טבע הענף אשר יצא ממנו ומה תהיה אחרית פריו.

ואנחנו בשומנו את פנינו לחקר תולדות אבותינו, לא זז פסוק זה מנגד עינינו: „הראשונות מה הנה הגידו ונשימה לבנו ונדעה אחריתן". כי אין לדעת את התולדות, בלתי אם נודעה לנו מולדתן, ואין להכיר התוצאות,

בלתי אם הכרנו את מוצאן. ועל כן הרבינו לחקור על המאורעות הראשונים, על הגדולים ועל הקטנים, כאלו היו בני זמננו, כי חזוק היסוד, הוא התנאי הראשון לקיום הבנין.

הדברים האלה שהם מודעה רבה על כלכלת ספרנו „תולדות ישראל" בכללו, שעליו אנו באים לדבר, דברי תשובה הם על התפיסה הראשונה שתפס עלינו הרה"ג ר' יהושע יוסף פרייל ז"ל. לפי דעת הרב המבקר הזה, שגם הוא היה מבעלי הזקה האחרונה בחקר דברי הימים, וכל מאורע בפני עצמו לא היה חשוב בעיניו, אלא אם כן הוא אב לתולדה רבה וחשובה, היה הטירח שטרחנו לברר, כי לא בידי אָחיו נמכר יוסף, כדעת כל המפרשים, כי אם בידי המדינים שעברו וימשכו את יוסף מן הבור וימכרו אותו המ ה לישמעאלים, שלא מידיעת אחיו, כדעת הרשב"ם הנכונה; כל הטורח הזה היה בעיני הרב המבקר כטפול טפל שאין בו צרך (המליץ הרנ"ו 246). ואנחנו אלו מצאנו לתפיסה זו רגלים, כי עתה היה בידנו להצטדק, כי בגוף הספר לא קבענו עליו מחקר, ורק בחמ"ש מלין ספרנו את המאורע לפי דעת הרשב"ם (עיין ספרנו „תולדות ישראל" ח"א 21), ודבר זה הלא רשות הוא בידנו, ולדעתנו כך היא חובתנו, וכך יפה לנו ולכל חוקר לברור מדעות החכמים, הדעה שעליו היא מתקבלת מכל רעותיה. ואם את הדעה הזאת הידועה רק למעוט הקהל, ברכנו הוץ לתחום גוף הספר במוצא דבר „מכירת יוסף" (ספרנו 134), הלא גבול זה מיוחד מתחלתו לפרטים ולמונוגרפיות, כאשר בארנו בהקדמתנו. אך באמת לא להשתמש באנו, כי אם להתחזק בכל עוז על המצפה שעליו אנו עומדים ושממנו אנו צופים ובוחנים את מרחבי גבול תולדותינו. בעינינו יחשב כל פרט לדבר המעמיד הכלל כלו, וכל קלקול קל יש בידו להפוך הענין מן הקצה אל הקצה, כדבר אחד מראשי חכמי עמנו האומר: אם „תשנה הספרים כלם באותיות תחלה, ואחרי כן במלות, ואח"כ בחבורים, ואח"כ בטעמים, ישתנו הענינים וכמה פסוקים יכול האדם להעתיק עניניהם אל הפכם, בהעתקת אחד מאלה המסורות" (כוזרי ג', כ"ה). ואם נוהג דבר זה באותיות, על אחת כמה וכמה שינהג באופן חי מאופני כלל המאורע, ואם לנו נראו דברי הרשב"ם כמבררים את המקרה בדרך מתקבלת מאד ומוכרעת מתוכה, חיבים היינו להחזיק בם ולבאר את כל המאורע על פיהם. ולבלתי היותנו כמטילים את דעתנו על הקהל, בררנו את דברינו במוצא דבר. ולפי דעתנו העניה, אין גם לבעלי „שטת הזקה האחרונה", לבוז לכל בירור, אך כי קטן שבקטנים הוא, כי אם נפגם מאורע אחד יתנו כל תולדותיו טעם לפגם. וככל אשר יוסיף המאורע להתברר ולהתלבן, כן יהיה גם הולד הנולד לו מזורז ומלובן. זאת היא דעתנו בחקר המקראות והמקורות כי פשט המקור צריך להיות עקר וכל המרבה לבררו הרי זה משובח, כי הפשט הוא היסוד והוא השורש, ורב לנו רב רק לברר ולקבוע היטב את המאורעות, ולבלתי כבוש אותם להוציא לנו את פרים על כרחם, אז נזכה להכיר אותם כאשר הם באמת, ולראות אותם כאבות לתולדותיהם אשר ילדו, או כמופתים למעשים הבאים וחוזרים ובאים אחריהם, וכמעט אחת היא לנו אם גוף מאורע יוצא מגוף מאורע שקדם לו בתורת תולדה תכופה ומוכרעת, או אם המאורעות

המאוחרות, אינם אלא כפנים חדשות למאורע קודם, שהוא היה מופת וטפוס לכלם. כי כלל גדול כללו לנו קדמונינו: „מעשה אבות סמן לבנים". ובכל מקום שהפשט נותן רשות ומקום לזה, יש לנו לשום לב אליו. ובענינינו בדבר מכירת יוסף, תביט עין המתבונן את הנכונה בכל דברי ימי עמו, אם יכלכל את הדבר על פי דעת הרשב"ם שבה החזקנו: הן התורה מסרה לנו את דבר מכירת יוסף, ככל אשר מסרה לנו כל מעשי אבות שבספר בראשית, ואנחנו, הלא יש לנו להבין, כי בארבעת הדורות של שלשת האבות ושל יוסף, אירעו להם מאורעות הרבה מאד. ואם מכלם לא זכו להשתמר לנו, כי אם המעט הכתובים בספר התורה, אין זאת כי מעשי אבות אלה, הם מקור כל הבאות. בגיפם הם אבות כל התולדות העתידות, וברוח חייהם ובמראיהם ובמעשיהם, דוגמה קבועה הם לאופיה של אומה שיצאה מהם, כמאמר רבותינו העמוק מאד „מעשה אבות סמן לבנים", ועל פי המאמר הזה, ככל אשר נוסיף להתבונן במראות האלה של מעשי האבות, יש אשר נוסיף חכמה בכל דברי ימי הדורות הבאים. כי כל מעשה אבות לא היה בלתי אם הגלוי הראשון לטיב הפנימי המוטבע בעומק עצמת האומה. ואנחנו, הן כלנו ידענו כי החסד והרחמים, והמנע מבוא ברמים הוא חוט משיך על עמנו מצד אחד, אשר גם בימיט הרעים שבכל ימי הקדם בימי השופטים, כבר הושבע במשל נעלה מאד (ספרנו 105), ולעומתו גם הרתחנות היא חוט אחר משוך עלינו. ואם המכירה הזאת היתה מראשי מסבי רדתנו למצרים, שהיא מראשי פרקי תולדות ישראל, אין זאת כי לפי הדעת, כי „מעשה אבות סמן לבנים", שלדעתנו משנה היא בכבודה ובאמתה לפשט הכתוב, — ולפי העולה מדברי הרב המבקר כמעט קודמת היא בעיניו גם לפשט — דוגמה היתה לדורות. ואמנם אם באנו לבקר את דברי ימי השבטים ומתכנתם איש לרעהו גם לשלום גם למלחמה, עד אבדן ממלכת אפרים ולכון אותם אל יתר העמים, יצא לנו כי בכל הרעות אשר זמם לפעמים שבט אחד לעשות לרעהו, בכל אשר זממו אחי יוסף לעשות לאחיהם, לא אמרו לעשות איש באחיו כלה, ועד מהרה השיבו את ידם משפוך איש את דמי אחיו, כי לבם אמר להם: „ידנו אל תהי בו כי אחינו בשרנו הוא", ולא אמר גם להתעמר שבט בשבט אחר, ככל אשר באמת לא אמרו גם אחי יוסף להתעמר בו, כאשר הוכחנו במוצא דבר על פי הרשב"ם. צא וראה מה עשו שבטי יון עם המופת איש לרעהו?: כל ימיהם היו ימי מלחמת שבט בשבט, עד כי כלו כמעט איש בתגרת יד רעהו. וגם בהכריע שבט יוני את אחיו, לא השיב מעליו אפו, כי אם שם אותו מרמס לכפות רגליו בלי חמלה, ויכבשהו לעבד עולם ולא זכר ברית אחים. ההלוטים ובני מישן היונים הגמורים נגפו לפני אחיהם עצמם ובשרם, אשר התעמרו בהם ויעבידום ויתנום לעבדים נחרפים וירדו בהם בחזקה ובפרך. וגם מקרב הערבים לא סרו מלחמות שבט בשבט כל ימיהם. לעומת זה מעטו מאד מלחמות השבטים בישראל. וגם כאשר קמה מלחמה כזאת בגבעה, ובנימן נגף לפני בני ישראל, אחרי אשר הרבה השבט החזק הזה את חלליהם, היה המעט מן השבטים הנוצחים, כי לא עלה על לבם לפקוד על בנימן אחיהם אחרי נפלו,

את דמי ארבעים האלף, אשר הפיל במחניהם, או לקחת את בני מטה בנימן לעבדים, אחרי אשר מטו לפניהם באחרונה, כי אם גם נצחונם, אשר נצחום על אחיהם הצעיר נהפך לאבל, בראותם את אחיהם זה עצמם ובשרם מתבוסס ברמו לעיניהם. ויכבד על לבם כאבן מעמסה גם הנדר אשר נדרו לבלתי התחתן עוד בבנימן ויקראו באהבת אחים, בנהמת לב וברחמים גדולים: „למה ה׳ א׳ ישראל היתה כזאת בישראל להפקד היום מישראל שבט אחד! ומה גדלה שמחתם במצאם עצה להציל את אחיהם המוכה מכליון בקראם: „ירושת פלטה לבנימן ולא ימחה שבט מישראל״. — קומו יודעי העתים והתבוננו והגידו: השמעתם אם ראיתם כזאת בספרי דברי הימים ליתר העמים הקדמונים? הגם הם קראו לאיש ריבם „אחי״ גם בעצם כובד המלחמה (שופט׳ כ׳, כ״ג)? — אך גם המאורע הנעלה הזה לא היה יחידי בדברי ימי אבותינו, כי גם בימים הרעים, ימי אחז ופקח בן רמליהו, אשר סר כמעט כל העם מאחרי תורת אבותם, ודברי נביאי האמת לא עשו עוד פרי, רפתה זרוע רבבות אלפי חיל אפרים הקשה, מפני רוך לשון עודד הנביא, אשר הזכיר להם ברית אחים, וישלחו שבי מאתים אלף נפש מיהודה ובנימן אחיהם לחפשי. וחוט זה של אהבת אחים הוא שָׁתִי עובר בכל רקמת תולדות ישראל לדורותיו, עד כי היה לנוסח קבוע בדברי משוח מלחמה: „על אויביכם: לא על אחיכם, לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימן, שאם תפלו בידם ירחמו עליכם״ (סוט׳ מ״ב.) והסמן הזה המיוחד ביחוד גמור לבניהם של שבטים, אין זאת כי מוטבע הוא ונבלע בדמם ומשומר ובא מאבותיהם, אבות השבטים. ואם רחמנים היו, ובהסער לבם לא ידעו רגע מעצור לרוחם, לא היתה עברתם שמורה. וגם בדבר יוסף לולא העלוהו המדינים וימכרוהו לישמעאלים, כי עתה לא שלחו אחיו עוד בו יד, אחרי אשר הניחו חמתם בו, בהשליכם אותו אל הבור, ואחרי אשר דבר יהודה באזניהם דברים, אשר בכל היותם דברי עצה למראית עין, תוכחה מסותרת היתה צפונה בם. אך בכל זאת, לולא הכריע אותנו פשט הכתוב, שלפי טעמנו אמתתו כך היא, כי עתה לא סמכנו על כל הדברים שדברנו עד כה, ואשר בעינינו נכוחים הם מאד, ולא דרשנו את ההיסתוריא מסופה לראשה, כי גוף הפשט לבדו, הוא הקודם לכל דרכי הבאור, גם בעיני זקננו רש״י ז״ל, ואף כי בעינינו אנחנו; אולם אם לרגלי הפשט, יסורו מאליהם הצללים המקדירים מעל פני ראשית דברי ימי אבותינו, לא נכחד, כי ישמח לבנו על זאת מאד. הן אמנם, כי הרב המבקר הוציא משפט, כי בין הרוצה להמית או למכור איש לעבד, ובין ההורגו והמוכרו, לא יבדיל כי אם השופט היושב בבית דין, ובעיני החוקר וגם בעיני הקהל אחת היא, לא „יכון״ משפטו זה כלל וכלל. בראשונה יש לנו להוציא מכלל דבריו אלה, את דבר הממכר לעבדות, אשר לפי דעתנו גם עלה לא עלה על לב האחים, וכל דברי יהודה לא היו בלתי אם תחבולת איש נבון לשום את דרכם ואת מעלליהם נכח פניהם (ספרנו 136).

ועל דבר אשר מרה נפשם בראשונה, להרוג את אחיהם, שלפי דברי הרב המבקר ז״ל, יצרף כל הקהל וגם הוא בתוכם את מחשבתם למעשה, לו

היה חי אתנו היום שאלנו פיו: מה היה משפטו לו היה יושב בסנהדרין בימי דוד—„מלך שדן ודנין אותו", ושני עדים כשרים באים לפניו ומעידים, כי איש עשיר חמל לקחת מצאנו ויקח את כבשת האיש הרש ויעשה לאורח הבא לו. ויקם עליו דוד ויהרגהו? — בידנו אין ספק, כי בכל אהבתו את נעים זמירות ישראל, היה עושה את חובתו וגומר את דינו על פי הכתוב שבתורה: „מכה איש ומת וגו'". כי לפי דברי תורה יש לגנב או לגזלן לשלם את גנבתו או את גזלתו, או להענש ענש ממון, אבל כל השופך דמים חייב מיתה. כן היה בלי ספק משפט הרב לו היתה מיתת העשיר בידי דוד „מעשה שהיה ושאירע ושנעשה", אבל עכשו שלא היה דבר דוד אשר קרא „בן מות האיש העושה זאת" רק דבר קנאה וחפץ בלבד, יודעים אנו, כי המעט מן הרב כי לא היה רע מאמר דוד זה בעיניו, כי אם נהפך הוא, כי שש עליו באהבה והתגאה בו, בהעלותו על לבו עד כמה גדלה קנאת הצדק בלב המלך הנקדש הזה, והחזיק טובה לסופר הקדוש, אשר מלט מן הנשיה את השיחה הזאת, אשר בהיותה רק דבר שפתים, יקרה היא מאין כמוה, ולו יצאה לגבול המעשה, כי עתה מגונה היתה בתכלית הגנות. ובכן רואים אנחנו, כי רב מאד המרחק בין כעס עובר, ובין מעשה קים, ומעתה גם „כמשפט הכבוד משפט הרוח" לא „אהת היא בעינינו" בשום פנים. ואם לפי דרכנו ינצל „כבוד האחים הקדושים" בדרך הפשט העולה ומתבאר מאליו בלי כל לחץ ואונס, הרבה והרבה, יתרון כבוד להם ולראשית דברי האומה, אשר לא במעשה דמים תתפאר, כי אם בצדקת אבותיה ואשר כל עושק, דופי הוא לה באמת. אך כעס כשם שאינו מעלה כך אינו מוריד, וכשם שאינו מוסיף כך אינו גורע.

עוד הוסיף הרב המבקר לתפוש אותנו (המליץ נו' 249) על לכתנו בדרך הפשטנים בכלכלת דבר פגיעת יעקב בעשו בשובו מפדן ארם — אף כי בעצם ידו כתב, כי רק במקום אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל יאלצנו ההכרח לצאת מגבול הפשט, אבל זולת זה אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (נו' 264), ויערער עלינו על נטותנו ממדרש אגדה המשוה את עשו גם בעת ההיא לאויב שומר עברה ליעקב. ויגבב ויבא עלינו חבילי חבילות ראיות של שנאת יעקב ועשו, ועם ישראל ואדום בכל הדורות לסמן מובהק, כי אי אפשר לענוש לעשו להסיח דעת אף רגע משנאת יעקב. אף הואיל הרב המבקר להתלוצץ מעט על נטותנו אחרי הראב"ע לאמר: הן עשו לא למד בבית מדרשו של שם ועבר, ופי' הראב"ע על התורה בודאי לא ראה". לא נשוב למוד אל חיק המבקר, במדה שמדד לנו ולאמר כי גם בדברי אגדה לא היתה בקיאות עשו גדולה. אך נשימה נא לב לעניננו ובטרם נרד לבירור הפרטים, נבואה נא לדון על הכלל כלו: הרב המבקר יודע הוא, עד כמה יקר לנו כל הגה מדברי רבותינו וכי אנחנו היינו מראשי המחבבים את דברי רבותינו על משכילי דורנו, ונרומם ונכבד בעיניהם גם את ההלכה הכבודה בתוקף חסנה גם את האגדה הנעימה בחמדת שעשועיה; והנה למן היום אשר החזקנו בעט סופרים ונעל על רמת צופים, קראנו באזני בני הנעורים השכם וקרוא, כי מלבד הצדק המשפט והמוסר, אשר הם כל מוסדות ההלכה, הנה התרבות

הכוללה, בכל דרכי תקוניה, חבושה וכבושה בה, ומכשירי חנוך המין אל תכלית הטובה, ספונים וטמונים באוצרותיה; וכי האגדה מלבד אשר היא נחל עדנים ניבע מקור חכמת אלהים ותורת חיים משיבת נפש, ימצאו בה רמזים יקרים מכל יקר בכלכלת תולדותינו. ובהקדמת ספרנו שמנו ליסוד מוסד לדרך חקירתנו שאנו חוקרים את תולדות ישראל, משפט חרוץ כי „בדעות אשר חוו רבותינו על דברי ימי בית ראשון ועל הליכות תולדותינו בכללן, יש אשר תמצא פלפלת אחת חריפה בתוכן, הנותנת טעם מכמה וכמה ערמות דשא עשב, אשר קצרו לנו חכמי אירופה על אדמת נכר", וכל הערות ספרנו וכל פרקי „מוצא דבר" עדים בדבר. ואחרי כל אלה בא הרב הזה ומתיצב כתובע עלבון המדרשות ומיד מי? מידנו! — ואנחנו מה נענה על זאת? — חלילה לנו לעשות שקר בנפשנו ולעשות חונף לשום איש יהי רב, סופר ומבקר וחכם נכבד ולנהוג בעצמנו ענוה יתרה ולאמר, כי חרד הוא יותר ממנו לכבוד דברי רבותינו או כי הגדיל לעשות להרבות את כבודם בעיני הדור החדש יותר ממנו. — זאת לא זאת! לא נאה דורשים היינו, כי אם עושים ומקימים. וכל אשר יצא מעטנו עד היום הזה, אינו כי אם שלשלת אחת רצופה של חבוב דברי קדשם. ומעצם טעם זה, יען וביען כי דברי רבותינו יקרו לנו כאישון עינינו, נהגנו בם מנהג ר' עקיבא בשמועותיו שהיה „מברר חטין בפני עצמן שעורין בפני עצמן כוסמין בפני עצמן" ונשמש בכל אחת לפי הראוי. יש אשר מצאנו אגדה שהיא פשט גמור, או מסורת עתיקה שאמתת פשוטה נכרת מתוכה ונעש אותה בסים למחקרנו. ויש אשר ראינו, כי האגדה הנאמרת על פסוק פלוני או על מאורע פלוני, אין לה ענין אל הפסוק ואל המאורע בלתי אם אסמכתא, וכל גופה של האגדה המסומכת, אינו אלא מוסר או שיחה נאה, אז הנחנו אותה מונחת בכבודה ובמקומה, אף כי יקרה היא מאד לעצם ענינה ולעת מצוא, כאשר נדבר על מוסר רבותינו ועל לקחם הזך, נשיש לקראתה ולקחנוה והביאונוה והצגנו אותה במלא תפארתה, והיינו למליץ למוסר הנאה שהיא עיקר דבריה. ואם ככה נעשה נצא ידי חובת סופר נאמן. אולם אם נשים אגדה נאמרת בדרך אסמכתא אל איזה מאורע, ליסוד לכלכלת המאורע ההוא, נהיה בעינינו ובעיני הבריות כאיש פתי או כאיש חנף, אשר ישמש במאמר הנעלה „מפני מה אצבעותיו של אדם דומות ליתדות" או „מפני מה האזן כלה קשה וכו' (כתוב' ה':) ליסוד מוסד בתורת הטבע בבואו לדבר על דבר תבנית האצבעות והאזנים, אשר בדבר כזה יתן את כבוד ישראל וחכמת חכמיו לשחוק ולקלסה. תחת, אשר בספר מוסר ולקח טוב יהיו מאמרים כאלה כאבני חן וככוכבים מזהירים. ובכן רק מהיות דברי האגדה קודש בעינינו, זהירים אנחנו מאד בתשמישם. דברינו אלה יהיו נא למשמרת ביד הקורא, כי דברי תשובה הם על דברי הרב המבקר בכמה מקומות, וביחוד ובראשונה במקום זה.

ועתה נבואה נא אל גוף ענינו ונראה האנחנו לבדנו כלכלנו את המאורע ככה, או יש גדולים וטובים ממנו העומדים על ימיננו: מיום צאת יעקב מבית אביו ללכת חרנה עד יום מותו, לא מצאנו שום מתכונת בין יעקב ובין עשו,

בלתי אם דבר הפגשם בפנואל, ואת דבר עזוב עשו את ארץ כנען „מפני יעקב אחיו" (בראׂ ל"ו, ו') שקדם לפגישה זו. ועל פסוק זה „וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו", אמרו רבותינו „שפנה את כל כליו בשביל יעקב אחיו" (פרקי דר"א ל"ח) ואמת הדבר, כי לפי הסקירה החיצונה יש לאמר, כי לפי מאמר פדר"א קדמה כניסת יעקב לתוך התחום עשו, ליציאת עשו ממנו ושבראשונה „כתבו כתב עולם ביניהם" שיקח עשו „כל מה שהניח אביו" במטלטלין (שם) וארץ ישראל תהיה ליעקב. אולם אם נשים לב להעמיק מעט, ומצאנו כי אם היתה שם חלוקה כזאת, אין לנו להקדים לה את כניסת יעקב, ולאחר לה את יציאת עשו, כי אם לכלכל את הדבר בדרך הפוכה, לשום את יציאת עשו ראשונה לה, ואת כניסת יעקב אחרונה לה. ודבר זה מוכרע גם ממאמר פדר"א עצמו, האומר „ולקח עשו את נשיו ואת כל אשר לו, שנאמר וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, ובשכר שפנה את כל כליו ובשביל יעקב וכו'" (שם). מלת „שנאמר" תעיד לנו כי מקור מאמר זה, הוא הכתוב האומר „וילך אל ארץ מפני יעקב", ואם כן תהיה משמעות מלת „בשביל, שבמאמר משמעות „מפני" שבכתוב. והוריות מלת „מפני" הוא סלוק אדם או סלוק דבר, מחמת ביאת אדם או דבר אחר, הולך וקרב או מחמת פעולתו, התוכפת לבא, בטרם ידביקהו עוד האדם או הדבר הבא עליו, ובטרם תשיגהו עוד פעולתו, כגון „בברחו מ פ נ י אחיו" (בראשית ל"ה, ז'): ב ט ר ם ישיגהו אחיו; „עזבו מ פ נ י בני ישראל (ישעי' י"ז, ט.) ב ט ר ם עלו עליהם להלחם בם; „מ פ נ י חרבות נדדו" (כ"א, ט"ו) מיראת חרב אויב ה ה ו ל כ ת ובאה. „ונבא ירושלם מ פ נ י חיל הכשדים" (ירמי' ל"ה, י"א): בטרם ישיגונו הכשדים בערי השדה. ואם כן יהיה פירוש מלת „מפני" סלוק דבר או אדם קודם בא עליו דבר אחר או אדם אחר, ויען כי מלה זו תביע את סלוק המקדים להסתלק לפני בא האחר, על כן יתרגם אונקלוס מלת „מפני" בכל מקום „מן-קדם". אך מלבד סגנון הכתוב הזה, הנה מפורש יסיפר דבר זה כי ב ט ר ם עבר עוד יעקב את הירדן, כבר עזב עשו את ה א ר ץ, כי כן כתוב „וישלח יעקב מלאכים לפניו", לאמר לפני בוא אל הארץ אשר מעבר הירדן ימה, כי במחנים היה אז—„אל עשו אחיו ארצה שעיר שדה אדום" (דברים ל"ב, ד'), ואם כבר היה עשו בעת ההיא, בטרם שבה עוד רגל יעקב לדרוך על אדמת כנען בארץ שעיר היושבת מחוץ לגבול ארץ ישראל בדרומה, היש לך ראיה גדולה מזאת „שפנה עשו את כל כליו" בטרם בא עוד יעקב. ובכן מוכיח דבר זה על עצמו כי לא אמר עשו לצרור את יעקב, או להצר לו את המקום. וגם בעצם דבר הפגישה (בראשית ל"ג, ד'—ט"ז) לא מצאנו שמץ דבר איבה במעשה עשו ובדבריו ליעקב, בלתי אם כי יעקב, כאיש נבון זהיר מאד ומפחד תמיד, חשש פן יטור לו עשו את שנאתו. כי בשמעו, כי הולך עשו לקראתו וארבע מאות איש עמו „ל א ה א מ י ן שמחשבת עשו לטובה" (רשב"ם בראשית ל"ב, ח'), כי מספר רב כזה לא היו בעיניו „נראים כעטופים לשלום, כי אם כמזוינים למלחמה". אולם בפגוע עשו ביעקב בפנואל הוכיח סוף הדבר על תחלתו כי „לא חשב עשו לעשות רע לאחיו" (ראב"ע בראשית ל"ג, ד') וכי אמת

בפי מלאכיו שהגידו לו על עשו: „מתוך ששמח בביאתך ובאהבתו אותך, הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו לכבודך" (רשב"ם שם ל"ב, ו'), ועל דבר זה חתם הרשב"ם „זה עקר פשוטו". ואם רבנו הגדול הזה מראשי רבותינו בעלי התוספות החרד לכבוד דברי חכמים מאד, הסכים לדעת הראב"ע, יש לנו לסמוך עליו ולהחזיק בדעתו, כי אמנם לא חשב עשו לעשות רעה ליעקב. וראיה גדולה ונמרצה מאד יש להביא מדברי משה רבנו בכבודו ובעצמו לאמתת שני פרשני תורתו אלה הרשב"ם והראב"ע, כי הוא קרא לעם אדום „אח" גם ביד מלאכיו (במדבר כ', י"ד) וגם באזני עמו (דברים ב', ח'), ואלו היתה שנאת אדום לישראל כבושה כל ימי עולם וירושה מאבות לבנים מימי עשו והלאה, כי עתה חלילה וחלילה היה לקדוש ה' לדבר דבר, לא כאשר עם לבבו, ולהחליק ח"ו בדברי אהבה אל שונאי עמו.

ובכלל הדבר אם יש לנו לשום את הפשט או את הדרש נר לרגלנו בשעה שהם סותרים זה לזה, נשמע נא את דברי זקננו הנהדר רש"י ז"ל החרד לדבר ה', אשר בפי חכמי עמו, יותר מבלנו. הנה הוא אומר במקום אחד: „ואין המדרש מתישב אחרי המקרא וכו', לכך אני אומר יתישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אפניו והדרשה תדרש" (רש"י שמות י', ט'). ואם נאמרו דברים אלה בבאורי מקראות שבתורה „המתחלקת לכמה נציצות", כדברי רש"י ז"ל (שם) שהפשט אינו אלא הראשון שבכלם, על אחת כמה וכמה שיהיו לקו ולמשקלת הדברים היקרים והברורים האלה בספר תולדות האומה, שכלכלת דברים כהויתם היא כל עצמם, וכל דבר שהוא חוץ לדיוק אמתת גוף המאורע לא כטפל עודף, כי אם כסוג מזיף יחשב. ואם אמנם כי יש הרבה חכמה ומוסר לקחת מפי דברי ימינו, אין אלה כי אם פרי ההסתוריא, אך לא עצה ולא שרשה, כי שרש תולדות ישראל—בימי הבית הראשון— היא ההויה המוסעת כאבן שלמה מסע מפשיטו של מקרא. ולוא גם לא היתה לנו בכלכלת המקראות על פי פשוטם בספרנו חובה אחרת, בלתי אם חובת סופר נאמן לענינו שהוא עוסק בו, דינו, כי הפעם הזאת זו היא עבודתנו, וחלילה לנו לעשות את מלאכתנו רמיה. אולם מלבד תועלת הכלכלה הפשטנית לגוף דברי ימינו, לעצמם ולשמם, עוד תועלתה כפולה ומכפלת למשמרת כבוד קדמוניותינו, שקמו עליהן עוררים בדורותינו אלה, ככל אשר קמו על דת משה ויהודית בדורות האחרונים למושב ישראל בספרד, כאשר חברו אז קנאי הקתולים בוכוחיהם, כן יתגודדו כיום בעלי בקורת המקרא העוקרת, על מקדישי הורתם וקדמותה בטענותיהם. ומה היו אז תכסיסי מלחמת המגן אשר בה גננו אבותינו העלובים על דת אלהיהם? — הלא רק כלכלת המקראות שבהם צערו אותם צורריהם בדרך הפשט הגמור, ובתכלית הדקדוק וההגיון, מבלי נטות אף כמלא שערה מדרכם אל גבול האגדה, או אל גבול הדרוש הרמז והסוד (עיין וכוח הרמב"ן ועיין על שיטת הוכוחים לר' חיים אבן מוסה, גרץ VIII 164). וכל עוד אשר נהגו אבותינו ככה לא יכלו להם אנשי ריבם, והאמת הלא אחת היא בכל זמן ובכל מקום ובכל ענין. מעתה נעש נא גם אנחנו כמעשה אבותינו, נשימה נא גם אנחנו את הפשט המדויק ליסוד לדברי ימינו, ונבטח, כי אם

נברר את קדמוניותינו כלן למגדול ועד קטן, על פי עומק פשוטן, התלכדנה והיו למוצק צרוף ומזוקק שאחדותו וקדמותו נכרת ומבהקת ומוכרעה מתוכו, וכל עין תראה אותו בטהרהו העתיקה. וגם הפשט במהכונת עשו ליעקב שעל פיהו „לא חשב עשו לעשות רעה לאחיו" ולא היתה לאיבה קבועה בין שני העמים עד ימי דוד, יועיל הרבה לפי דרכו, להוכיח את אמתת קדמות תורתנו (עיין ספרנו 174 ועוד יותר במוצא דבר: „מלחמת דוד באדום" בסוף ח"ב) ודברי האגדה הנאמרים על יעקב ועשו, אינם נופלים מערכם ההיסתורי במאומה. וגם אלה שאינם ענין לדור יעקב ועשו, ענין וענין הם לסדרי הדרות הבאים, הצריכים לבאור יותר הרבה מן הדורות הראשונים. בימי דוד החלה השנאה הגדולה בין שני העמים אדום וישראל, ובימי יהורם בן יהושפט היתה לשנאה כבושה אוכלת עד אבדון. ומימי אנטיפטר והורדוס האדומים, שאבותיהם התיהדו על כרחם, החלו חכמי אומתנו ומליציה, לשום את המקראות המדברים ביעקב ועשו, לרמזים דקים ונעלמים חדים ושנונים מאד לשנאת אדום לישראל. ואחרי מות הורדוס, נעתק שם אדום מעם עשו על הגוי הרומי, יען כי אנטיפטר והורדוס האדומי החניפו לרומי, ויקימוה לצוררת ליהודה וירושלם. ומלבד שדברי אגדה אלה הם מקור בינה לעתים, כי האגדה היא היא הנותנת זמן לכל דברי ימי הדורות ההם, שהחלו בימי הורקנוס ואריסתובלוס ושמעי' ואבטליון, ויש דורות שהם כמעט המקור האחד להסתוריא ה פ נ י מ י ת, לאמר הדמות האחת שנשמרה בידנו, לעומק הרגשת האומה ורוב צערה בימי תגבורת יד רומי. ובשימנו אותם אור לנתיבות חקר דברי ימי הדורות ההם, יתעלה ערכם שבעתים, כי שם יהיו דברים הצריכים ל ג ו פ ם שאינם באים לפרש מה שכתוב במקרא בשפה ב ר ו ר ה, כי אם יבואו להודיע ולהביע הגיון לב גוי כלו, מכאוביו ונחומיו בעתים שהתהפכו עליו מטובה לרעה. והסופר המכבד את דברי חכמי עמו בלב שלם, יש לו לדעת פרק במלאכתו, ולשמש בהם בזמנם ובמקומם, כי רק שם יראו בכל כחם ובכל ערכם.

והסברה הזאת, כי חובת חוקר דברי הימים לכלכל את ענין המאורעות לפי הפשט, ואין לו לקחת מן האגדה בלתי אם את הדברים המבררים את הפשט, או את המאמרים המעידים על עצמם, כי מתחלתם לשם ספור מאורע גמור כהויתו וכפשוטו נאמרו; הסברה הזאת תהיה להשובה על דברי הרב המבקר, אשר תפש אותנו, על כתבנו על מלחמת בני אפרים באנשי גת (דהי"א ז', כ"א) לאמר: „ויקומו שותלח ועזר ואלעד בני אפרים בן יוסף ויתגרו בפלשתים הגרים בארץ וירדו לקחת מקניהם וכו', ולא רחוק הדבר, כי למן העת ההיא החלו המצרים לחרוש על העברים רעה" (ספרנו 27) ולראי' לדברינו אלה כתבנו בהערה: „אנו מוצאים בפרקי דר"א מ"ח מסורת ז': „כל אותן השנים שהיו ישראל יושבין במצרים היו יושבין בטח ושאנן עד שבאו מבני בניו של אפרים וכו' שהיו מזרע המלוכה וגבורי כח במלחמה וכו' וכו'. — ולאחר נכיון כמה דברים סתומים שבאו לשנות מעט את פני המאורע, למען השתמש בו לתורת מוסר שלא ידחקו ישראל את הקץ, יעלה בידנו, כי מאז התחילה איבת מצרים לישראל להתגלות ולפרוץ" (שם הערה 6). על הדברים האלה שכתבנו בתם לבבנו ובנקיון כפנו, התרעם הרב המבקר עלינו כי „האבדנו באפס יד זכר למרד בני אפרים. על זאת אני

שבים לשאול אותו: ומדוע זה לא התרעם על הפירוש המיוחס לרש"י על ס' דה"י שחברו תלמידי רב סעדיה זצ"ל *) (תו' ד"ה „ולא שמשו" יומא ט'.) שלא הזכיר כלל מרד זה, ועל הרד"ק שלא הזכירו, כי אם בהורת טפל? ומדוע לא חיד את כל החרדה הגדולה הזאת על קדוש סופרי זכרונותינו, על התנא ר' יוסי בן חלפתא שלא הזכיר מרד זה אף ברמז קל בסדר עולם, בדברו על ירידת אבותינו למצרים ועל השעבוד ועל הגאולה? ומדוע זה לא התרעם על תלמודנו הבבלי שלא הזכיר „עלילה כבירה ורבת תוצאות, אשר נעשתה אז", כי אם במקום אחד בזכרון רפה מאד ובצורה שאינה בולטת כל עקר במליצת: „אלו בני אפרים שמנו לקץ שטעו" (סנהר' צ"ב:), שאינה מבעת כל פעולה ומעשה? — עד אשר ישיב לנו המשיב על כל שאלותינו אלה, נבאר אנחנו על מה הנחנו את הדבר הזה בסתמו ולא נגענו בפרט שגם התנא בעל ס"ע וגדולי פרשני הדורות לא נגעו בו, ושגם לפי דברי הרב המבקר „קשה הדבר, כי בכח זרועם והרבם יצאו ממצרים וירשו ארץ". הנה יודעים אנחנו למי אנו כותבים כיום ספר הולדות ישראל לקהל, אשר את מעוטו או את רובו יש לנו לשובב נפשם אל נחלת אבותם ואל גנזי אוצרות רוחם שגנזו לנו נביאינו ורבותינו. ודבר זה לא ביד חזקה יעשה, כי אם בתחבלות חכמה בהשכל ודעת, בהעבירנו לפניהם את הדברים המסתברים מאליהם, ואמתתם נראת מתוכם במראה ברור מאד. והנה פה בעניננו יש לפנינו שתי דרכים: הדרך האחת היא הדרך אשר דרכנו בה, לבלתי הוסיף מאומה על דברי הכתוב ומפרשיו במקום זה ולקחת מדברי רבותינו — בפדר"א — את הדברים הנכוחים לכל מבין. והדרך השנית היא להעלות על ספר את כל דברי האגדה מראשם לסופם, כי „מאתים אלף כלם גבורים בני אפרים" (פדר"א מ"ח.) מרדו במצרים ויצאו מתוכה ביד רמה או „מאתן אלפין גוברין במאניזינא משבטא דאפרים" (תרגום דהי"א ז', כ"א). לוא עשינו כן, כי עתה חברו על דברי רבותינו כל מבקרי מומים ודורשי הות לאמר: הן בצאת ישראל ממצרים לא היה מספר בני אפרים בלתי אם ארבעים אלף וחמש מאות (במד' א', ל"ג) ואיך ימעט מספרם כמאה וארבעים שנה אהרי כן, עד כדי אחד מחמשה, ואם תאמר: משם ראיה! יען כי נהרגו במלחמתם עם בני גת, על כן מעטו וישוחו? — והלא שאר השבטים לא יצאו למלחמה ולא נהרגו, ובכל זאת גם מספר השבט הרב והעצום מכלם לא הגיע גם מאה וארבעים שנה אחרי כן, כי אם לארבעה ושבעים אלף ושש מאות (כ"ה). והדבר הזה הלא היה בעוד אפרים אבי השבט חי, (דהי"א ז', כ"ב) ומה קשה דבר זה לקבלו, כי יזכה אב לראות מאתים אלף גבורי חיל מתוך יוצאי חלציו, וכי כל האלפים והרבבות האלה יצאו חמושים לקחת מיד האמורי את החלקה הקטנה „אשר קנה יעקב בשכם ואשר נתנה ליוסף בחירו" (המליץ 273), ואנחנו לוא הלכנו בדרך זה, כי עתה נתנו ח"ו את דברי קדמונינו לשחוק בעיני חומרי לצון. לא כן עתה בכלכלנו ענין זה כאשר כלכלוהו מפרשי המקרא

*) לדברי הר"ב שי"ר אין זה רב סעדי' גאון, כ"א אחד מקדמוני חכמי צרפת בעלי התוספות.

נתברר לכל איש מבין דבר לאמתו, כי נכבד מאד מקרה זה לא בדקדוקי פרטיו הסתומים, כי אם בסבתו, שהיא גאות בני אפרים הנראה וחוזרת ונראה בכל דברי ימי אבותינו עד גלות עשרת השבטים, ובתולדותיו ישהן תחלת גלוי שנאת מצרים לישראל, ורק על פרט זה, על גלוי שנאת מצרים לרגלי מעשה בני אפרים הבאנו ראי' מפדר"א. ועל יהר דברי משפטנו, כי המדרש רק לשם למוד נאמר; לבלתי סמוך ישראל על כח ידיהם למרוד במלכיות, ושלא ידחקו את הקץ, לא תקשה עוד הפלגת המספר של גבירי בני אפרים, כי מדרש זה בא ללמד, כי גם על צבא רב ערוך מלחמה לא יסמכו, והדרך אשר דרכו בה רבותינו מעולם לדרוש באזני הקהל פסוקים ופרשיות ומאורעות לשם למוד או מוסר, המעט כי לא תהן ח"ו מקום להקל בכבוד זקנינו אלה, כי אם הוסף הוסיף לשות עליהם הדרת מורי צדק בקהל עמם גם בעיני שלומי אמוני ישראל הדבקים בתורתם גם בעיני משכילי העמים, בהיות גם דעת אחד מראשי חכמי אומות העולם הפילוסיף המפורסם קאנט בספרו „דיא פראקטישע פערנונפט" כי חובה היא על מורי הקהל להסמיך את מוסריהם על המקראות, אף כי על פי הדקדוק וההגיון דבר אין להם עם הפשט.

על מנהג זה שנהגנו במקום זה לא על פי דעתנו, כי אם על דעת כל גדולינו מפרשי האגדות מדור דור, לבלתי השתמש בדברי אגדה כפשוטן ממש, כי אם לדרוש רבים מדבריהם בתורת למוד או מוסר, קרא עלינו הרב המבקר תגר, אף כי בתוך כדי דבור באותו מעמד ובאותו ענין שבח את דבריו ואת כעסו על המוציאים את אגדות רבותינו מידי פשוטן, ויוצא בעצמו האגדה המדברת על בני אפרים מידי משמעה, וידרוש עליה אף הוא דרוש נאה שעקר ענינו טוב ויפה, אך החסרון האחד הנמצא בו, כי אמר לצאת באריכותו, אשר תמלא ארבעה גליונות, ידי חובת בקורת דברי הימים. אך לא על זה אנו באים לדון, כי אם לשאול אם אמנם נכונו דברי הרב המבקר, כי מעולם לא הוציאו חכמינו דברים מידי ממשמעם לשם למוד של מוסר? מי הוא נגר ובר נגר, אשר יקים לנו על פי הפשט את דרשות קדמונינו על פסוק „תולה ארץ על בלימה" שבאיוב ופסוק „האומנם אלם צדק תדברון" שבתהלים (חולין פ"ט). ואף כי הדרשות שדרשו על שמות הערים „קינה ודימונה ועדעדה" „וצקלג ומדמנה וסנסנה" שביהושע (גטין ט'). ואם נתנה רשות להוציא מידי פשוטם לשם מוסר או שיחה נאה, שמות דוממים שאין להם ענין כלל וכלל לשום דבר של רגש ורוח, עאכו"כ שידם משגת להטות מאורע חי ומלא נטיה קלה כל שהיא לשם למוד לאומה. וגם בענינינו מה עשו קדמונינו? לדבר רדת בני אפרים לקחת מקנה אנשי גת, שלפי דברי הכתוב היתה רק מלחמת פרט בפרט, נתנו צורת מרד הפרט בכלל ממשלת מצרים, ללמד לדורות הבאים שלא ימרדו במלכיות, דומה למאמרם „שלש שבועות הללו למה" (כתוב' קי"א) שגם אותו הסבימו לפסוק „השבעתי אתכם" שבשה"ש אף גם כי לפי הפשט אין שום צד רמז בפסוק למאמר זה. ומלבד דברינו אלה יענו נא כל דברי האגדות שבתלמוד ובמדרשות הכנים דברי הרב המבקר באמרו, כי אין רבותינו נוהגים להוציא פסוק מידי משמעו, לשם למוד או מוסר, אם לא? —

בדבר מלכי הרועים לא קדמנו רק ספר „חקרי קדמוניות" שלא זכינו לראותו, כי אם הסופרים הקדמונים שדברם זה מפורסם לסופרי כל דור, ואנחנו החזקנו בם מיום ראותנו את החכם פֿירסט מסביר דבר זה ומביאו כמעט לידי בירור, ומישב אותו על סדר השנים בבאורו האשכנזי לתורה לפסוק ח' שבפרשה ראשונה לספר שמות. — על טענת הרב המבקר, כי לפי דעתו קרוב הוא כי גם מלכי הרועים בני שם „לא הרגישו כל יחש קרבה לישראל" (№ 267), נשיב כי אם אמנם אפשר הוא, כי אהבת משפחה לא אהבו את ישראל, מכל מקום זכרו להם את חסדי יוסף, וזאת עולה מנתינת הטעם של איבת מלכי מצרים שקמו אחריהם במליצת „אשר לא ידע את יוסף", שבאה להבדיל כדבר זה בין המלכים החדשים ובין מלכי הרועים.

במוצא דבר „לאומים ומהבוללים במצרים" (ת"י ח"א 147) דברנו רק על העוז וכח הלב של לוי בן יעקב, שהוריש גם לבניו אחריו, אך לא על כח הזרוע, דבר אשר לא עלה על לבנו מעולם (עיין שם היטב), ובכן אין מקום לדברי הרב המבקר (№ 276) שטעה טעות גמורה בדברינו.

מוצא דבר „האומה ושמותיה" שבספרנו, נתן ענין לרב המבקר לטעון עלינו טענה משולשת: האחת היא על מזגנו בכללו, השנית על גוף מחקרנו שבמוצא דבר ההוא, והשלישית על פרט אחד של הרעומת אחת שהתרעמנו שם על הסופרים גראֶץ וקאסעל. במזגנו, אמר הרב, אחרי למדו עלינו זכות, למצוא מעין ההרגשות יהרה בכל מקום שיש „פגיעה בכבוד האומה". את ענין „מחלת ההרגשות הנפרזה" הזאת שמצא בנו הרב, מצא בכלל ישראל—להבדיל בין הצדיק ובין הרשע — הצורר פרופיסור טרייטשקי הפרוסי, שהתאונן באחד מכאמריו, כדוע זה לא יהרגש כל עם באמור עליו סופר או מליץ דבר שלא כרצונם, והיהודים אם רק יהמלט מפי איש עליהם הגה אשר לא כלבבם, וקמו עליו כלם כאיש אחד ומלאו את כל חלל העולם בקולי קולות? — על תלונתו זאת השיב החכם דוקטור יואל כדברים האלה: „ברשותך, מרי טרייטשקי, אם תחרף את האנגלים הרי זה במחלת כבודך כחיה פלונית החורצת את לשונה על הירח, היא תכלה את כחה וירח יקר הולך; לא כן איש שולח את פיו ברעה בעם נדכה, אשר כל יד עמל תבואני וכל לשון אפעה תשלח בו, הוא לא יוכל להחריש לקול מחרף ומגדף". ואם נמצא דבר זה בכלל האומה, לא יפלא כי ימצא גם באיש כמונו הדל באלפי ישראל, כי אין בפרט אלא מה שבכלל.

מבקורת מזג המחבר, עובר הרב המבקר אל בקורת אחת מחקירותיו, ששם במוצא דבר „האומה ושמותיה" הוכחנו, כי בפי תורתנו ונביאינו עד גלות בבל, ובפי אנשי כנה"ג התנאים והאמוראים הגאונים והרבנים ומיסדי התפלה והקרובות עד אחרוני הפוסקים, נקרא תמיד שם האומה כשהיא לעצמה „ישראל" שהוא לנו שם הכבוד והעוז. לעומת זה נקראו בני ישראל „עברים" בפי המצרים והפלשתים ויתר עמי בני חם, או גם בפי סופרי קדשנו בהזכירם את אבותינו עם הגוים האלה בזכרון אחד. וכן נקרא גם ישראלי או ישראלית שנמכרו לעבדים לאחיהם „עברים", וכי מיום גלו עשרת השבטים, היה שמנו נקרא בפי בבל ופרס „יהודים", לאמר בני ארץ יהודה, להבדילנו מעשרת השבטים, וגם

סופרי הקדש דניאל עזרא נחמי' ואסתר בשעה שהיו דבריהם משותפים לנו ולבני בבל ופרס בדבור אחד, היו קוראים לנו „יהודים". אולם בדברם על אומתנו לשמה ולעצמה, באין דבר לה עם העמים האחרים קראו לה „ישראל". ועל כן אתה מוצא את שם ישראל בעזרא ובנחמיה לבדם ששים ושתי פעמים. וכן נהגו אחריהם כל סופרי עמנו, למן אנשי כנה"ג עד המפרש והפוסק האחרון שבימינו לקרוא לנו „ישראל". אולם היונים והרומים וכל העמים עד היום הזה יקראו לנו תמיד „יהודים", או סופרי ישראל שכתבו ספרים, בלשונותם כגון פילון ויוסיפוס. את דברי חקירתנו זאת, כי דומה גורל שם „יהודי" מימי אשור והלאה לשם „עברי" בימי מצרים ופלשת, לא מן האויר קלטנו, כי אם בחקירה שקידה מאד בררנוה ובראיות מאוששות מן המתרגם השלם אונקלוס, אשר למיום החלו אבותינו להקרא בשם ישראל בתורת שם כולל את האומה כלה, לאמר למיום מות יעקב אע"ה, יתרגם תמיד עברי יהודאה ומתרגום יונתן לנביאים (חוץ מעבד עברי שתרגמו ליתר ברור „עבדא בר ישראל"). הדבר הַוַדי הזה העולה למתבונן מכל ספרתנו מראשה ועד סופה, המריצנו להחזיק, כי ישראל היה לנו שם תפארת גם בעינינו גם נגד כל העמים, בהביעו את ערך האומה בכללה בגדלה וגם בתפארת אחריתה. ושם „עברים" או „יהודים" שקראו לנו המצרים והבבלים, היו שמות מזכירים לנו גרות גלות ופזור. לבד מן ההחלטה הזאת שבעינינו קבועה וקימת היא, שאין להזיזה ממקומה, שערנו כי על כן נקרא עבד ישראל הנמכר לישראל חברו „עבד עברי לרמוז, כי כל איש ממנו המשתעבד באחיו מעשה מצרים הוא עושה. שגם הם השתעבדו בישראל, שלא הכירו ולא רצו להכיר את ערכם הגדול בתורת אומה שלמה ונכבדה ויקראו אותם בשם הגרות „עברים", ועל פי זה בארנו גם את שם „יהודי" הנזכר בפי ירמיה בדברו על העבדים העברים (ירמיה ל"ד. ט') ונחוה את דעתנו, כי בתשמיש שם זה כלולה תרעומת ותוכחה לבני ישראל משתעבדים באחיהם שנוהגים מנהג הגוים בווזי ישראל שהשתעבדו בם, ועינם צרה לקרא להם בשם גדלם ותפארתם. דבר זה שאמרנו, כי למען גנות את ה ע ב ד ו ת שמשה התורה והנביאים בשם „עברי" או „יהודי" לעבד ישראל, שנמכר לאחיו לרמוז בו, כי מגנה הוא בזה את עמו כמצרי או כבבלי, אשר צרה עינם לקרוא לישראל בשם תפארתם ויקראו לו בשם מזכיר את מעוטו, דלותו וגלותו, אשר בעיני גוים עריצים לחרפה תחשב, ובכן הוא נוהג מנהגם, כי מתעמר גם הוא באחיו האביון ובוזהו. את הדבר הזה הפך הרב המבקר ויתגולל עלינו, כי אנחנו אומרים כי שם יהודים חרפה היא לנו בעוד שבאמת לא אמרנו רק זאת, כי הגוים קראו לנו עברים או יהודים המורה יותר על גלות ומעוט משם ישראל המורה על רוב ותפארת. ובכן לא דברנו, כי אם על הוראות שם זה ב ע י נ י ה ם ו ל א בעינינו, ולחנם בחר הרב המבקר במקום זה סגנון של לצון וכל בטול דברי חברו. הנה המבקר התאמץ בכל כחו לעקור את דברינו ולהוכיח על פי דברי אגדה בודדים, שכל עצמם לא נאמרו במקומם אלא לכבודו של יהודה ושל מרדכי היהודי, ובדברי דר"ש משל עצמו, „כי גדול כבוד שם „יהודים" משם „ישראל". ועל זה אנחנו שואלים אם אמנם כן הדבר, מדוע זה המעיטו ספרי הקדש התלמוד והמדרשות

והפוסקים לקרוא אותנו בשם יהודים, כי אם דוקא בשם „ישראל" הנופל בכבודו בעיני המחבר. והלא גם אם קרא המדרש לישראל בשם „יהודי", לא קרא אותו כי אם בשומו דברו בפי נכרי שונא ישראל כגון: במאמר כזה „תרתין נשין זנין באשקלון אמרה חדא לחברתה לית את אולא מהכא דחזיין אפך ליהודייתא (איכה רב' א', י"א), ובמקום שהוא מדבר בשם עצמו ועל אחד מבני האומה לעצמה קורא גם ליחיד „ישראל" (ב"ק, ל"ז), או „אדם מישראל" (דברים רב' א'. א') ולא חשו למספר ההברות, ״שבשבילן דחה הרב המבקר את שם „ישראל" מפני שם „יהודים", אף כי חך הנביאים אבות לשוננו הצחה לא טעמה מעודה קושי זה אשר טעם הוא. וגם האיש הנשגב שמעון התסי, ראש מושלי בית חשמונאי, טבע את מטבעותיו לא בשם שקל יהודים, כי אם בשם „שקל ישראל", אף כי לא על עשרת השבטים מלך, כי אם על בני יהודה שעלו מבבל, הא למדת כי ישראל היה השם האהוב לעמנו, כאשר יעלה מאליו ביד כל איש מתבונן בספרותנו העתיקה וביד כל חוקר שאיננו זז מידי פשוטן של דברים, ושהוא עושה את הפשט ליסוד לכל בנין הדעת את תולדותיו והיודע, כי החכם המקדים את הפשט לדרש „הוא דומה לאדם שבונה אבנים מלמטה ולבנים למעלה". אבל המקדים דרש לפשט, למה הוא דומה לאדם שהוא בונה לבנים למטה ואבנים למעלה, אפילו באים מים קמעא מיד הופכין אותן".

בטענת הרב המבקר שטען עלינו לפי דרכו באמרו, כי מתנפלים היינו על גרץ וקאסעל על אשר קראו לנו יהודים בספריהם, אין אנו מכירים את הרב הנכבד הזה. בראשונה נהרהר מעט אחרי דיוק המליצה אם נכון לאמר „התנפל", שמשמעה נאצה עזה קשה וגסה, על תוכחה נוחה ורכה מאד, שכל דבריה כבתבם אלה הם: „אך אם חכמים גדולים באמת מקרב עמנו כסופרים הגדולים גרץ וקאסעל ז"ל נדחו וכו', ידאב מאד כל לב מרגיש את כביד עמו". האמנם התנפלות היא זאת, נאצה קטנה או תוכחה זבה מביעה כבוד ודאבון גם יחד? — אך נעזבה נא את המליצה ואת דיוקה, ונשימה אל עצם טענת המבקר את פנינו. הנה הוא טוען עלינו כי על „אשר יקראו לנו יהודים בספריהם" ערערנו על החכמים גרץ וקאסעל. — האמנם כן הדבר? האמת היא כי על „אשר יקראו אותנו הסופרים האלה יהודים, הרהרנו עליהם? בכלל הדבר נוחים אנחנו לכבד גם דעות חברינו, ואם גם לדעתנו שם „ישראל" הוא כמעט לנו שם הקדש, יודעים אנחנו לכבד את השם „יהודים" אשר עלינו הוא נקרא ולא על עם אחר. אף זאת אנו יודעים כי בכל אשר אנחנו חולקים בדברים אין מספר על החכם גרץ, לא יעלה על לבנו ועל לב כל איש, אשר מוח בקדקדו, כי יכון הוא, או החכם קאססעל, לגנות את עמו. אנחנו רק על זאת התרעמנו, על השמות המחולקים, אשר על פיהם חלקו החכמים האלה את ספרי תולדותינו לשני חלקים לדברי הימים לישראל ולדברי הימים ליהודים, שכן נהגו לחלוק סופרי העמים, למען השכח רגע את קהל קוראיהם, כי בני הגוי העתיק והקדוש אנחנו בני ישראל, ע"כ ישתדלו לשנות שמנו, למען רמוז, כי נשתנינו וכי נתקלקלנו, וכי רק שבט אחד מקופח ומדולדל אנחנו ולא אומה שלמה. ולוא קראו החכמים גראֶץ וקאססעל את ספרי תולדות

ישראל שכתבו ספרי תולדות היהודים מראשם ועד סופם, כי עתה חלילה היה לנו להתרעם עליהם, כי לא על השם אנו חולקים, כי אם על שנוי השם הקורע את ספר תולדותינו לשני קרעים, דבר אשר לא יכון לעולם בעיני כל איש היודע, כי קדמות אומתנו אחדותה ורציפותה היא גדולתה ותפארתה.

בתוך כדי דבורו, בעודנו תובע מידנו את עלבון גרץ, אשר לא ישרה דרכו בעינינו, הפך את לבו לפקוד עלינו עון, על כי בדבר אחד, הסכמנו על יד החכם ההוא. ובטרם נכנס עוד לעצם הענין, פגע בנו מן הצד. ועל אמרנו שם לפי דרכנו, כי טבע שבט יהודה היה להתבודד, אף כי הוא דבר אשר בר בי רב דחד יומא יודע זאת, כי תמיד נמנה שבט זה לעצמו, וכי מימות עתניאל בן קנז, נזור אל תוכו, ועד ימי שמואל לא בא כמעט זכרו בישראל, שמש הרב המבקר במליצת פסוק שנפל לתוך פיו ויקרא: „אם ביהודה חרה אפו, כי שם לו המחבר עלילות דברים", מליצה שאינה נאה כלל לרב חכם שעינו יפה בעבודת רוח חברו ובעמל נפשו, גם בהיותו חולק עליו בכל ענין וביחוד גמור בענין כבוד שבט יהודה, אשר אין ספק, כי קרא הרב את דברינו בספרנו המבוקר בידו, שכתבנו על השבט הזה, כי הוא היה ראש שומרי אמונים בשבטי ישראל „וגם אופי—קאראקטער—שבט בני יהודה להיות בודד לנפשו כל ימיו, עמד לו לבלתי לכת בדרכי הנכר", (ספרנו ח"א 95 עיין שם) ויהיו שני השבטים האלה יהודה ובנימן לבדם הנאמנים לה' ולעמו בכל שבטי ישראל בכל דורותיהם" (שם 108) ואת הדברים האלה, אשר כתבנו לקהל קוראים משכילים וחכמים, בספר תולדות ישראל, שמנו בפי עוללים ויונקים לעקר גדול, עד אשר טרחנו להיניק את הדעת הזאת, את ילדי עמנו כחלב שדי אמם, למען יהיה נבלע בדמם כל ימי חייהם, ונכתוב גם בספר החנוך שחברנו, כי היה שבט יהודה „מבחר עם בני ישראל מעולם". (המוריה 81, ועיין שם תמצית שבח שבט זה בכל תקופות הולדותינו), זה הוא חרון אפנו ביהודה! ואלה הן עלילות הדברים, אשר שמנו לו! עתה נבואה נא לעניננו: הנה כל קורא את ספרנו יודע, כי רחוקה שטת חקירתנו בתולדות ישראל משטת גרץ כרחוק מזרח ממערב. ולענין דרך כלכלתנו את רוח קורותינו, הנה כמעט כל ספרנו מראשו לסופו מחאה אחת רצופה על דרך כלכלתו. בכל זאת חלילה לנו להתכחש אל האמת, ובמקום שאנו מוצאים לפי דעתנו את דבריו נכוחים וטובים, מקבלים אנחנו אותם בכל לב. כן טובה בעינינו מאד דעת הסופר ההוא, שהבחין כי שני הפסוקים שבספר שופטים על דבר מלחמת בני יהודה בנגב ערד (שופטים א', ט"ז—י"ז) אינם ענין לדור שאחרי יהושע, כי אם כפל דברים והוספת דברים הם, לספור מלחמת ערד שהיתה באחרית ימי משה (במדבר כ"א, א'—ג'). דעה זו שהוציא גרץ מפיו, מבלי חקור אותה הרבה, צרפנו אנחנו במצרף הבקורת ונמצא על פי כוון הפסוקים בכל פרטיהם ודקדוקיהם, כי כלם, מספרים דבר אחד, מלחמת ישראל בערד בימי משה. ומאליו הוא למד, כי לפי הדעת הזאת, היה יהודה העקר במלחמה זו, ושמעון ובני הקיני נלוים אליו, ועל כן מנויה מלחמה זו בתוך המלחמות, שיהודה היה בהן עקרו ושהן מנויות בכ"א פסוקים הראשונים לס' שופטים. דעה זו לא ישרה בעיני

הרב המבקר, וישאל אם באמת נבדל יהודה משאר עשרת השבטים, איך נאמר עליו תמיד „יהודה יעלה", „יהודה בתחלה"? על זאת נשיב, כי דבר זה לא תמיד היה כי אם שתי פעמים, האחת תכף אחרי מות יהושע (שופטים א', א') והשנית בימי פילגש בגבעה (כ"ח, י"ח) ושתי פעמים אלה בדור אחד היו, בימי עתניאל בן קנז, שהוא היה השופט הראשון אחרי יהושע, ומלחמת פילגש בגבעה בימיו היתה כדעת רבותינו המבוררת והמבוקרת (עיין ספרנו ח"א 176) ואולי נאמר רק מטעם זה „יהודה יעלה"—„יהודה בתחלה" למען יתחבר עם אחיו כל הימים, כאשר התחבר בדור ההוא, בימי היות עתניאל בן שבטו שופט כל העם, כי באמת אנחנו רואים, כי אחרי מות השופט ההוא, התכנס שבט יהודה אל תוכו ולא נזכר שמו לענין מעשה ופעולה ומלחמה, עד ימי שאול (ש"א י"א, ח'), והשתיקה הכבושה הזאת עדה נאמנת וכשרה היא להתבודדות בני יהודה יותר ממאה קולות. ואשר יקשה בעיני המבקר, איך יעלה על לבנו, כי עוד בימי מרע"ה, נפרד יהודה מעל יתר אחיו. ואשר לדעתנו על זה התפלל משה „ואל עמו תביאנו" לאמר תשיבנו, יקשה בעינינו על הרב וכי משה רבנו ששכינה מדברת מתוך גרונו בוחנת קרב ולב, וצופיה עד סוף כל הדורות וברכתו לפני מוהו נאמרה לדורות, ההוא לא צפה ברוח קדשו גם לדברים הרחוקים, פי אלפי אלפים מטבע השבט הזה הקרוב אליו במקומו, ואל המקרה אשר יקרה לו גם קרוב לזמנו? אתמהא!

אל עקר הדעה, כי פסוקי ספר שופטים פורטים את המאורע שבתורה לא יספיקו לרב המבקר להוכיח על אחדות המקרה. חמשת הצדדים השוים שבפסוקי תורה ושופטים ואלו הם: 1) שם האומה: הכנעני. 2) שם המדינה: „הנגב". 3) שם העיר: ערד. 4) שם המעשה: „ויחרם ויחרימו"; 5) שנוי השם על פי המאורע: „חרמה". וישבח את הכלל הנוהג במלאכת הבקורת בפרטה ובתורת החקר וההגיון בכללה, כי ברבות הפרטים הדומים בשני ענינים, כן יגדל המופת כי דומים הם גם בכללם, וכי טיב אחד לשניהם ואם מונחים לפנינו שני זכרונות עתיקים המספרים דבר שמרבית פרטיו ושמותיו הנזכרים, דומים זה לזה, יש לנו להחזיק, כי מאורע אחד הם מספרים, ככל אשר במצוא איש שני ציורים דומים בפרצופיהם, לא יסתפק אף רגע, כי קלסתר פני איש אחד ישוו שניהם. ואף כי בספורי מאורעות דומים, שבכל זמן שאין הבקורת או המסורת המדויקת מחזיקות עלינו את דבריהן על כרחנו לחלק אותם, יש לחכם להחזיק אותם בחזקת ספורים רבים של מאורע אחד, כי בכל מקום שהרבוי והמעוט שקילים, לאמר, ששניהם אפשרן, כלל גדול הוא „תפשת מרובה לא תפשת, תפשת מועט תפשת". וכן נהגנו אף אנו, וגם יד הרב המבקר לא מצא לפקפק כי אם באחד, מכל חמשת הפרטים השוים הלא הוא בדבר „הנגב" ובסכינא חריפא מפסקא קראי, אמר להבדיל בין נגב לנגב, ויאמר, כי הנגב האמור בתורה בא לסמן כי ערד הוא דרומה של הארץ והנגב שבשופטים הוא דרומה של העיר ערד. אך דבר אחד שכח הרב המבקר, כי ביהודה יש מדינות מדינות שעקר שמן הוא נגב סתם, כמו „אל נגב" ואל צקלג (ש"א ל', א') או „נגב" בתוספת שם כגון: „נגב הירחמאלי, נגב הקני" (כ"ז י')

נ ג ב הכרתי, נ ג ב כלב" (ל' י"ד) וכל „נגב" אלה אין משמען צד דרום, כי אם חלקי מדינות שבארץ הדרום בכללה ואין ספק לכל רואה דבר לאמתו, כי נגב עירד מדינה היא והיא היא הנקראה לאחר כניסת בני הקיני „נגב הקיני". ועל פי הדברים האלה הנגב שבתורה ושבשופטים וערד שבתורה ושבשופטים, שוות הן במתכנתן הנגב היא ה מ ד י נ ה הנזכרה כאן וכאן, וערד היא ה ע י ר הנזכרה כאן וכאן. עוד שאל הרב המבקר מה עשו בני יהודה ובני שמעון בכבושם ההחזיקו בו או לא? הנה דעתנו זאת כבר גלויה ועומדת היא בגוף ספרנו בדברינו שתכפנו ספור מלחמת בני יהודה ובני שמעון לאמר „על כן היתה חרמה, א ח ר י כ ן לבני יהודה ולבני שמעון (ספרנו 48) ובכן כבר גלינו דעתנו בי לא החזיקו בכבושם, כאשר ידענו, כי כל ישוב קודם לכבוש הכולל היה רע בעיני מרע"ה (במדבר ל"ב ו') כי מלחמה זו שלא היה עקרה לשם כבוש, כי אם לשם נקמה על השבי (כ"א א') ועל כן נקמו את נקמתם ויחרימו את כל שלל הערים, אשר החריבו לאוצר ה' (ועי' פי' מלת חרם יהושע ו' י"ח י"ט), וישובו אל המחנה, ואל ל ב הארץ לא באו, כי חרמה אשר שם היה עקר המלחמה, עיר הגבול היא כאשר יראה כל מתבונן על מפת א"י. ובכן תסור שאלת המבקר מרוע נזכרה תמיד ארץ כנען, אשר לא ראוה עוד בני ישראל, כי אמנם ראית קצה הגבול או גם ראית מתי מספר את כלה כיהושע וכלב התרים אותה לא שמה ראיה. ותשובתו על גרץ איך שם את ע ר ד וצפת וחרמה לעיר אחת, והלא כבר מנה הכתוב את חרמה לבדה ואת ערד לבדה? תשובה זו לא עלינו תשוב, כי אנחנו לא כתבנו בלתי אם, כי קראו את שם עיר צפת חרמה כדברי הכתוב (שופטים א' ט"ז), ולכרוך את ערד ואת צפת לכרך אחד, לא עלה על לבנו מעולם. את מיטב חציו חשך המבקר הנכבד באשפתו, לירות בהן באחרונה, וימרץ מאד את שאלהו ויקרא הלא „מקרא מלא דבר הכתוב החושב את אשר הכה משה עבד ה' ובני ישראל וחשב סיחון ועוג ואח"כ חשב את כבושי יהושע וחשב ביניהם את מלך ערד. הנוכל למצוא דברים יותר ברורים ומפורשים מאלה וכו' וכו' ?". על זאת נענה אנחנו: הן אמנם כי „מקרא מלא דבר ה כ ת ו ב" אך לא מקרא מלא דבר הרב המבקר, כי אך מקרא חסר. הכתוב במלואו אומר: משה עבד ה' ובני ישראל ה כ ו ם ו י ת נ ה משה עבד ה' י ר ו ש ה וגו' (יהושע י"ב ו') ואלה מלכי הארץ אשר ה כ ה י ה ו ש ע ובני ישראל וכו' ו י ת נ ה יהושע לשבטי ישראל י ר ו ש ה כמחלקותם" (ז) ובכן החסיר המבקר הנכבד את העקר מן הכתוב, אשר זכרון ההכאות אינו בו אלא הקדמה לזכרון ה נ ת י נ ו ת ו ה י ר ו ש ו ת שרק אותן ולא את ההכאות הקודמות להן, מנה הכתוב, כי הנתינות והירושות, לאמר הכבושים הם עצם התכלית וההכאות אינן, כי אם מכשירים. ואף כי בעינינו ברור הוא, כי הוכתה ערד, וצפת חרבה בידי בני יהודה ובני שמעון ובני הקיני, לא נתנו לירושה, כי אם בידי יהושע, כאשר קדמנו לפרש בדברים ברורים ומבוארים ויכוהו ויחריבו וכו', על כן היתה ח ר מ ה א ח ר י כ ן לבני יהודה" (ספרנו ח"א 48), ואם את הנתינות והירושות, לאמר, את הכבושים, שהם העקר מונה הכתוב, ולא את ההכאות שאינן אלא טפלות, איככה ימנה את מלחמת בני

יהודה בערד, שהכאה לבדה היתה ולא כבוש? ואם בטלו טענות הרב המבקר על דעתנו בדבר מלחמת ערד, אין לנו צורך עוד בדחק שדחק הרב המבקר לישב את המקראות על פי דרכו.

הרב הגדול והרגול מהר"י פרייל ז"ל נהג מנהג רבותינו אשר מפיהם לקח תורה, שלפעמים התמלטו מפיהם דברים חדים בשעת חמום הוכוח ופלפול חברים אשר אז „אפילו אב ובניו שעוסקים בתורה בשער אחד" מוצאים מפיהם דברים כאלו „ונעשו אויבים זה את זה", אבל מהיות הוכוח לשם האמת „אינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה", וגם הרב החכם הזה הוכיח בדבריו האחרונים, כי רק בקצת פרטים חלק עלינו ורשאים אנחנו לשמוח ולהתכבד בבקרתו, כי הוא פגע בגוף דברינו ובגבם לאמר, בדברי ההסתוריא החיצונים וסמך את ידיו באהבה אל תוך ההסתוריא המסודרת בידנו ועל הרות המתרגשת בתוכה. כלכלת רוח ההסתוריא הפנימית היא אשר המריצתנו לגשת אל מלאכתנו.

אֶבֶן יִשְׂרָאֵל.

תּוֹךְ יָם גָּדוֹל, מַיִם רַבִּים,
מָלֵא גַּלִּים, רִכְסֵי הָרִים,
עוֹמֵד סֶלַע וּכְמוֹ סוּסִים
לוֹ יָרוּצוּ הַמִּשְׁבָּרִים.

כְּחַיָּתוֹ טֶרֶף יַכְתִּירֻהוּ,
יַעֲלוּ עָלָיו זַעַף רֶצַח —
אַךְ לִרְסִיסִים יִתְפּוֹצָצוּ
וְהוּא עַל עָמְדוֹ עוֹמֵד נֶצַח...

בְּשֶׁצֶף קֶצֶף יִתְגַּלְגָּלוּ —
אַךְ מִמְּקוֹמוֹ הוּא לֹא יָמִישׁ;
הֵם יְדֵיהוּ רַק חֲלָאָתוֹ,
וְהוּא יִשָּׁאֵר — צוּר, חַלָּמִישׁ.

ליבוי. מ. מאנאסאוויץ.

התורה והחיים.

(בקרת)

התורה והחיים בארצות המערב בימי הבינים [1]) מאת ד"ר מ. גידעמאן (הרב הראשי בוינא העתקת א"ש פריעדבערג עם הוספות ותקונים מאת המחבר. חלק ראשון הוצאת „אחיאסף" ווארשא תרנ"ז.

על ספר כזה אפשר למבקר לפטור את עצמו בבקרת קצרה, יען כבר הודיע טיבו בצאת הספר לאור בשפת אשכנז, מבקר אשר אין לפניו משא פנים [2]) „כי הקים — המחבר — בנין תפארה במלאכתו זו, בספר הזה נתן השקפה ברורה, על דרך הלמוד והדעת בישראל, במשך העת אשר ישבו בני ישראל בארצות האלה וכו'; בעיון רב ובשקידה יתרה, אסף ככל אשר השיגה ידו מספרים ומכתבי יד, ויתאר לפנינו את הדרך בחן ושכל טוב, בשיטה יפה וברורה, והעשיר אוצר כתבי קרות ישראל באוצר נחמד להשכיל. ואמנם לא הפריז המבקר על המדה בנוגע על אדות הספר בכלל, ועל אדות ההעתקה הכל יודעים את סגנונו הנפלא של המעתיק, ומלאכה שאינה צריכה לגופה לבקר אחריה; אבל כל זאת בנוגע לבקרת כללית, אפס לא כן בקרת פרטית. כבר התאוננו רבים כי חרפה לספרותנו החדשה, אשר הספרים הטובים המתרגמים מאשכנזית לא זכו לבקרת כלל, בעוד אשר כל דברי חכמה ומדע, גם הספרים היותר טובים, נותנים מקום למבקר להוציא משפטו עליהם, כי הן אין בעולם דבר שלם בתכלית השלמות, ואין ספר בלי שגיאות גדולות או קטנות, מלבד אשר אין כל הדעות שוות, וספר הכולל השקפות נכבדות על תקופות שלמות היותר נכבדות בחיי עמנו נותן מקום לכל מבקר להוציא רעיוני רוחו, גם לברר וללבן הדברים.

בספרותנו העתיקה מגאוני צרפת ואשכנז, יש חמר רב הנוגע להמצב המדיני וסדר החיים בימי הבינים, מדין ודברים בין איש לרעהו, אשר כלאחר יד יזכירו משפטים ותקנות שונות. אמנם רבים המקורות מהעת ההיא, וגם מבלעדי שרידי זכרונות נדע, למשל, כי בימי מהר"ם ברבי ברוך היו חיי היהודים באשכנז תלוים להם מנגד, ולא נאמר ראה זה חדש, במצאנו בתשובותיו (הובאו ב„מרדכי" בבא קמא): „מסים בזמן הזה אין להם קצבה, רק כפי שיעלה על דעת המושל. והמסרב אחת דתו להמית, לשלול או לבוז", וכמו כן עוד פרטים ממנהגי החיים; אמנם עוד יש מקום לסופר דברי הימים, ללקט את כל האבנים המפוזרות, ולבנות מהן בית, אך המלאכה הזאת לא לאחד ולא לשנים, עבודה כזאת דורשת יגיעה רבה על ידי חכמים מומחים, ולא נוכל לדרוש כזאת מספר אחד, גם היותר טוב.

---

1) Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur etc.

2) „הסחר" תר"ס 56.

מטרת המחבר הנכבד בעל „התורה והחיים" לא ידיעות הנוגעות לסדרי המדינה, ומצב בני עמנו בפרט, הידיעות האלה באו רק בדרך אגב, אם כי במדה מספקת, למען הבין את החזיונות הרוחניים בחיים, החנוך, מצב הדת, תורת המדות וכדומה; ואמנם חמר רב אצור בספר אשר לפנינו בשיטה יפה וברורה. — על תקופת רבנו גרשון מאור הגולה, ופעולת חבריו הנקראים בשם „גדולי לותר" או „רבותיו של רש"י", רבנו אליעזר הגדול, רבנו שמעון הגדול ועוד עבר בשתיקה, ולא הזכיר גם בשמותם מטעם מובן, כי מעט מאד החמר על אדותם ופעולתם — אף כי בזה לא נוכל הצדיקו על לא הזכירם כ ל ל — רק בדבר תקוני רבנו גרשון לטובת חיי המשפחה [1]) ועוד, ידבר בקצרה, אשר על כן לא נוכל גם אנחנו להאריך בזה; אך בבאו לתקופת רש"י ופעולתו, ירחיב הדברים, גם באו בו ידיעות נכבדות על אדות העת ההיא בכלל ובפרט, על פי מקורות שונים בספרות העבריה וצרפתית העתיקה, — וכמובן במקצוע הזה, אי אפשר לדבר בפרט, כי תולדות רש"י ופעולתו, גם רק לפי הנודע לנו — מספרים נדפסים לבד — איננו די בספר אחד אם גם מיוחד במקצוע הזה, ולכן כמובן אך ראשי פרקים מפעולותיו, וידיעותיו בחכמות וידיעות כלליות, יתכן לתת להקוראים ואת חובתו זו אמנם ימלא מחברנו הנכבד; אך לפעמים ישים לב לטפל יותר מן העקר, כאשר יאמר בין יתר דבריו: „אגב נראה מזה ידיעת רש"י בלשון צרפת אף במבטאים ושמות שאינם רגילים בפי העם" (p. 18) — כמדומה לנו כי אין הדבר הזה צריך לפנים! ידיעת רש"י היתה רחבה גם בשפות אחרות. בשבת (ק"ג) על אדות המלה „גלטורי" יאמר: „בלשון ל ט י ן קורין קליטרים", ובשבת (ק"ב) יאמר על אדות המלה אינקלי „ובלשון ע ר ב י מחשיאה", ובכלל לא היתה ידיעת לשון ע ר ב י ת נפרצה כלל בארצות המערב, — וגם פעמים רבות יבאר את המלים התלמודיות אשכנזית. בשבת (ק"ב) לענין באור המלה פרגוד יאמר „בלשון אשכנז „קני הוזן", וכן בסכה (י"ז) ועוד. נכבד מאד להזכיר, ו ב י ח ו ד ל מ ט ר ת ה ס פ ר ב כ ל ל, כי רש"י בתלמוד שם לב להסביר בדברים אשר נראה כי היה לו משא ומתן עם כהני הדתות — או לפחות ידע מנמוסיהם ובגדיהם — והיה רחוק מכל קנאה דתית, עד כי בא להסביר (שבת קי"א): מפתח של חלוקה — כ מ ו ש י ש ל ג ל ח י ם [2]) כעין לשונות לכאן ולכאן, וקושרים של ימין בכתף שמאל, ושל שמאל בכתף ימין" — אפונה מאד אם יש רב בארצנו היודע ב פ ר ט מתמונת הבגדים של כהני דת אחרת, — וגם

---

[1]) בהזכיר תקנותיו יאמר: „ויתקן כי אין גרושים ח ל י ם בעל כרחם", דבר אשר איננו ברור כלל, אם תקן כזאת, ואם נתקבלה „כי לא יהיו ח ל י ם", ודעת רוב הפוסקים (אבן העזר קי"ט) רק כי החרים ב ל י ל ג ר ש. — יעוין בנוסח התקנה בשו"ת מהר"ם מינץ סי' ק"ב, וגם בתשובותיו סי' י"ז; ולפי הנראה מתשובות הרשב"א (ח"ד סי' קפ"ז) כל אשר עבר על החרם היה מעשיו קימים, — ובדבר כזה נחוץ לדקדק כי אין זה שנוי לשון בלבד, והדבר נכבד לדעת איך הכירו כל ישראל כחו בדבר כזה.

[2]) בהערה לצד 31 יאמר המחבר כי השתמשו בשם הזה ל„כהני הדתות" ומצין מקומות

בסוכה (י"ז) לענין „חצר המוקפת אכסדרה" יאמר: „דוגמא לדבר קלוישטרא בלשון אשכנז של איזה אומות הם הגלחים. שיש להם אויר שיש בה עשבים, והיקף אכסדרה סביב לו" — ואמנם בעת ההיא התעוררו הנוצרים ללמוד כתבי הקדש, ותנועה גדולה היתה אז, ומלבד אחדים היוצאים מן הכלל, היו אז רחוקים מקנאה דתית.

המחבר הנכבד אוהב להחליט בלי ראיה ברורה בדברים נכבדים מאד. כן בדברו על אדות בעלי התוספות יאמר בהערה (p. 28) כי נקראו תוספות על שהוסיפו והשלימו את התלמוד, ולא כדעת גרֶאטץ, כי נקראו כן על שום ששמו נוספות לפירושו של רש"י, כי בעלי תוספות, אף שעל דגלו הם חונים, הראו כחם בעמידתם על כח עצמם יותר ממנו (מרש"י)' — החלטה כזאת כי רש"י לא הראה כח בעמידתו על כח עצמו, כהבאים אחריו, לא יתכן להחליט על פי ההשערה לבד. רבנו תם נכדו הראה עמידתו בכח עצמו יותר משאר חבריו יען „חגר כלי מלחמה על אבי אמו, הוא רבן של ישראל", דבר המעיד כי הכיר כח עצמו, ולא נשא פנים לכל. טוב הדבר! אך האם רש"י בטל את דעתו מפני דעת רבותיו? האם לא חלק על „כל רבותיו" (כתובות ג') ? האם לא אמר על דבריהם ו„טעות היא בידם" (ע"ז דף ע"ד) ? בכלל את רש"י יודעים אנחנו רק מפי באוריו, ואין למבאר כי אם האמת, ואין שם מקום להראות „כח עצמו", ובכל זאת דרך אגב רבו חדושיו, ומתשובותיו יודעים אנחנו אך מעט, ומן המעט אשר נדע יודעים אנחנו כי עמד בכח עצמו [1]) והתיר „נגד כל חכמי הדור", ועוד דברים אשר נקל להבין כי הכיר כח עצמו, לא נופל מהבאים אחריו;

ובדבר השם „תוספות", אשר נתן להם, יען פירש"י היה נקרא „עקר", כי כמובן מבלעדיו אי אפשר היה ללמוד את התלמוד, ועל כן היה מצוי (פירש"י על איזה מסכתות) אצל כל איש העוסק בתורה, לא כן באורי ופלפולי רבותינו הצרפתים, כי לא היו מצוים. והיו נקראים בשם תוספות, ובכלל לא התבוננו אז אל ה„שם" כי לאו שמא קא גרים!

בדבר הוראות רבנו תם וחבריו אשר עמדו בכח עצמם, הפריז מעט המחבר על המדה באמרו (p. 33): „מבלי הוסיף חומרות בטלו גם אסורים שכבר נתקבלו — דבר שעליו התפלאו מאד האחרונים — אם לא נמצא להם יסוד בתלמוד" ו„באשר לא חשבו עצמם משועבדים לגאונים שקדמום, כן לא שמו לבם לצעקת החכמים המחמירים מבני דורם; ומציין כי על אדות „חמץ בפסח בנותן טעם" ידבר, אשר אמנם החומרא ב„משהו" היא גדולה מאד,

---

ברש"י, אשר איננה בנוסחא שלפנינו, ולא אוכל לדעת לאיזו ענין בא שם, כי בכלל לא מחק המבקר מטעם הכנסיה את המלה הזאת כאשר עינינו הראות, וספר „דקדוקי סופרים" אין תחת ידי, ובכלל לא ראה כי גם בנוסחאות שלפנינו בא תחת השם הזה ל„כהני הדתות"!

[1]) בתרומת הדשן (ח"א סי' רל"ז) בא פסק רש"י, אשר הורה לקבל גט ממומר ולזכות לאשתו, גם טרם הספיקה העת לשאול את פיה, מטעם כי זכות היא לה, והדבר נכבד מאד לתקנות בנות ישראל.

והיתה מקבלה, ודרוש כח גדול לבטלה, אבל האמנם לא שמו לבם לדברי המחמירים כלל? ניתו ספר ונחזי! אמנם דעת רבנו תם לפי ההלכה כי „חמץ בפסח בנותן טעם" ובכל זאת לא עשה מעשה כדבריו (תוספות פסחים ל'), אף כי היה לו על מה לסמוך על ה„שאלתות דרב אחאי", ובתוספות (חולין צ"ז) כתוב כדברים האלה: „ומכל מקום לא היה רבנו תם פוסק להלכה למעשה לענין חמץ בפסח, וכשהיו מוצאים חטה בתרנגולת רותחת בפסח, היה מצריך להשהותה עד אחר הפסח", הדבר הזה אות כי שם לב לאסורים אשר כבר נתקבלו אם לא במדה מרובה כל כך, כי אמנם רב מאד מספר ההלכות, אשר לא שם לב, לכל אשר היו מלפניו. וביחוד ראוי להזכיר אמץ דעתו, בדבר אשר הוסיף שורה שלמה בגט [1]) ושנה נוסח הגט [2]) ולא השגיח על כל הקודמים לפניו, ונכבדה מאד תשובה אחת בדבר הזה, אשר כתב לרבנו יוסף מאורליינש [3]) כדברים האלה: „אני ישן ולבי ער, לאהבת דודי כאש בוער, צרור הכסף, הר"ר יוסף, על אשר כתבת על טופס הגט, ואמרת שאני גורם לעז על גטין הראשונים וכו', הלא זה דברי שאתה טועה בפתרון בבא אחרון נבהל להשיב, ושמח בהוראה, ואיננו נותן לב לראות אחרית דבר, ולא ממך יצא, רק מן הראשון ששבש את בני מלכותנו [4]), וראיתי כי בארץ הגר (הכונה לארץ „באהעמיא") ובאשכנז לא נשתבשו בכך וכו', וגם כתבת שלא לשנות המנהג מפני הלעג, מנהג זה „גהנם" למפרע (הכונה כי אותיות „גהנם" שוות לאותיות „מנהג"!) אם שוטים נהגו (הכונה לאלה אשר הנהיגו בארצו) חכמים לא נהגו, ואפילו מנהג הגון אין עוקר הלכה, בוה טעות גדולה טעיתם, ואל הוסיף עוד לדמות דמיונות באלה" — למותר לדבר על אדות ערך התשובה הזאת,—אשר לולא נדפסה זה מאות בשנים היינו חושדים אותה בזיוף—בנוגע ל„כח עצמו", מלבד אשר אנחנו רואים כי שם לבו למנהג הגר ואשכנז, ועוד דברים הנותנים מקום לכל חוקר, אשר לא זה המקום לדבר בפרט, — גם לא למותר היה להזכיר אמץ דעתו בדבר התפלין, דבר המעיד בברור כי הכיר מאד כח עצמו, יותר מכל הראיות אשר הביא המחבר הנכבד, בדבר איזה פרטי הלכות — אבל גם זאת אנחנו רואים כי כבודו היה גדול מאד, בכל זאת לא נתקבלה דעתו כל כך מהרה, והעם לא שמע לקולותיו. וגם בדבר „מין במינו" נהגו זמן רב כרש"י להחמיר ב„משהו" („מרדכי" אלו טרפות, גיד הנשה), אף כי ראיות החולקים היו ברורות מאד, והחומרא היתה גדולה, כי בכלל לא דרש העם קולות ברת, והם הקילו, רק יען כי כן היה נראה להם לפי המשא ומתן התלמודי, או כאשר כבר נהג העם להתיר בקשו סעד ותמך למנהגם.

---

[1]) מרדכי גטין פרק ג', ר"ן פרק ט'. [2]) „תוספות גטין ל"ד. [3]) „שלטי הגבורים" פרק המגרש, ונפלא כי כל החוקרים לא שמו לב אליה. [4]) לא פירש מי הוא זה אך המתבונן בנוסח הגט אשר לרש"י יראה כי אחרי כן הנהיגו בצרפת לכתוב „כל שום וחניכיו", מנוסח בעל „הלכות גדולות", ובאשכנז והגר עוד נהגו כפי הבא בנוסח רש"י, ועל אלה אשר הנהיגו בארצו דבר רתת.

אין כל ספק כי בדברים כאלה דרושה זהירות גדולה ועיון רב, ועל אחת כמה וכמה, נחוץ לבקר כל דבר ודבר, על פי מקורות הראשונים, ואשר על כן לא טוב הדבר, כי לפעמים (אם כי לעתים רחוקות מאד) לא הטריח את עצמו, לבקר אחרי המקור הראשון, ולציין אותו, וכמובן יוכל הדבר הזה להביא את הסופרים, להתפלפל ולתלות בוקי סריקי. — בהערה (p. 33) יאמר: „יש אומרים כי הרשב"ם חפץ להתיר הנסיעה בעגלה בשבת (קאָהן שם—מאנאטס־שריפט 1877—)" והנה עתה הכל יודעים כי אסור לנסוע בעגלה בשבת, ואין זכר בספרי הפוסקים ל„כחא דהיתרא" בדבר הזה, וכל אחד יחפוץ להתבונן איפה נמצא המקור, ואם חפץ מדוע לא התיר? כמובן אי אפשר להודע, כי מכ"ע אשר יצא לאור לפני עשרים שנה, אולי ישנו אחד או שנים במדינתנו, והנה לולא ידענו את המקור הראשון, אשר בודאי שאב ממנו ה' קאהן, לא יכלנו לדבר כלל, כי אולי נגלה לו איזה כתב יד, אך באמת נמצא בדפוס בתוספות (עירובין מ"ג) אך בקצרה, וב„הגהות מרדכי" (שם) בארך מעט, כדברים האלה: „ומהאי טעמא חזר בו רשב"ם שבתחלה רצה להתיר לעלות בקרון בשבת וללכת בה" וכן יוסיף לאמר; „ושני דברים עלו על דעת רשב"ם, ולא אסתייעא מלתא, דאין הקב"ה מביא תקלה על ידי צדיקים, חדא שהיה רצונו להתיר לכנוס בקרון בשבת, הואיל יש לו מחיצות וכו'. ומכל מקום הדר ביה מטעם וכו', ועוד רצה רשב"ם לעשות אחרת, כי שפל עינים היה, ורצה לעלות בקרון אשר סוס ופרד מושכין בו, ולא הרגיש אתרחיש ליה ניסא נזדמן אחיו רבנו תם שם, אמר לו אל תהי צדיק הרבה, שא מרום עיניך, והנה סוס ופרד לקראתך". — וכל אשר עינים לו לראות יראה כי אין ממש בחפץ כזה, אשר בעצמו חזר בו, כאשר אין להעלות על הנס חפצו לשבת על העגלה אשר סוס ופרד מושכין בו, יען היה קצר הראות, וגם אם נאמר כי שונה החפץ הזה, אין הרשות לאמר „כי הרשב"ם חפץ להתיר" מבלי הוסיף „ואחרי כן חזר בו"; אמנם כפי הנראה מדברי כותב הדברים (לא נוכל לדעת מי הוא) ב„הגהות מרדכי" היו איזה אנשים אשר סמכו על השמועה ההיא, וחפצו להתיר, ואלה דבריו שם: „שאלוני הולכי מדברות, בצבים וכרכרות בשבת מעיירות לעיירות, לעשות סחורות, ורוכבי אתונות צחורות או שחורות (הכונה בזה על „יושבי על מדין" איזה אנשים קטנים אשר היו בימי הכותב, אשר יש לשער כי היה בימי ה„סמ"ג") באים להורות, כי נתיבות כאלה מותרות, לכל הולכי שיירות, בראיות לא ברורות, רעועות וחסרות, ומתירין עברות חמורות, לא הגיעו לגבורות, ולא כלו להם חדשיהם, כעוללים לא ראו אורות". — ומן הדברים האלה אנחנו רואים, כי תלו את עצמם באילן גדול, ועוד יותר נכבדה לנו הידיעה, על אדות מצב הדת, בזמן הכותב; הננו רואים כי ירד פלאים, כבימי נחמיה, ולא שמרו את יום השבת כהלכתו, ועוד נמצאו איזה אנשים, אשר חפצו לבקש „היתרים". ממקורות אחרים יודעים אנחנו כי בימי הסמ"ג היו כלות מעשיות רופפות מאד, אך עוד טרם ידענו כי הגיעו למדרגה כזו, עד אשר נמצאו מלמדים זכות; אולי גם בימי הרשב"ם פרצו המון עם את הגדר, אשר על כן חפץ היה לבקש איזה „היתר" לקים את המנהג, אך חזר בו, מטעם כי לא יתכן לפי

התלמוד. — בכל אפן הידיעה ההיא הסתומה מעט, נכבדה מאד „להתורה והחיים", ונותנת מקום לחוקר לגלות חדשות על אדות מצבם, ולולא האמין לה' קאהן (אדמה כי בודאי שאב ה' קאהן מן המקור הזה — ולא מדברי התוספות בעירובין לבד—) ובדק בעצמו, אז מצא בחכמתו הגדולה, לברר וללבן ענין נכבד הנוגע למטרת ספרו.

בנוגע ל„פסקי הלכות (p. 33) על אדות הדברים „אשר התירו על ידי סבות הזמן והמקום" חסר העקר מן הספר, היא הלכה אחת הנכבדה מאד ל„התורה והחיים", יותר מפרטי פרטים אשר חשב מחברנו הנכבד. לפי דין התלמוד „אסור לכבות הדלקה בשבת", וכמובן יש בהלכה זו משום סכנה, והם ראו לקדם את פני הסכנה, ואלה הם דברי בעל ה„אור זרוע" [1]) : „בזמן הזה אפילו באו על עסקי ממון מחללים עליהם את השבת, וכן מותר לכבות את הדלקה בזמן הזה, מפני שאנו דרים בין הגברים השוללים והורגים" וכן כתב עוד : „אף בספק סכנה גחלי ישראל מכבים את הדלקה, אף כי אפשר לכבות על ידי נכרי", וכן יאמר בעל „תרומת הדשן" [2]) : „שאחד מן הגדולים העתיק מדרשות רבנו חיים אור זרוע : בדלקה שיש סכנה וכו' אל יאמר לנכרי לכבות, אך מצוה לכבות בעצמו, ואחר מן הגדולים דרש ברבים שמותר לכבות הדלקה בשבת בזמן הזה, ואמר שבשביל כן דרש ברבים למען לא יהיה נקרא פושע בנפשות". — אולם אחד מחכמי הדור ההוא אמר [3]) : עתה נהגו ברוב ארצות לכבות וכו', ואין היתר ברור בדבר הזה, אלא הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגים ולא יהיו מזידים", אפס יתר החכמים לא שמו לב לדברי ואמרו : „אף כי נכרי אצלו לא יאמר לו כבה, אלא יכבה הוא בעצמו" [4]). וכן יספר עוד : „הר"י (?) כאשר היה בצרפת אצל ר' יהודה שייר ליאן, נשאל לפניו, שפעם אחת בליל יום כפור, נפל נר בבית הכנסת, והתחיל לדלוק, והוא קרא לבני הבית שיהיו מכבים אותו, וגער עליו ר' יהודה ואמר לו למה לא כבית בעצמך? [5]) מכל זאת אנחנו רואים עד כמה השתדלו חכמינו להתאים את התורה עם החיים!

נכבדה מאד התמונה הלוקחת לבב הקורא מדרך החנוך בימי הבינים, אפס לא יחדול מהזכיר את המנהגים הטפלים בפרט, אשר שררו בימיהם, על פי מקורות שונים, אשר ביניהם יספר, כי כאשר היו מכניסים את הילד לחדר, היו אופים עגוה, וכותבים איזה פסוקים ונותנים לו לאכול — אמנם גם בספרות ההלכה מעט ההיא בא זכר למנהג הזה „נשאל לרבנו מאיר על עגות התינוקות שכותבים עליהם האותיות" [6]), וכן בדבר המנהג לכתוב על הביצה איזה תבות ולתת לתינוק לאכול, באו זכרו בשו"ת מהר"ם ברבי ברוך, אך ממנו

---

[1]) תרומת הדשן (ח"א סי' נ"ח) והוסיף לאמר: „כי משפט הנכרים היה להשליך לתוך האש, את האיש אשר יצא האש מביתו". אלה הם המשפטים האכזרים אשר שררו בעת הקדומה. [2]) שם. [3]) מרדכי שבת פרק „כל כתבי". [4]) „שלטי הגבורים" בשם „פסקי מהר"ס" שבת פרק כירה. [5]) „שלטי הגבורים" על הרי"ף עירובין מ"ה.

[6]) מרדכי שבת סי' שס"ט.

אנחנו רואים, לא כאשר יאמר המחבר הנכבד כי קלפו את הביצה אחרי כן, וכתבו על קלפתה, אך רק כי כתבו את המלים על „הביצה הקלופה" [1]). ובכלל אין הדבר כדאי לשום לב לפרטי פרטים; מנהגים כאלה לעמת שבאו כן הלכו, ולא עשו רשם בחיי עמנו. אין כל ספק כי הגאונים בעת ההיא התנגדו לזה, אך בענינים כמו אלה, לא ישאל המון עם תורה מפי הרבנים, ולכן נמשך לפעמים איזה מנהג טפל, זמן רב, מבלי יכלת לשרש אחריו כראוי.

כמו כן נכבדה התמונה „התמדה בלמוד", החזון אשר יציג זה לעמת זה. אמנם הרשות לנו להתפאר בתורתנו נגדה כל. — המחבר יאמר „כי לא עסקו אז בכל שחוק", אף כי לא נוכל לכחד, כי היו אנשים אשר שגו בשחוק הקוביא, כאשר יעידו הדברים מהעת ההיא „אמנם נהג מורי הר"ף להתיר (הנדר) באנשים קלים פן יכשלו לעבור על שבועתם, כי יצר של קוביא גדול מאד, לרגילים בו. וכן היה אומר רבנו טוביה, דכל נדר של קוביא עתה יש להתיר, כי כל השוגים בו אין יכולים להתאפק ולמשול ברוחם [2]), אך בכלל נאמנים מאד דברי המחבר הנכבד על אדות זה.

בפרק השני ידבר המחבר, על אדות תקופות הירידה לרגל ההגבלות, ועם זה נוגע גם בדבר הריב על אדות ספרי הרמב"ם; כמובן במקצוע זה, לא יתכן לדבר בפרט, כי יש בזה דברים רבים מאד, וביחוד לא זאת מטרת הספר אשר לפנינו, והדברים באו בו בדרך אגב, ולא נוכל לדרוש ידיעות יותר מפורטות, אולם בכל זאת באו בו במדה מספקת בנוגע לדבר הריב; אפס גם בזה הוא נשען על ההולכים לפניו, והביא בכור הבקרת כל מלה ומלה; בתוך הדברים הוא אומר: „הרב היהיר ר' מאיר מטולידה", והקורא הבלתי מתבונן בראותו את „שם לווי" זה בדרך אגב, יאמר בלבבו, כי הדבר הזה נעלה מעל כל ספק, דבר אשר כבר חרצו סופרי דברי הימים, — ובלי תפונה דרושה לזו התבוננות יתרה, האמנם יש די מופתים לאמת משפט חרוץ כזה, ולכנות את אחד מגדולי ישראל „בשב תואר" כזה? — הנה עתה נתפרסם בדפוס (פאריז תרל"א) ספר המכונה בלשון ערבי „כתאב אלרסאייל" (ספר אגרות), אשר בו באו חליפות מכתבים לרבנו מאיר הלוי עם חכמי לוניל ורבני צרפת, והם יוכלו להיות לאמת המדה לתכונת נפשו. האמנם דבריו בגאוה וגדל לבב? — הוא חגר כלי מלחמה על ספר „מורה הנבוכים", וגם על איזה דברים מ„יד החזקה", יען התנגדו לדעותיו, וראה לדעתו סכנה להיהדות, יען מעריצי הרמב"ם עברו כל גבול, וחשבו אותו ל„מעלה מכל בקרת", דבר המתנגד לרוח התלמוד. אולם, לפי מבטו, היתה מלחמתו בדעת ותבונה, לא פרץ את חקי דרך ארץ, אם כי לא הראה „הכנעה יתרה" לכל דעות הרמב"ם, ושלח את מכתבו בראשונה לחכמי לוניל, ועל זה ענהו רבנו אהרן ב"ר משולם, מכתב דובר קשות, אשר שמהו כעפר לדוש, ויקראהו „קטן שלא כלו חדשיו", „על אשר מלאהו לבו,

[1]) שם ב„חדושי אנשי שם", ו„הגהות מרדכי" פרק המוציא ובעל בגדי ישע" אשר חי כשלש מאות שנה אחרי כן, יאמר כי שמע מדבר המנהג הזה, כי היתה סגלה לזכרון.

[2]) „שלטי הגבורים" שבועות פרק שני.

להעלות על רוחו לדבר באיש האלהים״, — והנה כל הרואה את מכתבו באמרו „התבוננתי בדברי הספר, והוא נותן אמרי שפר, אך זאת שמעה אזני ותבן, כי אין בר בלי התבן״, אין אנחנו מוצאים חלול כבוד הרמב״ם, ולא כצעקתה הבאה כן היא, ואין אנחנו, מוצאים „כי נגאל במראות הגאוה״, כדברי איש ריבו, ונהפוך כי ידבר בענוה ובכבד ראש. ומה נמרצה היא התשובה אשר השיב למחרפו, לא שלם לו מדה כנגד מדה ונהפוך כי דבר בענוה ואומר למוכיחו „ארחות חיים אורחותיך, ותוכחות מוסר תוכחותיך״ (צד נ״ב), ויוכיחו בצדק, לא בקול רעש גדול, על אמרו „וגדולים מעשיו (של הרמב״ם) ממעשה ר׳ חייא״, ועל מליצות נפרזות „והוא באחד ומי ישיבנו, ויסתר פנים ומי ישורנו״ ואחרי אשר יצטדק ולא ימצא בנפשו חטא אשר חטא יוסיף לאמר: אולם באחת נבערו רעיוני, וטח מראות עיני, ובמראות הסכלות נגאלתי וכו׳ כי לא פקחתי את עיני, להבין את אשר לפני, ולשום סכין בלועי (סתירה חדה רצופה, על פי דברי התלמוד חולין, אם יודע תלמיד ברבו שיודע להחזיר לו טעם „בין״, ואם לא „ושמת סכין בלועיך״ ...), וכו׳״, ובכלל תוכל התשובה ההיא להיות מופת לרבים, ברוח הענוה והנימוס, גם עתה ... והנה שלח את תשובתו, יחד עם תשובת ר׳ אהרן מלוניל, אשר בטלו כ„עפרא דארעא״, לרבנו צרפת, עם מכתב לאמר: „אדברה וירוח לי, אל נא אשא פני איש ואל אדם לא אכנה וכו׳, ואם כרמי תבונתי סמדר וכו׳ ותושיה נדחה ממני אמרתי אחכמה והיא רחוקה וכו׳״, — מכל הדברים אין אנחנו רואים גם „אבק גאוה״, אמנם הכיר את כח עצמו, ולא נשא פני איש, אך האם הכרת כח עצמו, ליהירות תחשב? בתשובותיו לר׳ שמשון משאנץ יכתוב בהכנעה כתלמיד צעיר, ובכל זאת לא בטל דעת עצמו.—רבנו שמשון השיב לו: „ואיך חשבת אם היו הדברים האלה אמת שלא הייתי מעלה על לבי טעם זה? (צד קמ״ח) ועל זה ישיב: „אם כן כל מה שאין הרב מעלה על לבו איננו אמת, ומדה זו אפילו לרבן של נביאים לא נתנה!״, כמה מן הנמוס והחכמה יש בתשובה הנמרצה ההיא! הוא היה אמון על ברכי ההשכלה הספרדית, ורגש גאון פנימי, היה עמוק בלבבו, ולא בטל את דעתו מפני דעת אחרים, אף כי כבדם מאד, — ואם כי יצא לחלוק על הרמב״ם הביא ראיה מדבריו באמרו „והנה הרב הגדול רמב״ם נ״ע הסכים לדעת וכו׳, — אך המיימונים חשבו זאת לגאוה מאין כמוה, להרהיב עז לבקר, ולא להגיד „לא זכיתי להבין״, אך האמנם כן הדבר? אנשים כרבנו מאיר, בהכרת כח עצמם, האירו את שמי הספרות התלמודית, וספריו בפרט מצטיינים שבם אחד, ולחטאה נחשב לקראהו בשם לווי „היהיר״,— כבר שלמו לו המיימונים שבעתים, גם שרו עליו שירי לצון, בעד קנאתו הנפרזה!

גם אין יסוד נאמן לדברי המחבר הנכבד (p. 59): „לפי זה צריכים היו המיימונים לעמוד גם הם במקום מתנגדיהם, ולבקש סמך לדעותיהם בהתלמוד בעצמו, ואלו בקשו אזי מצאו מקומות הרבה, להוכיח על נחיצות החכמה והמדע, אבל הם לא כן עשו, כי בקשו לסתור דברי מתנגדיהם, על פי החכמה בלבד וכו׳ ולא היו תשובותיהם מעין הטענות כלל״. — עוד הפעם פסק דין באיזה שורות מבלי ראיות נאמנות בענין נכבד כזה! שני בעלי הריב היותר

מצוינים בהלכה, היו רבנו מאיר הלוי ורבנו אהרן מלוניל (הרמב"ן היה דובר שלום ועמד „בשביל הזהב"), וזה הראשון היה המים דעים עם חכמי צרפת, אף כי היה ספרדי, האם נלחם בחכמה ומדע, לאמר בחכמת הרפואה והתכונה (שתי החכמות אשר היו ידועות ליהודים בספרד) ? חכמת הטבע לא דרשה כל „הכשר". ולא עליה היו נלחמים המיימונים עם מתנגדיהם, כי אם על „הפילוסופיה", ואין הדבר ברור כלל „גם לו בקשו אם מצאו בתלמוד מקומות הרבה להוכיח על נחיצותה", כי בכלל אין מושג ברור למלה „פילוסופיה", זה קרא בשמה הגאות לה, והתירה לבא בקהל, והשני קירא אותה „מינות", ודבר זה נחלקו החכמים הנזכרים, והמקור האחד לזה היא האגדה, ותשיבת רבנו אהרן [1]) היתה מדברי אגדה בעצמה, להראות כי אי אפשר לדון על פיה, „כי אין סומכין ואין מביאין ראיה מכל דברי אגדה (צר ל"ז), והתשובה היתה ממין הטענה; אך מובן כי בענינים כאלה, אי אפשר למצא מופתים חותכים, ומתנגדי הפילוסופיה עמדו על דעתם, ולא אבו שמוע לתורת אריסטו היוני, כי אמנם לפי התלמוד קשה מאד להתירה לבא בקהל, מלבד אשר אי אפשר להחליט אם פילוסופיה זו שעליה הם דנים, אם היא „חכמת יונית", או „מינות", והנה הלא ראינו כי רבני יהודה אלפאכר, היה בעצמו חכם גדול בתכונה ומדע (לפי מצב החכמה בעת ההיא) והוא היה אחד ממתנגדי המיימונים היותר גדולים.

אחרי אשר יהאר המחבר את התקופה האיומה ההיא, — אשר גם בצוק העתים לא טבעו בבוץ רגליהם, ולא עזבו את התורה ביום מר, — בסדר נכון ובסגנון לוקח לבב, יתן לפני הקוראים „חקי התורה", בשלש נוסחאות מכתב יד אשר בבית העקד באוקספורד, והנה יש להם ערך גדול מאד, בקרות החנוך מימי הבינים, אשר כמעט יוכלו להיות למופת אצלנו, — בליטא מקום למוד התלמוד — אשר גם עתה יש מקומות המתחילים ללמד „המניח את הכד", למען יהיה לנער שכל חד, וידע סדר „נזיקין" לפני מנהגי „וותיקין", ומתחילים מבן שמונה, לא בדרך טבעי, ואצלם, לפני שש מאות שנה, היה הכל מתוקן „אמרו חכמינו בן עשר למשנה, אז יכניסו הנער בגמרא „מסכת ברכות, ומסכתות קטנות הכתובות בסדר מועד ג' שנים" (נוסח ג' p. 80), וכן מה נכבדים הם החקים על אדות המלמדים, ובכלל הכתב־יד הזה אוצר יקר מאד הוא בספרותנו, אך למורת רוחנו לא נדע באיזה ארץ היתה „שיטה שלמה ומסוימה לתורה ותעודה מן החדר הנמוך, ועד המדרש הגדול", ולא נוכל להסכים כלל עם המחבר הנכבד, כי הוא ליהודי צרפת הצפונית,—הוא בעצמו בציון ד' (p. 217) ירגיש את הדוחק הגדול בלשונו, אם נאמר כי לצרפתים הם, — אמנם בזה אין כל ספק כלל כי לא ספרד ארץ מולדת הקונטרס הזה, וגם לא „אשכנז", כי בכלל לא נכתב בארץ אשר יושביהם היו נוצרים, וראיה ברורה שאין עליה תשובה היא „כי היו מוכרחים ללמוד את התורה בטהרה", דבר אשר לא נהגו בארצות הנוצרים, גם בזמן הרמב"ם כאשר כתב באגרותיו: „כל ישראל

---

[1]) תשובתו הנכבדה אשר היתה בכתב יד, בכל זאת היתה ידועה, ומהר"ם אלפאקר (סי' קי"ז) מזכירה, והיתה לו לעינים בתשובתו לר' שם טוב בן שם טוב.

שבין הישמעאלים נהגו לרחוץ, וכל ישראל שבין נוצרים לא נהגו לרחוץ" (צד 36), וכן לשון „מדרש" במובן „בית מדרש" לשון ערבי הוא זה, כאשר העיר בצדק המחבר הנכבד, וכן הלשון „וכן מנהג צרפתים" מורה בעליל כי נכתב לא בארץ צרפת. גם לא יתכן לאמר כי נכתב בארץ בבל [1]) כאשר החליט הרה"ח פרופיסור קויפמאנן הי"ו, כי מכל הדברים הבאים בו, אנחנו רואים כי ידעו מן הצרפתים, ומן „התוספות", על כן אין כל ספק כלל, כי נכתב בארץ לא רחוקה מצרפת, אשר יושביה היו ישמעאלים, וקרוב לודאי להחליט כי היא ארץ אלג'יר, אשר יושביה היו ישמעאלים, והמנהג היה ללמוד דוקא בטהרה, ועל כן היו המלמדים „פרושים" מבתיהם, והשם „מדרש" היה רגיל על לשונם מלשון „ערבי", וידעו מפירוש רב סעדיה גאון בערבית, וגם ידעו מן הצרפתים, ומן „התוספות" כי לא היו רחוקים כל כך, —ועוד יותר תתאמת השערתנו מן הדברים (חקי התורה נוסח ד' p. 79): „ועוד תקנו חכמ' אֶל (sic!) זקני העדה", כל היודע פרק קטן בשפת עבר לא יכתוב בסגנון כזה, — אשר המחבר לא ידע פתרונו, — מלבד כי יתר הדברים נכתבים בסגנון ברור, אך הדבר פשוט „חכמ' אל'" לאמר: חכמי אלג'יר, והנה קו רשום על המלה „חכמ" תחת אשר היה לו לרשום על „אל'", ולפי זה אין כל שאלה בדבר! ועתה נוכל לדעת ציור שלם מחיים המוסריים של היהודים באלג'יר ממאת הי"ג, וגם על אדות החיים החמריים באו איזה קוים, כי יתאוננו על גורלם.

אנחנו עוברים על פרק ד' הנכבד מאד, והננו באים לפרק ה', בדבר ענין מלבב מאד (p. 114), הוא „חבת הארץ, המחבר הנכבד יוכיח, אף כי נשאו כל צרה ומצוקה בארץ אשכנז, לא חפצו לעזוב אותה, יען חשבוה לארץ מולדתם, והרגישו לה חבה גדולה. — אמנם הדברים נאמנים מאד, אמן היהודים לממשלה והארץ אשר בה ישבו, היה רב מאד, ולא שמו לב כי לב האזרחים מלא שנאה להם, אך הוא ירחק ללכת, כי בשביל החבה הזאת, לא הרגישו בחפץ לעלות לארץ הקדושה; אמנם בצדק העיר המעתיק „כי המחבר כתב דבריו לפי השיטה שאחזו בה אחינו שבמערב", אך בזה לא נוכל להסתפק, לא מפיהם אנחנו חיים. המחבר תולה דבריו באילן גדול ברבנו מאיר מרוטנבורג, אשר ידע „כי החיים היו תלויים לו מנגד", לרגל המסים שאין להם קצבה, בכל זאת התנה תנאי קודם למעשה, לאלה החפצים לעלות לארץ הקדושה „ובלבד שיוכלו להתפרנס שמה". האמנם יש מקום להוכחה הזאת? את התנאי הזה הן מתנים גם הלאומים הנלהבים אשר בקרבנו, כי „המתינות" היא היסוד האמתי, אבל אין להוציא משפט מזה, כי קדמה חבת הארץ אשר הפלתה את מכותיה להם, מחבת הארץ הקדושה! הרב ר' ישראל איס־לן אשר חי כמאת

[1]) כאשר הזכיר המחבר הנכבד בחלק שני (בגליונים) ויבטל את ההשערה ההיא בצדק. והנה המחבר כתב את ההערה שלא במקומה, יען נולדה אחרי צאת החלק הראשון מאור הדפוס, אבל מדוע לא קבעה המעתיק הנכבד, — אשר בודאי טרם נגש אל המלאכה הנכבדה ההיא קרא בעיון כל החלקים — במקומה הראויה להיות? לא אוכל לדעת!

שנה אחר כן, ו„התאזרח" ביותר, השיב לאחד אשר שאלהו בדבר העליה לארץ הצבי כדברים האלה: „ומה שכתבת לי עוד מעלייתך לארץ צבי ולעיר הקדש אם מצוה היא עתה, הואיל ואין לנו בעונותינו קבוץ בחורים ותלמוד תורה שם? דע לך בוראי שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל, לתועלת לעוה"ב, וגם לעולם הזה, אמנם שמענו כמה פעמים שיש שם בני ברית מערביים, נחשבים לרשעים גמורים מוס־ים מפירסמים, והם טורדים ומבלבלים האשכנזים שהם שומרי תורה, וגם כי המזונות דחוקים ומצומצמים שם מאד, והרווחים קשים, מי יוכל לעמוד בכל זה, מלבד גודל רשעת הישמעאלים אש־שם, לכן כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממונו באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת השם ובשמור מצותיו כי זה כל האדם" [1]), הננו רואים דברים ברורים, כי לא יען הרגישו את עצמם „לאזרחים", אך פשוט מאיזה שמועות, אשר העבירו איזה אנשים, וממפריעים שונים, באמת וצדק.

יתר הדברים הבאים בפרק הזה, יש בהם דברים נודעים, אך יקרים הם לנו מצד סדורם בשיטה יפה, ויש בהם הערות ודברים חדשים מכת"י — כמו כן נכבד מאד המאמר „ספר חסידים" (פרק ו') השקפה על תורת המוסר הרמה והנעלה אשר בו, וכמו כן נכבדים דבריו על אדות „השאלת ספרים והעתקתם", הנוגעים מאד להתפתחות ידיעת התורה, ועוד יותר נכבד לנו מקרה אחד הנזכר בתשובת הרא"ש [2]): „על דין שרן על מי שיש לו ספר, ואינו רוצה להשאילו, ונתן עליו קנס עשרה זהובים בכל יום, מפני שהיה בטול תורה בעיר, מחמת חסרון ספרים, והיו אנשים שהיו להם ספרים ולא רצו להשאילם, יפה דן ואני מסכים עמו" — מתקנות כאלה, אנחנו מבינים איך נתקימה התורה בישראל, טרם היה הדפוס בארץ, והדבר הנכבד הזה (אשר אולי היה באשכנז, כי הרא"ש היה גם באשכנז) נוגע הרבה מאד ל„התורה והחיים", כי בכלל אין לנו מן המוכן, ועלינו ללקט אבנים מפוזרות, — ובכלל ספר במקצוע כזה לא יתכן להיות שלם, ומן הראוי לקבץ „אבני מלואים", והמלאכה הזאת לא לאחד ולא לשנים.

בפרק ז' בא תלי תלים הזיות שונות, והמחבר הנכבד מבאר אותן בפרט ומשוה זה לעמת זה עם ההזיה הכללית, — לא נכחד כי בדבר הזה להעמיק בפרט, אין חפץ רק למלומדים, ומן הראוי היה בהעתקה העברית, אשר היא לכל העם, להשמיט איזה חקירות במקצוע זה, אחרי כי להבין את החזיון בכלל, די באיזה דוגמאות, — וגם זאת לנו לדעת כי עוד בסוף המאה הי"א (המחבר חושב ממאה הי"ב והי"ג לבד) שררו אצל המון עם איזה אמונות טפלות, כי בזמן הר"י [3]) „באו לדין, על אדות איש אחד, אשר נגנב ממנו, והבטיח איזה סך לאחד שיעשה „השבעה בשדים" למען החזר לו הגנבה", ומדברי תשובתו, אנחנו רואים „כי היו רגילים בזה", והדבר הזה יוכל להיות לבנין אב ליתר הזיות, כי הדבר הזה נגד תורתנו, ובכל זאת לא יכלו רבותינו להניא את ההמון, ומה גם בעת האחרונה, בתקופת הירידה!

---

[1]) שו"ת תרומת הדשן ח"ב סי' פ"ח. [2]) כלל נ"ג סי' ג'.

[3]) מרדכי בבא קמא (סי' קע"ב).

גם עוד שנוים קלים נחוצים להעתקה העברית, מפני הטעם הזה, יען באשכנזית נועד הספר למלומדים בלבד, וביחוד המלים בכתב אשורי אשר היא סגלה בדוקה מפני הקוראים הפשוטים, אך בעברית אשר הוא נכבד לכלל העם, נחוץ היה להשמיט איזה מלים מפני הכבוד (q. 124), ולא נהיה חסרים כלל ...

לעמת זה הפרק ח' נכבד הוא מאד, ומן הראוי היה יותר להאריך (לאמר בראשי פרקים, כי ברחבה דרוש ספר מיוחד) לתאר את חיי המשפחה בישראל, וערך „הצניעות העברית", ובמו כן נכבדה מאד התמונה „נשי ישראל ונשי עמי המערב", אשר אם כי לא נדע, מה דמות נערוך לזה, כי כרחוק מורח ממערב רחקו דרכי אלה מאלה, הנוכל למצא דמיון בין פריצות נוראה (p. 191) לצניעות כזו „כי ילדים וילדות לא ישחקו יחד ברחוב" (ספר חסידים) ? אמנם לא נתפלא על הנהגה כזו, בראותם בעיניהם „פריצות נוראה" מעבר השני, לכן במעט לא נראה עקבות העת ההיא, על החיים המוסריים של בני עמנו, רק בדרך שלילי, אולם לא נוכל לכחד כי יש מקרה בודד (אשר נעלם מעין החוקרים במקצוע זה) הנכבד מאד להפיץ עליו אור. — רבנו שמואל ברבי ברוך אשר חי באשכנז במאה הי"ג [1]) יאמר כדברים האלה: „אף כי אין משתמשים באשה, דרך שפחות מותר, כדרך שאמרה אביגיל לרחוץ רגלי עבדי אדוני, אף כי ב„ירושלמי" נראה דאסור, רק במקום יחוד, „אבל במרחץ כיון שרוב בני אדם מצויים מותר, מכאן לנכריות ושפחות דמותרות לרחוץ אותנו במרחץ" [2]) — ובמעט לא נוכל להאמין למראה עינינו, „ילדים וילדות לא ישחקו יחד", עם דבר כזה לא יתכן להתאים, ואין כל ספק כי ידע דברי התלמוד „לא ירחצו שני אחים כאחד", ועוד הלכות הדומות לזו, ומה היה לו ? כמובן הפלפול לא יוכל להיות לעזר, גם ק"ן טעמים לא יועילו מאומה, אך דברי הימים, — על פי מקורות נאמנים יספרו לנו סופרי דברי הימים כי עד שנת המאה השש עשרה לספירתם, היה משפט הבכורה לשרת בבתי המרחץ — לנשים [3]). ואין כל ספק כי היהודים היו להם בתי המרחץ לבדם, אך כאשר נמצאה איזה קהלה קטנה, אשר לא יכלו לבנות מכספם, או כי לא הרשו להם, היו המון עם מאין ברירה, הולכים לבתי המרחץ הכלליים, אשר השפחות היו משרתות בו, ונודע כי ההרגל טבע שני, וכאשר לא יכול הרב הזה להניא אותם, בקש איזה זכות, כי לפי מצבם אי אפשר היה לעשות אחרת, — אבל בכלל היה הדבר מקרה בודד, יען במעט לכל היהודים היו כל סדרי הקהל מתוקנים, ואין זכר בספרי בני דורו דומה לזה; ואחרי אשר נשכח טעם הדבר וגם העמים

---

[1]) הוא היה בזמן מהר"ם מרוטנברג, ובספרו נזכרו תשובותיו. [2]) מרדכי כתובות פרק „אף על פי" סי' קפ"ב ו„הגהות אשרי" שם.

[3]) Kriegk P. 27—28 ויספר כי במאה השש עשרה נאסרה מטעם ממשלת המקום; גם כי פרצו עוד יותר את הנימוס, והלכו ביחד אנשים ונשים, מכל מפלגות העם, לרחוץ, — במדינות אשכנז, וברוסיה נמשך גם במאה השבע עשרה; כאשר יספר סאלאוויאוו, ועד עתה יכנס בערי רוסיה הגדולות חדרי מרחץ למשפחות (Семейныя бани).

החלו להיטיב דרכיהם במוסר ונימוס, נוכל להבין את הרשם אשר עשה הדבר, על המהר"י קארו — אשר חי גם בארצות הישמעאלים אשר מעולם לא פרצו הם את הנימוס כזה — אשר ראה כי מוזר הוא מאד, ולא יכול להחליט אחרת בלתי כי „איזה תלמיד טועה כתב כן מעצמו ותלה הדבר ברבו, וישתקע הדבר ולא נאמר, ובדבר זה אסור להעלותו" [1], אף כי ראה בפרוש כי היה המנהג כן [2], אך לא יכול לדעת סבת הדבר, כי הוא לרגלי חיי הגלות בארץ פרועה לשמצה בחיי הנמוס.

בדבר „שלום בית" הזכיר המחבר הנכבד בנוגע לכל התקנות אשר החרימו את כל המכה אשתו, אולם נחוץ להוסיף כי לא רק בתורה, כי גם למעשה היה הדבר כן, חיי שלום ושלוה, כאשר בא נוסח דברי מהר"ם מרוטנברג ב„מרדכי" [3]: אין דרך בני עמנו להכות נשיהם כמנהג הגוים, חלילה לכל בן ברית לעשות כדבר הזה", אות היא כי החיים כמעט אצל כל העם היו על פי התורה, והתקנות באו בשביל איזה יחידים היוצאים מן הכלל, הנמצאים בכל עת.

הפרק התשיעי נקרא ברמע, ויש בו הרבה ידיעות מדעיות בסגנון קל ונוח למקרא; וכמו כן הציונים אשר הם מדעיים במלא מובן המלה, נקראים בענג, ו„ערב ומועיל" יחדיו נפגשו.

בכלל הביאה לנו חברת „אחיאסף" מנה יפה, כי קשה לקהל הקוראים להכות, עד אשר ימצא בקרבנו איש אשר יקדיש את עצמו לכתוב ספר מקירי מדעי ורב הערך כזה, על פי המקורות הראשונים, ועם זה בשפה יפה כשפת המעתיק הנכבד, כי על פי רוב הספרים המקוריים כתובים בסגנון קשה, וספר מדעי בסגנון כזה יוכל להיות למופת.

בן־אברהם.

[1]) בבאור על הטור (אבן העזר סי' כ"א), [2]) הגאון יעב"ץ בהגהותיו יאמר כי „הלכה מקפחת היא", והדבר הזה אין צריך לפנים, כי אין זו הלכה, אך איזה זכות למנהג מכוער, לרגל סבה חילונית. [3]) כתובות פרק „אף על פי".

שִׁירָתִי—אַנְחָתִי.

מַדּוּעַ תָּבֹאוּ יוֹם יוֹם אֵלַי, רֵעַי,
לְבַקְשֵׁנִי לְהַשְׁמִיעַ שִׁירוֹתָי?
הֵן תֵּדְעוּ עֵת אָשִׁיר כִּי יֶהֱמוּ מֵעַי
וְתִפָּרַצְנָה כְּנַחַל דִּמְעוֹתָי.

הֵן תֵּדְעוּ מִלִּבִּי אָז דָּמַי יְגָרוּ,
אָז אֶלְבַּשׁ חֲרָדוֹת וָאֵבֶל;
יָדַי תִּרְעַדְנָה וּפָנַי יֶחֱוָרוּ
עֵת אֶגַּע בְּמֵיתְרֵי הַנֵּבֶל.

נָא הַרְפּוּ מִמֶּנִּי וּתְנוּ לִי מַרְגּוֹעַ,
אֵין אוֹנִים עוֹד הוֹצִיא אַנְחָתִי;
וְהֶמְיַת שִׁירוֹתַי אִם תֹּאבוּ לִשְׁמֹעַ —
צְאוּ נָא, צְאוּ אֶל אֻמָּתִי!

אַךְ עֲלֹה אַל תַּעֲלוּ אֶל מְרוֹמֵי הַקָּרֶת —
לֹא שָׁמָּה אֻמָּתִי תִּמְצָאוּ;
בְּסֵתֶר מַדְרֵגָה רַק שָׁם מִתְגּוֹרֶרֶת,
שָׁם קוֹלָהּ תַּכִּירוּ, תֵּדָעוּ.

שָׁם תִּרְאוּ בַּת עַמִּי הַקְּרוּעָה לִגְזָרִים,
כִּי חֶרֶשׁ תִּדְלֹפְנָה עֵינֶיהָ;
וְשִׂיחָהּ עֵת תִּשְׁפֹּךְ, עֵת תֵּבְךְּ בַּמִּסְתָּרִים,
כִּי תִשְׁמְעוּ אָז אַנְחוֹתֶיהָ —

גַּם הֶמְיַת לְבָבִי אָז תּוּכְלוּ תִשְׁמָעוּ,
שָׁם תִּמְצְאוּ גַּם אֶגְלֵי דִמְעָתִי;
כִּי הִנְנִי בֶּן־עַמִּי הֵן, רֵעַי, תֵּדָעוּ,
וְאַנְחַת בַּת עַמִּי — שִׁירָתִי!

ניסן טרוביק. זאנר ישן.

דבי ריש גלותא.

(חקירות, השערות ובקרת בשלשלת ראשי הגולה)

לא יסור שבט מיהודה, אלו ראשי גליות
שבבבל שרודין את העם בשבט (סנהדרין ה'.).

מעת אשר בארץ יהודה קמו מקרב עמנו נשיאים וראשים, לראות צאן עדתם; הוקמו בגולה בארץ בבל גם כן ראשים, ובני ישראל יושבי בבל בחרו להם איש מקרב עדתם, להיות ראש וקצין עליהם, ותהי המשרה על שכמו ' ונתכבד להקרא בשם „ראש הגולה" ושניהם הבבלי והירושלמי נקראו בשם בתי אבות (סנהדרין ל"ח.). אך בגזע היחש היה ראש הגולה במעלה יותר מהנשיא שבארץ ישראל, כי ראשי הגולה התיחשו למשפחותם, מבית דוד ומזרע שלמה, לא כן הנשיאים מימות הלל, היו מזרע דוד רק מצד אמם: שפטיה בן אביטל (ירושלמי כלאים פ"ט); ובכל אלה מהנשיאים רבות ספרו לנו בעלי התלמודים השנים, מהראשון עד אחרון שבהם, זמנם וימי ממשלתם; לא כן הוא חלק ראשי הגולה, מהם לא ספרו לנו כלום, רק זעיר שם זעיר שם בתלמוד בבלי, נזכרו איזה ראשי הגולה, מבלי סדר ומשטר לדעת סדר השתלשלותם כראוי וכנכון, ואין אחד מהחכמים והחוקרים וסופרי דברי הימים, אשר אין נעלה לפניהם בחקירות ישנות, שעמל למצוא דרך סלולה בזה, וכלם נזורו אחור מחקור אחר השתלשלות רה"ג, ורק חכם אחד זכור לטוב הוא אב"ן קראכמאל, אשר האריך הרחיב דברים בפנה זאת, ויען כי יסודות היסתורים חסרו לו, לכן בנה דבריו על השערות של פלפול; לזאת אמרתי גם אני לבוא הפעם בחקירות והשערות, ולבקר אחר הרא"ק לראות אם יעמדו נגד הבקרת.

לרושמי הדורות הראשונים, שנתנו שם וזכר להשתלשלות ראשי הגולה, יחשב הסדר עולם זוטא, אך ברשימתו, יש שערוריה גדולה, דהוא חושב ומונה, מרב הונא רי"ג קמא שהיה בימי רבי (בראשית רבה פ' ל"ג) עד זמנו של שמואל ירחינאי חמשה ראשי גולה שלא בא זכרם בתלמוד ואיך יכול היות שבזמן קצר כזה יעמדו חמשה ראשי גולה שלא בא זכרם בתלמוד? וכן ענן הרי"ג, שלפי דברי הסע"ז היה בזמן שמואל, לא מובא זכרו בשום מקום — ואפשר שזהו רב ענן בר חייא דאמר אנא ענן בר חייא נהרדעי (יבמות קט"ז:) והעיד לפני שמואל וגניבא — וכן בשאר ראשי הגולה עד ימי הסבוראים, המנוים שם, ישנם כאלה, שאינם ידועים לנו בשמותיהם ולא בא זכרם בתלמוד, ואף אלו שאפשר למצוא בעבורם איזה מקור בתלמוד שהיו ראשי גולה, גם אלו באו שלא במשטר וסדר ובבלבול דברים, כמו שרושם שם לרי"ג אחרי חורבן נהרדעא את נתן בן ר"ה בבלאי תלמיד רב, ונקרא בשם נתן בר הונא, והנה ידוע לנו, דבימי

רב אשי היה רי"ג הונא בר נתן ואזדנר מלכא תקן לו אבנטו (זבחים י"ט.) וא"כ יהיה הונא הזה נכר רב הונא בבלאי ונקרא על שמו, אך דבר זה מופרך ממקומו דבסנהדרין (ה.) יסופר שרבה בר ר"ה היה קרוב לרי"ג ואמר לאו מנייכו נקיטנא רשותא אלא מאבא מארי ... ואם נאמר דרי"ג זה „נתן" היה בן ר"ה וא"כ היה אחי רבה, ואיך יכול היות שיהיה בריב עם אחיו, ויאמר לו לאו מינייכו נקיטנא רשותא... ועוד תקשה אם אפילו שלא נשנח על פליאה זאת היה לו לבעל סע"ז לחשיב את הונא זה בין ראשי הגולה ומדוע לא מנאו ? כן לא יחשוב בין ראשי הגולה את מר עוקבא שלפי דברי התלמוד היה רי"ג בזמן שמואל (שבת נ"ט. מו"ק ט"ז. רש"י ד"ה כי יתבן בדינא, סנהדרין ל"א: תוס' ד"ה אי ציית); ואת רבה בר אבוהו שהיה ג"כ רי"ג (גיטין ס"ז: חולין קכ"ד: ביצה כ"ה. תוס' ד"ה אלונקא), ואת אבא מארי רי"ג (נדה ס"ט:) ועוד רי"ג אחדים שנזכרו בתלמוד, הוא אשר אמרתי ששערוריה גדולה ברשימת הסע"ז. אמנם אף אם נפן למקורי התלמוד גם אז לא נמצא חשבון מדויק, שיוברר לני זמן עמדת ראשי הגולה זה אחר זה, דלפי המבואר מקודם היה בזמן רב ושמואל לרי"ג: מר עוקבא ורבה בר אבוהו, וכן היה עוד אחד בזמן זה מעט קודם רי"ג שלא נדעהו בשמו בתלמוד, דבירושלמי (ב"ב סוף פ"ה) מספר, דרי"ג מנה את רב בבואו לבבל למשגיח על המדות והשערים, ורב היה מקפיד ומלקה רק על יושר המדות שיהיה הין צדק ואיפת צדק ולא על השערים בהשענו על משנה מפורשת אך הרי"ג כעס עליו ונתנו במאסר עד שקרנא הוכיח את הרי"ג שהנהו מיקל בכבוד חכם כרב, ועתה מי יאמין שהרי"ג זה הוא מר עוקבא שהיה צדיק בכל דרכיו והיה מפורסם בטוב לבו ובגמילות חסדיו (כתובות ס"ז:), ההוא יתן במאסר את רב ? וכבר העיר הרה"ח אה"ו (דדו"ר ח"ג 162) דבירושלמי (מגילה פ"ג ה"ה.) כתוב דהרי"ג היה דרכו שישירו ויזמרו לפניו בשכבו ובקומו שלח ליה מר עוקבא אל תשמח ישראל... ובתלמודינו (גיטין ז:) מסיפר בענין אחר דשלחו ליה למר עוקבא זמרא מנא לן דאסיר... ולא כתוב דהרי"ג שלח זאת, ועל זה יאמר וויים, כי בא זה ולמד על זה; דהבבלי מלמדנו שמחמת שאלה „שלחו ליה" והירושלמי מלמדנו שהשואל היה רי"ג, וא"כ נשמע מזה שקודם מר עוקבא אחר ר"ה קמא שהיה בזמן רבי היה עוד רי"ג שלא נרע בשמו, ושזה היה דרכו שישירו לפניו בבוקר ובערב; ויוכל היות שזהו ענן, המובא בסע"ז. אף שנוכל לאמר כדברי המהר"ץ חיות בהגהותיו שם בגיטין, דבמאורע הנעשית בבבל, עדות הבבלי מאומתת יותר מן הירושלמי וא"כ גם כאן אפשר לאמר כהבבלי, דמר עוקבא היה הרי"ג ואליו שלחו שאלה זאת, אך משום דברי הירושלמי דב"ב שהבאנו יאלצנו ההכרח לאמר כן. והה"ח גרעטץ („דביה" ח"ב ציון כ"ז) רוצה לאמר כי מר עוקבא לא היה רי"ג כי אם אב"ד וראיתו מהירושלמי שהבאנו דמר עוקבא שלח לרי"ג אל תשמח ... ולפי דברינו אין מקום להוכחתו דזה קאי על הרי"ג שהיה קודם ולפני מר עוקבא, וגם אין לאמר דמר עוקבא היה רק אב"ד בלבד, דהלא מהמקורים שהבאתי מקודם נשמע שהיה גם רי"ג, וכן מהא דגיטין דשלח ליה לר"א בני אדם העומדים עלי ובידי למוסרם למלכות נשמע שהיה רי"ג, דראשי הגולה היו קרובים למלכות, וכן מהא

דשלחו לדזיו ליה כבר בתיה שלם (סנהדרין ל"א:) . ואף שגרעטץ הרגיש על מקור זה , ובציון ל"ז יאמר כי מאמר זה מוסב על עוקבן רי"ג בר ברתיה דרב ושהיה נקרא ג"כ בשם מר עוקבא , אך כל אשר עינים לו לראות יודה ויאמר שלא כן הדבר . ומה שנקרא אב"ד , אפשר משום שבביתו ישבו כסאות למשפט כי בימיו היה שמואל ירחינאי הדיין וישב בנהרדעא במקום שנהג ישיבתו ומושב מר עוקבא היה בכפרי במקום שישבו לפנים ר' חייא ובניו (קדושין מ"ד:) רחוק מנהרדעא , לכך יחד גם במקומו ב"ר לדון ולהורות והוא היה הראש עליהם שהיה גדול בחכמת התורה כפי שהבאנו מסנהדרין (ל"א:) .

והנה לפי מקורי התלמוד שהבאנו , אנו צריכין לאמר לפי הסברא , דהרי"ג בימי רב עת בואו לבבל היה ענן , ואחרי ענן מלך מר עוקבא , ואחרי מר עוקבא מלך רבה בר אבוהו שהיה תלמיד רב דעל שמו הביא רוב קבלותיו (עירובין ע"ה: פ"ה. פ"ו: ועוד) אך זאת אי אפשר , דרב ענן שלח למר עוקבא חזי נחמן תקלאה היכי עביד לי (כתובות ע"ט.) וא"כ חי עוד מר עוקבא בזמן שר"נ היה דיין וגם אז היה עוד רי"ג וא"כ הוה תרתי דסתרי ? אך זאת אפשר לישב דרבה בר אבוהו נתמנה לרי"ג אחרי שר"נ חתנו היה לדיין . ומה שנמצא בתלמוד שאף בעת שר"נ נשא את ילתא היה רבה בר אבוהו לרי"ג אפשר לאמר שעל שם סופו קראוהו כן בתלמוד , וא"כ נסורה נא לראות מי מלך אחריו ? ויש לאמר לפי ההשערה שאחריו מלך נהן שהיה רי"ג בימי רב יהודה לפי דברי הסע"ז , וגתן זה נראה לי שהוא בן מר עוקבא שאמר משמיה דר"י (ברכות י"ג:) והוא מסר משרתו לבנו הונא שהמלך אוזגר תקן לו אבנטו , אך גם זה אי אפשר דשם בסע"ז השב אחרי נתן זה, את נחמיה בנו בימי רב ששת ורב חסדא . ולפי דעת גרעטץ בציון ל"ז שהבאנו , הוא חתניה דרב , אשר בניו המה רבנא עוקבא ורבנא נחמיא המכונים בשם שני שרי נאים (חולין צ"ב.) נכדי רבי ואף שהרה"ח שפ"ר שם בהערותיו תמה איך יקראו את הבן על שם האב ? אך לדידי לא קשה מידי , דישנם בתלמוד הרבה חכמים הנקראים בשם אביהם . כמו אבות דשמואל הוה נקרא אבא בר אבא (עי' סדה"ד בערכו) . וגם השני שרי גאים אלו היו לראשי גולה , ומווכרים בהלמוד רבנא עוקבא רי"ג (ב"ב נ"ה.) רבנא נחמיה רי"ג (ב"מ צ"א: לפי גרסת הרש"ל) ולפי זה שוב ינתק החוט שבו אנו רוצים לקשר ולאחד את סדר ראשי הגולה זה אחר זה למשפחת בית אבותם , וגם לפי מקורי התלמוד אי אפשר להגביל ולצמצם זמן עמדתם וימי ממשלתם בצרוף זה אחר זה . וכמו כן מיזכר לרוב בתלמוד בזמן רב חסדא ורב ששת שם ראש הגולה סתם , במשאו ומתנו שהיה לו עם האמוראים בני דורו , ראה לדוגמא (ברכות מ"ו: מ"ט. פסחים ק: ק"ג. שבת קט"ו: קי"ט. סוכה כ"ו ע"ב:) ומכל הלין דוכתי נראה שרי"ג זה היה חכם בחכמת התורה רק לא ידוע לנו על איזה מהם ליחס הדברים האלו מחסר ידיעה לברר זמנם כראוי , ואפשר שוהו נחמיה חתניה דרב ועל שמו נזכרו הדברים סתמא ודבי ר' נחמיא, רי"ג הנזכר בב"מ (צ"א:) אפשר ג"כ שזה הוא ולא רבנא נחמיא בנו, ולא תקשה איך ישאל שאלותיו מרב אשי — דמשום דוחק זה הגיה הרש"ל רבנא נחמיא לפי דעתי — דאפשר דקאי על רב אשי האמצעי, דשלשה רב אשי היו (ראה

בסדה"ר) ואפשר דקאי נ"ב על רב אשי האחרון, שהאריך ימים, דנמצא שבנו „מר" עמד לפני רבא. וגם הוא בעצמו דבר עם רבא (מעילה ג. ועוד) וראיתי לה"ח נה"ג (על נהרות בבל 54) שיאמר דרבה בר אבוהו לא היה רי"ג והוכחתו מב"ק (קמ"ז:) ההיא דאחוי אבריא דרי"ג אתא לקמיה דר"נ וכו'. עבד ר"נ עובדא נבי רי"ג... (ב"מ ס"ו.) רי"ג בנה ביתא אמר לר"נ קבע לי מזוזה (מנחות ס"ג.) ומשמע מזה דהיה רי"ג אחר בימי ר"נ ? עיי"ש.

ואנא גברא חזינא ותיובתא לא חזינא דהלא ר"נ האריך ימים ויוכל היות שהמקורים אלו יורו על הרי"ג שנתמנה אחר מיתת רבה בר אבוהו היינו על נתן הרי"ג בן מר עוקבא ור"נ קבע מושבו בקרבת הרי"ג ואולי כן היה מנהגם מימי מר עוקבא הראשון שהאב"ר והדיין ישים משכנו במושב הרי"ג איזה חדשים בשנה בשעת הרגלים ועוד בעת שהעם יקבלו פני הרי"ג. ואפשר עוד לאמר, דבאמת גם במקומות אלו הכונה על רבה בר אבוהו ויען כי רב נחמן היה אב"ר לכן שלחו אליו כל השאלות שנולדו בבית הרי"ג שכן שלחו אליו גם חכמים אחרים שאלותיהם. — והנה הרש"ג באגרתו כתב שבינויי הכבוד מראשי הגולה היה „רבנא" או „מר" והיוחסין ע' מר שמואל שניכר דמר שמואל היה רי"ג ועבדיו היו פרוצים — המקור לדבריו הוא (ביצה י"ד:)—ולפי האמת כפי הידוע מהרבה מקומות בש"ס היו עבדי ראש הגולה, פרוצים ואנשי שחץ, מזלזלים באבר מן החי, וכל איש אשר עשה לא לפי רוחם וחפצם היו מכים אותו, וכן הכו עבדי הרי"ג את רב ששת (עירובין י"א:) וראה עוד (ע"ז כ"ח: פסחים מ' שבת מ"ח: גיטין ס"ז: ועוד) — מר שמואל זה היה בימי רבא כמו דמצינו דאדבריה רבא למר שמואל ודרש (ביצה כ"א:) ומהא דרבא ארבריה ניכר שהיה רי"ג כמו דאדבריה ר"ח לרבנא עוקבא ודרש (שם כ"ט.) ורב פפא אקלע לגביה (שם י"ד. מנחות ל"ר.) ולפי דברי הרש"ג שהבאתי נמצא עוד ראשי גולה חדשים יען שנקראו בשם מר, כמו מר יהודה, והיה בן דורו של רבא, דרבא קרי ליה פלגאה (סוף פ' בבל מערבין) ואמר דבר הלכה משמיה דאבימי (חולין מ"ח.), ויש גם ראיה והוכחה שהיה רי"ג, דבסוף עבודה זרה, מובא שמר יהודה ישב לפני שבור מלכא עם באטי בר טובא, ושבור מלכא אמר עליו שיודע בו שהוא חסיד, ומזה שהיה יוצא ונכנס בבית המלך אות הוא שהיה עליו משרת ראש הגולה *). אם לא שנחשוב גם את מר יוחנא שהיה בזמן

*) על דבר באטי בר טובא מובא בתלמוד (סוף ע"ז) בשבור מלכא שלא לו כותית וקבלה. והעירו שם רבותינו בעלי התוספות, דשפחה מותרת לבאטי מפני שהיה עבד ונשתחרר, ורק בשטר שחרור לא לקח, וכמו שהכריז עליו ר"י בר יחזקאל: באטי בר טובא ברמות רוחיה לא שקיל גיטא דחירותא, (קדושין ע'.) ומעוכב גט שחרור מותר בשפחה כאשר כן כתבו מפורש בדבריהם (נדה מ"ז, ד"ה מסר). אף שהם מיירי בעבד גמור ושפחה גמורה, אך במקום אחר כתבו מפורש דמעוכב גט שחרור כיון שאוכל בתרומה מותר בשפחה (גיטין מ'. ד"ה אותו העבד). ולפי זה לחנם, העירו בעלי התוספות, דבפי' א"י שם ישראל (שם י"א. בעאי), דהלא מהמקורים האלו נשמע דבאטי הוא שם עבד. וכאשר כן תמה המהר"ץ חיות בהגהותיו שם, והביא עוד דברי התלמוד (ע"ז ל"ט.) עיי"ש. ולפי דעתי היה באטי בר טובא

דבא דאקלע לביתיה (ראה ע"ז ט"ז: חולין קל"ג.) ומצינו שרבא אקלע לבי ריש גלותא (ברכות ו'. פסחים ע"ר:) וצ"ל שזהו לאחד מאלו הנזכרים פה שהיו בזמנו, וגם בזה הענין הוא מסובך מאד, דלפי מקורי התלמוד מבואר שבזמן רבא היו ראשי הגולה מר עוקבן ונחמיה אחיו, ואלו שהבאתי שמהתאר שלהם ניכר שהיו ג"כ רי"ג, ואיך יכיל היות שבזמן רבא במשך שני ימי חייו ימלכו כארבעה ראשי גולה זה אחר זה? ומדוע רושמי קורות הדורות מחשים מהם? כן בסדר ראשי הגולה בזמן רב אשי ולאחריו עד מר זוט־א השני שנהרג בנו על ידי פרוז רשיעא, עירוב פרשיות וקלקול חשבונות יש, ואי אפשר לבוא אל עמק שוה לבארם היטב לזמניהם, עד שחוקרי הדורות, נלאו למצוא פתח לצאת מהענין המבולבל הזה, וברוב חקירותיהם העלו חרס בידם. וגם אנכי ברוב הדברים שהרביתי בזה לא זכיתי עוד למצוא דרך סלולה לאמר זה הדרך לכו בה מטעם שהזכרתי, כי המקורים והיסודות לענין זה המה רעועים, ויש ללמוד מהן דבר והפוכו כפי שהראיתי מקודם. אמנם אמרתי להעיר עוד על דבר אחד, אולי מזה תצא לנו השערה חדשה בשלשלת ראשי הגולה, ועל ידה נעבור בשלום בסדר השתלשלותם להכיר את כל אחד ואחד על מקומו, זמנו וחייו.

זה, מקודם עבד ועל ידי איזה מקרה עלה לגדולה ואז התפרץ מפני אדוניו, ומפני גדולתו וחשיבותו חשב למותר לקבל עוד גט שחרור. ואפשר עוד דכאשר עלה לגדולה, והיה יוצא ונכנס בבית המלך, מנהו המלך לדיין לדון דיני הפרסיים, ולפי זה מבוארים דברי רש"י שפירש דכל השמות מובהקין שבהם נכלל גם שאטי המה דייני עכו"ם (גיטין י"א.) עיי"ש.
הנה בסוגיא דנתיאשתי מפלוני עבדי, או המפקיר עבדו, דאותו העבד אין לו תקנה (שם ל"ט: מ'.) בביאור דבר זה נחלקו רש"י ותוספות, דלדעת רש"י אין לו תקנה כלל, ולא יכול לשא, לא שפחה ולא בת חורין, דכיון שאין לו גט שחרור הרי הוא כמי שחציו עבד וחציו בן חורין. אך התוספות שם חולקים על רש"י, ודעתם דמעוכב גט שחרור מותר בשפחה וכפי שיטתם בע"ז ונדה שהבאתי. והנה המהרי"ט בחדושיו לקידושין, תמה על שאטי כיון דהיה מעוכב גט שחרור, איך בא על שפחה? ובעלי מפרשי הים בהגהותיהם שם כתבו על דברי המהרי"ט, דניכר שנעלם ממנו דברי התוספות (נדה מ"ז. ד"ה מסר) שדייקו שמה, מהא דרב ששת, שמסר שפחותיו לארמאי משמע דעבד מותר בכותית. אך לפי דעתי לא דקדקו בעלי מפרשי הים בקושית המהרי"ט, ועיקר קושיתו היא כן: נהי, דבשפחה מותר, אבל בכותית הלא יש איסור מדאורייתא? וא"כ יש לאמר דקושיתי היא רק על דברי התוס' דנדה, ויש עוד לאמר לפי האמת דגם בדברי התוס' דסוף ע"ז, הכונה על כותית ולא על שפחה, וכהגהת הב"ח שם, דהא דכתב רש"י ז"ל ששיגר להם שתי שפחות, אין הכונה על שפחה שהיא אצל ישראל ששייכה במצות, אלא שבור מלכא שלח להם, נשי כותים שהיו אצלו שפחות, וא"כ יובן היטב קושית המהרי"ט, איך קבל שאטי שפחת המלך שהיא כותית הלא אסור נדה והאיסור א"א דאורייתא שייך שפיר בעבד? וע"ז תירץ המהרי"ט, דאפשר שלא בא עליה לכתחלה ובפרהסיא, כי אם בצנעא וביחוד, דאין בזה אסור התורה רק ב"ד של חשמונאים גזרו, ולכן מותר בעבד. ומה שכתוב בנדה דר"ש מסר לערבאי ומשמע דאף בכותית מותר לכתחלה ובפרהסיא? נ"ל כפי דעת הרה"ג יעב"ץ שם בהגהותיו, שמסר להו לערבאי לשמירה שלא יברחו. ואף שהערבים שטופים בזמה הם, בכל זאת לא חש להם,

דהנה היוחסין (ע' רב נחמן ור' יצחק) יאמר כי הרי"ג היה נקרא כמו כן בשם נשיא (ראה ב"ב פ"ט. תענית כ"ד. רבי נשיאה גזור תעניתא. וראה בספר על נהרות בבל פ"ג הערה 1.) אך לפי דעתי צריך עוד להתישב בדבר. דהנה על רב נחמן וילתא אשתו ביחיסס, יש שינויי נוסחאות „דפעם נקרא שם חתן הנשיא וכמי שכתוב בחולין (קכ"ד:) מפירש, ורש"י ז"ל מכנהו בכל מקום בשם חתנא דרי"ג, ומזהירות לשינו של רש"י, מובן דנשיא הוא משונה מרי"ג וכי משרות שונות הנמו. ויותר מוכרח זה ממה שפי' רש"י (קדושין ע':) דר"נ היה חתן הנשיא ודיין דרי"ג. וכן פירש גם הרשב"ם (ב"ב ס"ה.), ולפי דבריהם הלא מובן דנשיא לחוד ורי"ג לחוד? וראה בסדה"ד (ע' ר"נ) דגם הוא הבין כמו כן וכתב לדבר מפורש דמשרות שונות המה. ולזאת אמרתי לשער שמלבד הרי"ג היה ג"כ נשיא, אשר אצלו היה הבית דין לפשר בין כל איש ואיש, וע"פ הבית דין זה יצא העונש להראוי מפני ראש הגולה, וכמו שידוע שהרי"ג רדו את העם בשבט, ויען כי רבים מראשי הגולה לא היו חכמים בחכמת התורה, לכן הוקמו להם משנים שהיו נקראים בשם נשיאים, והנשיא היה כמו סגן להרי"ג,

---

דכיון שלא מסר להם לכתחילה לשם זנות, לא גזרינן. וצ"ל דכן היא דעת התוספות שם דאי אפשר שיסברו, דעבד מותר בכותית לכתחילה דהלא מדאורייתא היא, אלא ברור, דהכונה בגנאה ובאקראי בעלמא כפי דברינו. והנה המדקדק בדברי המהרי"ט יראה דלפי האמת, גבי כאשי בר טיבלא דעתו דאף בשפחה הוא אסיר וכדעת רש"י בגיטין שהבאתי, דכיון דמעוכב גט שחרור אין לו תקנה כלל. ועיקר קושיתו היא לדעת התוספות דסברו דבשפחה מותר, וע"כ כתב: נהי דבשפחה מותר, וכוונתו: לשיטתכם, קשה, דלפי האמת אף בשפחה אסיר, וכפי הוראת הלשון „אין לו תקנה" דבכל אופן אסור, דאם היה מותר בשפחה הלא יכול לקיים מצות הכתוב דלא תהי כרשה... ויש לו תקנה. וגם גבי חצי עבד וחצי בן חורין, אם היה מותר בשפחה, לא היו כופין את רבו לעשותו בן חורין, ורק משום דאף בשפחה אסיר ואי אפשר לו לקיים כלל מצות הכתוב דלא תהי כרשה, לכך כייפינן ליה להרב שיעשהו בן חורין, וא"כ אמאי קאמר הכא דאין לו תקנה הלא יש לו תקנה בשפחה? אלא וודאי כדעת רש"י דאף בשפחה אסיר ולכן אין לו תקנה; ומה שהתוספות רוצים להסתייע דמותר בשפחה כיון דאוכל בתרומה אם רבו כהן, גם זה אינו לכולי עלמא דלרשב"ג גם בתרומה אסיר היכא דמעוכב גט שחרור (כריתות כ"ו:). ולכן הקשה המהרי"ט בלשון „נהי" ולא קאמר בפירוש דבשפחה הוא מותר. ותירוצו עולה כהוגן אף לדעת רש"י, דבגנאה ובאקראי לא שייך הטעם דתקנה, ורק משום אסיר נגעי בה היכא דקרה שמסרו לו שפחה בדרך מקרה ולכן גם רש"י מודה. כן נראה לי על דבר כאשי בר טובלא ויש עוד מקום להמעיין התלמודי לפלפל בזה, אך לפי דרכי דיי במה שהעירותי. וה"ה נה"ג (על נהרות בבל ע' 54) יחליט שבאשי הנזכר בע"ז אינו ההוא דקידושין, ולא נתן שום טעם להחלטתו, ומובן שדברי התוס' שם הכריחו אותו לפרש כן, אך לפי דברי אין מקום להחלטתו, ולהפך מהמקרה הזה ניכר, דהיא, הוא לא שקל גיטא דחירותא, מפני שהיה חשיב בבית המלך וכדברי מרשא. ויש עוד לחלק בין היכא דניכר בשם כאשי ובין היכא דנזכר בשם בקשי ולאמר שנים המה, אך יען שההשערה הזאת אין שום מקור ויסוד אנכי רוצה להאריך בה. —

והנשיא היה ג"כ ממשפחת ראשי הגולה, ואם קרה, שהרי"ג מת בלא בנים או שהניח בנים קטנים שלא היו ראוים למשרה זאת, היקם אז הנשיא לרי"ג. ולפי הדברים האלו, יתבארו היטב כל החכמים ראשי הגולה המוזכרים בש"ס ובסע"ז. ויש לאמר דבימי מר עוקבא היה ענן רי"ג ומר עוקבא היה אב"ד ונשיא שהיה ג"כ ממשפחת ראשי הגולה, ואחרי מות ענן נתמנה הוא לרי"ג ואז הוקם לנשיא ואב"ד רבה בר אבוהו, ואח"כ הוקם לנשיא ואב"ד רב הונא בבלאה, וכן בימי רבנא עוקבא היה רבנא נחמיה אחיו לנשיא ואב"ד והיה נקרא רק בשם אחוה דרי"ג. ועל ידי דרך זה אפשר לבוא אל עמק שוה בכל השישלתא דראשי הגולה שעמדו בזמן התלמוד ובמקומות שנזכרו בתלמיד דבי נשיאה הכונה על הנשיא סגנו של הרי"ג; כמו בחולין (כ"ד.) ובב"ב (פט.), והנשיא עשה זאת בפקודת ובהורמנא דהרי"ג. וכן דרש עולא אפתחא דבי נשיאה (כתובות ס"ה.) הכונה ג"כ על פתחו של הנשיא והאב"ד סגן הרי"ג.

את הדברים האלה כתבתי עוד בשנת תרנ"ר, בעת אשר הייתי עסוק בעריכת ספרי „דור ומנהיגיו" אשר אתי בכתובים, אך כעבור שנה אנה ד' לידי את הספר היקר פרושים והארות לתלמוד בבלי מאת הרה"ח אברהם קראכ-מאל, וראיתי שבמבוא ספרו, יצא במאמר ארוך בן שמונה עשר פרקים, כששים ושמונה עמודים יכיל, והנהו מתאמץ להסביר ולישב השתלשלות ראשי הגולה, מקודם זמן החורבן עד אחר חתימת התלמוד, וזה שמו אשר קרא לו „קלעא דבי ריש גלותא". המאמר הזה הוא מלא חכמה, סברות חריפות, והשערות עצומות לברר וללבן, את כל ראשי הגולה לתולדותיהם ולמשפחותיהם; אך כאשר עברתי עליו בעין פקוחה והעמקתי לעיין בו, ראיתי כי גם אותו לא נוכל לקבל לאבטוריטט גמור לסמוך עליו, וכי כל דבריו אינם קבועים במסמרות חזקים שלא נוכל להמישם ממקומם, לזאת אמרתי להציע דבריו בקצור נמרץ, החלטתו וחוות דעהו, לבקר ולהעיר באותם המקומות אשר לפי דעתי לא דרש יפה.

בראשית דבריו הוא מביא את הספור מהבבלי והירושלמי בענין שחנניה בן אחי ר' יהושע רצה לעבר שנים בחו"ל, ושלח לו ר"ג שני חכמים להשיבו מחפצו, (בבלי ברכות ס"ג. ירושלמי סנהדרין פ"א), דבבבלי כתוב שהחכמים אמרו לו „אחיה יבנה מזבח וחנניה ינגן בכנור" ובירושלמי כתוב „והא חנניה שוחט ונחונין זורק" הלא נראה כי ראש הגולה שבזמן הזה היה נקרא נחונין או אחיה וממה שכתוב ביוחסין וסע"ז בזה הלשון „ונפטר חזקיה ועמד עקוב בנו, ונפטר עקוב ועמד נחום בנו" יש לדייק, כי נחום זה, הוא הנחונין המוזכר בירושלמי, והאחיה המובא בבבלי בשבוש לשון, או גם בכונה מיוחדת, כדי לערבב ולכסות בפני התלמידים שלא לספר אחר מטתן של ראשי הגולה, ור' נתן האב"ד של רשב"ג היה אחיו של הרי"ג נחונין הנזכר ואותו שלחו להשבית מחשבת חנניה על דבר העבור, בדעתם כי דבריו יפעלו על לב ראש הגולה אחיו ולא ישובו ריקם כאשר כן היה באמת. שני השמות האלו, נחום ונתן, נמצא שגם ראשי הגולה הבאים אחריהם נקראו בהמה, כמו עוקבן בר נחמיה, דומה לשם נחום, דנחום ונחמיה אחד המה, וכמו כן איתא ר' נתן בר מר עוקבא, ומר עוקבא היה רי"ג בימי שמואל, וקרא לשמו של בני בשם אבותיו;

ומזה נראה כי שמות ראשי הגולה חוזרים חלילה, להשנות ולהשתלש כשושילתא של הנשיא הלל הזקן בארץ ישראל. אך מאין יצא למר עוקבא שמו שנקרא בו? אמנם ממה שהובא דברי היוחסין שכתב שנפטר חזקיה ועמד עקוב בנו, ואחר עקוב עמד נחום בנו; הלא נדע כי אביו של נחום המוזכר בבבלי וירושלמי, היה עקוב, וא"כ היה נקרא מר עוקבא על שם עקוב, אביו הזקן, ומזה נדע עוד כי לפני עקוב היה רי"ג אחד בשם חזקיה, ויען כי ראשי הגולה הבאים אחריו לא נזכרו בשם זה, לזאת צריך לאמר שהשם הזה נשתבש, ותחת חזקיה צ"ל נחמיה, השם שבו נקרא נכדו הבא אחריו בקצור לשון: נחים; או בהדורות המאוחרות בשם זה ממש, כמו: עוקבן בר נחמיה. והננו יודעים שבזמן רבי היה רי"ג בשם רב הונא, ומאין בא לו שם זה? אך מהכתוב ביוחסין „ושכיב שפט ועמד ענן" קרוב לאמר שלרב הונא בא שמו מאותו ענן הנזכר פה, כי ענן, עינא והונא, שם אחד המה, ומהשם שפט בא השם מר זוטרא שהיה רי"ג בהדורות המאוחרות, כי הקצור ממר זוטרא הוא זוטא, וזוטא הוא כמו שפט בחלוף המבטא, ויען שהשמות האלו, נזכרים בראשי הגולה המאוחרים, ושמות אחרים אינם ביניהם, לזאת צריך לאמר, כי הרי"ג הראשון, היה שפט או זוט, ומלך בימי ר' גמליאל הזקן, ובימי ר"ש בנו הנהרג, משנת ג"א תת"ב עד הת"ל (70—42) שנה אחת אחר חורבן הבית. השני היה ענן ומלך עד תתנ"ה (25—70), השלישי היה חזקיה, והוא נחמיה לפי האמור, ומלך עד תתפ"ב (122—95) הרביעי היה עקוב או עוקבן אבי ר' נתן הבבלי ומלך עד שנת תת"ק (140—122). החמישי היה נחום או נחונין להירושלמי (או אחיה להבבלי, ומלך עד שנת תתקמ"ה (185—140). לנחונין זה היו שלשה בנים, הבכור היה הונא, והשני אבוה, והשלישי נהן והוא נתן דצוציתא, ואבוהו מת בחיי אביו כמבואר בברייתא, וכשמת בנו של רבי אחיה בגולה ישב עליו שבעה ושלשים (מו"ק כ'), ואבוהו זה הנזכר הניח אחריו בן במעי אשתו, וקראו את הבן הנולד אבוהו על שם אביו המת, וזהו החכם הנזכר בזמן מאוחר בשם רבה בר אבוהו, ורבה היא שם מורכב: רבי אבוהו כמו שהשם רבא הוא מורכב: ר' אבא, ובעת הזאת נפטר נחונין ובנו הבכור הונא בא למלוך תחתיו. רב הונא מלך עד שנת תתקע"ה (215—185), ושכיב והניח שני בנים, בנו הבכור הוא מר עוקבא, והשני היה איסי בר היני והלך לאר"י (חולין קל"ו). בעת ההיא, הוליד נהן דצוציתא, בן נחונין, אחיו של ר"ה רי"ג, בן, ויקרא את שמו הונא על שם אחיו רי"ג המת והוא ר"ה בבלאה. אחרי מת ר' הונא רי"ג בא מר עוקבא בנו הבכור למלוך על מקומו, ובימיו בא רב לבבל, ושכיב מר עוקבא אחרי מות רב בעוד ששמואל היה חי, בתוך עשר השנים שבין מות רב למות שמואל, ועזב בנים קטנים ושמואל היה אפוטרופסם (ב"מ ע'). בניו הקטנים המה: הבכור אבא מרי שנקרא בתלמוד בשם מרי גרידא (חולין מ"ג: יבמות ע"ו.) ובנו השני כפי הנראה היה נתן (ב"מ ע.) וקיאו על שם נתן דצוציתא אבי ר"ה בבלאה, ובגדלו היה תלמידו של רב יהודה (ברכות י"ג:). מרי זה בנו הבכור של מר עוקבא נשא את בת רב, ויולד שני בנים שנקראו בשמותם רבנא עוקבא ורבנא נחמיה בני ברתיה דרב, וזה היה אחרי מות אביו, ואחרי הולידו את שני

בניו לא האריך ימים, ומת בימי נעוריו, והניח בניו הקטנים לאמם כאשר נראה שרבנא עוקבא נקרא יתום (גיטין נ"ב:) ויען כי מרי בן מר עוקבא היה עוד צעיר לימים בעת אשר מת אביו, שמת סמוך לשנת ד"א ה' (245—215) לזאת בא זקן המשפחה רבה בר אבוהו נכד נחונין בן דודו של מר עוקבא למלוך עד שיגדלו הנערים, אשר להם הירושה, להתעטר בעטרת ראש הגולה. רבה בר אבוהו מלך עד שנת ד"א כ' (260—245), שנה שמת בה, ויען כי מרי בן מר עוקבא שהוא היה היורש להמוך בשבט מת באביב שנותיו, לזאת בא למלוך רב הונא בבלאה בן נתן דצוציתא נכד ר"ה קמא ובן דודו של רבה בר אבוהו, והיה קרוב למשפחת ראש הגולה, כמו רבה בר אבוהו. ומלך עד שנת ד"א מ' (280—260) עד אשר נדלו רבנא עוקבא ורבנא נחמיה, בני מרי בר מר עוקבא, ואז מסר להם רב הונא השבט בחייו. וכי היה ר"ה בבלאה רי"ג, זאת נשמע מהירושלמי (מו"ק פ"ג) דוקפיה רב חגא לארונו של ר"ה רי"ג ... וגם בבלי (מו"ק כ"ה.). וממה דמספר דהוו מפקין לר"ה בגוהרקא דדהבא (תענית כ"ה.) מובן שהיה רי"ג. ורבנא עוקבא ונחמיה, לקחו את השבט מתחת ידו בחייו, ומלכו יחד משנת מ' עד צ"ב—צ"ג. (333—280). הראש והעיקר היה רבנא עוקבא, ורבנא נחמיה אף שגם הוא היה רי"ג בכל זאת היה קטן ממנו בעטרת הכבוד, והעיקר היה רבנא עוקבא והוא הוא הנזכר, בהרבה מקומות בתלמוד דרב חסרא אדבריה או דרש משמו (פסחים קט"ו: שבת ק"מ. קי"ט. סוטה ל"ט. סנהדרין ע'. כתובות ע'.) והוא הנזכר, דאמר ר"ח א"כ עשית מר עוקבא (שבת נ"ה.) והוא אשר שלח לר"א בני אדם הקמים עלי ובידי למוסרם למלכות (גיטין ז'.). רבנא עוקבא זה הוליד בן, וקרא שמו אבא מרי, על שם אביו, ונזכר בתלמוד בשם מרי בר מר, ולרבנא נחמיה נולד בן, וקראו בשם עוקבן, הנזכר בבבלי (ב"ב נ"ה.) ועוקבן זה היה חוטא בנערותו ואחרי כן שב בכל לבו אל אלהים, ומרדפי נסים יספרו עליו, כי הוא נקרא נתן דצוציתא, לפי שהמלאך שפשט ידו לקבל תשובתו, השפיע עליו מזיוו ונפטר בחיי אביו. אחרי מת רבנא עוקבא, בא בנו אבא מרי לתמוך בשבט וזהו הנזכר (נדה פ"ה.) ואשר רב נחמן בר יצחק היה ריש כלה בימיו, ובעלי התלמוד כנו אותו בשם מרי בר מר (עירובין כ"א. מגילה ז' גיטין פ"ו:) גם באיזה מקומות המובא בתלמוד שאמר רב חסדא משמיה דמרימר טעות סופר הוא וצ"ל מרי בר מר (גיטין פ"ח: סנהדרין ל"ח:). ויען ששלח לו אבא בר זבדא, שישאל דבר מר"ה ואדהכי נח נפשיה דר"ה (גיטין שם) צ"ל שאביו רבנא עוקבא הולידו בשנה שהיה לרי"ג שנת המ'. ובשעה ששלח לו אבא ב"ז היה כבן ט"ז שנה, דאם היה פחות מזה לא שלח אליו אב"ז דברו, דאין עדות לקטן. אבא מרי מלך עד שנת קי"ח (358—333) דמצינו, שרבין דנחת מאר"י ישב לפני רבנא נחמיה אחוה דרי"ג, ולפי ההשערה ברח רבין מאר"י מפני גזירות ארסקינוס משנת צ' (330) וא"כ הלא אז היו הונא עוקבא ונחמיה בחיים, וע"כ החל למלוך משנת צ"ג, ויען שר"נ בר יצחק היה הריש כלה בימיו והוא נתמנה אחר מיתתו של רבא קי"ג צ"ל דמלך עד קי"ח והניח בן שקרא שמו מר זוטרא, והוא בא על מקום אביו למלוך. מר זוטרא זה בנו של אבא מרי נזכר בתלמוד בשם מר זוטרא חסידא או מר זוטרא רבה (שבת נ'. יומא פ"ז. סנהדרין ז'.),

ומהמסופר שבשבתא דריגלא הוו מכהפיה ליה אות הוא שהיה רי"ג, דדרך הרי"ג היה שדרשו בשבתא דריגליה (סוכה כ"ו). חותמי התלמוד קראוהו בשם מר זוטרא חסידא או רבה, בכדי להבדילו ממר זוטרא השני, חבירו של רב אשי שהיה כמו כן ריש גולה; ועל אמתת הדברים יש להוכיח ממה שנמצא: אלא אמר רב אשי. אמר לי נתן בר מר זוטרא אמרינן להו ... (סנהדרין כ"ט). וכאשר נרדפה לדעת, מי הוא נתן זה אשר רב אשי אמר משמו, דהלא רב הונא בר נתן שהיה רי"ג ומרימר בר נתן שנתמנה לר"מ על מקומו של רב אשי, ומר זוטרא בנו של הונא בר נתן מיכף הוו כייפיה ליה לר"א, ואיך יאמר ר"א הלכה משמיה דבן מר זוטרא בעת אשר מר זוטרא בעצמו אביו מיכף הוה כייף ליה? ואין לאמר שהמאמר הזה יסוב על רב נתן אחוה דרי"ג הונא בן מר זוטרא הדר בהגרוניא, שהיה בימי רפרם השני ורבינא בהרא, ע"כ צריך לאמר דזה קאי על רב נתן אבוה דרב הונא בר נתן שנחית קמיה דרב פפא (פסחים קי"ז). נמצא כי רב אשי אמר עליו שהוא בן מר זוטרא, ואחרי שעל נכדו של מר זוטרא: הונא בר נתן, אמור מפורש שהיה רי"ג, א"כ אף אביו נתן ואבי אביו מר זוטרא היו ראשי גולה, וע"כ צ"ל דמר זוטרא זה הוא בנו של אבא מרי, ואבא מרי הולידו לשנת ד"א ס' (300) והוא הוליד את בנו נתן בשנת הי"ח לימי חייו, ועוד היה לו בן אחר, מר בריה דרבינא. מר זוטרא מלך עד שנת ק"ל (358—370) ומסר השבט לבנו נתן, וחותמי התלמוד קראוהו רב נתן אבוהו דרב הונא בר נתן, שלא להחליפו, ברב נתן בריה דמר זוטרא השני, הדר בהגרוניא, (עירובין ע"ח.) ראה על אדותיו (פסחים קי"ז: מ"ג: זבחים ע':) אמנם רב אשי שבימיו היה נתן בנו של מר זוטרא חבירו עוד קטן אסיק לו בשמו דלא היה לו לחוש להחליפהו וע"כ אמר: אמר לי נתן בר מר זוטרא כפי שהבאנו. לנתן זה נכד אבא מרי היו שני בנים, הבכור הונא בר נתן שהזכרנו והשני הוא מרימר, שהיה לרי"מ אחר רב אשי, כמסופר, דמלאך המות אמר לר"א, דרחקיה רגליה דבר נתן, והכונה על מרימר בר נתן, דהונא בר נתן לא דחק מעולם רגליה דר"א, שמלך בתחלת ימי ר"א ונפטר קודם לו. ולעדות שמרימר היה ריש מתיבתא מוכח מהא דרבינא איקלע לסורא קמיה דמרימר ונחית קמיה שליחא דצבורא (פסחים קי"ז:) ומהאמור דרחק רגלי דבר נתן, צ"ל שמרימר היה בנו של נתן. ושכיב ר' נתן בן מר זוטרא רבה סביב לשנת קנ"ג (393—370) והונא בנו הנקרא הונא בר נתן עמד תחתיו לתמוך בשבט ולמלוך. בשנת שבע למלכו, הוקם איזדגר השני למלך על מדינת פרס, בימיו היתה הרוחה לישראל, כאשר יספרו כותבי ימי קורות הדור הזה, כי נתן כבוד להעם הישראלי וגם עם רי"ג הונא התהלך כרע וכאח, ובעת אשר ישב אתו יחד הגביה המלך את חגורו (זבחים י"ט.) ובימיו מצא רב אשי און לו לסדר את התלמוד דלריש מתיבתא נמנה בשנת קס"ד (404) בהיותו כבן נ"א שנה, וראיה לזה מהא דכתוב מימות רבי עד רב אשי לא היה „תורה וגדולה במקום אחד" (סנהדרין ל"ו.) והא הוה הונא בר נתן? מיכף הוה כייף לר"א. ומדלא פריך והא הוה נתן בר מר זוטרא דגם אצלו היה תורה וגדולה במקום אחד, אות הוא שבימיו לא היה רב אשי ריש מתיבתא, וכפי האמור למעלה דרב נתן מת בשנת קנ"ג צריך לאמר דר"א היה

לרי"מ בימי הונא בנו בתחילת מלכותו של אזדגר השני, אחרי מות החכמים הזקנים בני דורו של רב פפא. הונא זה בר נתן עמד לפני רבא כתלמיד בסוף ימיו (יומא פ"ז נדרים י"ב.) ורב פפא בקרהו בביתו מפני שהיה בנו של ראש הגולה (ברכות מ"ב.) ימי ממשלתו ארכו כתשע עשרה שנה (412—393), ועוד בחיי המלך החסיד אזדגר השני הלך לעולמו ובנו מר זוטרא השני קם תחתיו לרעות בשבט וגם יצא ונכנס בבית המלך כמו אביו (כתובות ס"א.) הוא רעה בני עדהו ימים רבים עד שנת ר"א (441—412) ובמותו עזב שני בנים, הבכור נקרא הונא על שם אבי מר זוטרא, והשני—נתן על שם אבי אביו של מר זוטרא, הונא זה מוזכר בתלמוד דאיקלע לבי רב נתן אחיו (יומא ע"ח.) ואף שכתוב ריש גלותא אקלע, מבלי הזכרת שמו, בכל זאת מובן דקאי על הינא זה דעל מר זוטרא לא יכתוב בסתם רי"ג אקלע, וממה שרפרם חש, אולי הרי"ג יתקיף לרבינא בדעתיה, מובן שרי"ג זה איננו מר זוטרא, כי הוא אמר על עצמו „מכי ייסק לפוריה שרי לכל מאן דצערן" (מגילה כ"ח.). והונא זה מובא כמו כן (סנהדרין מ"ר.) דרבינא א"ל לרי"ג ולטעמיך ... ועל מר זוטרא לא אמר רבינא האחרון כן, כי אם ולטעמיה דמר בהרגש הכבוד, ואף אם נאמר שזהו רבינא הראשון והרי"ג הוא מר זוטרא רבה או נתן בנו, ג"כ לא הוה אמר ולטעמיך. הונא זה מלך עד שנת רכ"ט (69—441) ובשנה הזאת נהרג על ידי פרוז רשיעא ובו נגמרה שלשלת ראשי הגולה שעמדו לישראל בזמן התלמוד. זהו עיקר ותמצית מאמר אב"ן קראכמאל על דבר שלשת ראשי הגולה לתולדותיהם ולמשפחותיהם, וזמני חייהם.

והנה כל איש אשר יש לו דעת להבין לא יכחיש ויודה שמאמר זה נכתב, בחכמה רבה, כי למצוא אמת בענין זה, אשר אור וחושך משתמשים בו בערבוביא ויש בו דבר והפכו, והמקורים שממנו נצרך לקחת החמר, המה חלושים ורעועים, ואי אפשר להציל מהם דבר ברור — לא בנקל הוא, וקשה מאד לבוא עד חקר תכלית הדבר, והודה יאתה להמחבר קראכמאל שיגע ועמל, לסקל הדרך ולהישירו, ולהראות בברור—לפי ההשערה—את שלשלת של ראשי הגולה הבבלים שעמדו לישראל בזמן התלמוד, ולא נשגה אם נאמר שמאמר זה מלא על כל גדותיו בהשערות מחוכמות, חריפות ובקיאות, אמנם אם נאמר שבמאמר זה כיון אל האמת ובא עד תכליתו ולעשותו לאבטוריטט גמור בענין זה, נשגה עד מאד.

ה"ר אב"ן קראכמאל ז"ל שבבית הבקרת נאמן הוא, והבקרת היא אהובת נפשו—כפי הידוע ממאמריו המפוזרים, וביחוד ממאמריו שבחלוץ ומספריו שהדפיס— לא התנהג הפעם כדרך המורים המצוינים; אשר אם ירצו להראות לעין כל, כי יקלעו השערה ולא יחטיאו—יעשו מעגל קטן בהמטרה, וקולעים ישר באמצע המעגל הקטן, ובו יפול החץ, ואשר באופן זה צריך להתנהג המבקר התלמודי בעת שבא לחדש דבר בהחמר שלקח לו ממקורי התלמוד, הוא לא עשה כן, רק מקודם ירה בחץ, ובמקום שנפל החץ, שם עשה אחרי כן מעגל סביבו להראות שלא החטיא המטרה. הוא לא דייק דבריו, הוכחותיו והחלטותיו מים התלמוד, להראות שכן הוא ואחרת לא יוכל היות; רק מקודם חקר בדעתו השערותיו

העצומות, ולפי סדרי הדורות, עלה בדעתו ושכלו, שכן צריך היות ואחרי כן, הביא ראיות מים התלמוד, ובא עליהם בעקיפין שיתאימו להשערתו, אף שמשם אין שמץ ראיה והוכחה, והמקור כשהוא לעצמו, מבלי הקדים לו הנחה שכלית, אי אפשר ללמוד ממנו דבר ברור, ויש עוד לאמר שמראה ההפך. הוא אשר אמרתי, שרק חכמה מופלגה יש בו, אבל אמת אין בו, וכאשר יוכח הקורא מהסתירות שאביא לפי סדר פרקי המאמר.

בפרק א׳ ב׳, הציע דברי הירושלמי שראש הגולה אשר בזמנו היה רוצה חנניה לעבר שנים, נקרא נחונין, שוה לשם נחום הנזכר ביוחסין וסע״ז. ורוצה לאמר שנחמיה דנזכר בדורות המאוחרות, בין ראשי הגולה נקרא על שמו, ונהן בן מר עוקבא נקרא על שם ר׳ נתן אב״ד בימי רשב״ג אחי ראש הגולה — לפי השערתו—ויען כי כן הוא, צריך להעמיק חקר על רב הונא רי״ג שהיה בימי רבי, מאין בא לו שמו שנקרא בו? ויען שבין ראשי הגולה המנוים בסע״ז ישנם שנים שנקראו: שפט, וענן, א״כ יהיה הונא על שם ענן ומר זוטרא על שם שפט בחלוף המבטא, וחזקיה הנזכר בסע״ז, יען שלא נמצא בין ראשי הגולה שם כזה בהלמוד צריך לשבש הנוסחא ולכתוב נחמיה, על שם נחום נכדו, וא״כ יהיה חזקיה ועקוב ונחום בברור רי״ג זה אחר זה, ולפי שר״ה נקרא על שם ענן מוכרח הדבר שהיה רי״ג עוד קודם חזקיה, ושפט שעל שמו נקרא מר זוטרא עוד קודם ענן. וא״כ יהיה הסדר כן, שפט, ענן חזקיה, עקוב, נחום — היינו נחונין— ורב הונא. הנך רואה קורא יקר איך הוא יסבב ראיותיו הנה והנה? מקודם הוא מלמד שנחום היינו נחונין שהוא נחמיה ועל שמו נקרא רבנא נחמיה, ואח״כ הוא חוזר ואומר, יען דנמצא שם הונא צ״ל דקראוהו על שם ענן, ועל זה הנני מתפלא, בא ללמד ונמצא למד; בא ללמד מהראשונים על האחרונים, שהאחרונים נקראו על שם הראשונים, ונמצא למד מהאחרונים על הראשונים, שצ״ל דכיון שיש בין אחרוני ראשי הגולה שם כזה שלא נמצאהו בהראשונים, א״כ צריך לאמר שאחד מן הראשונים נקרא בשם זה ושמו שנתנו לו רושמי הדורות הראשונים משובש הוא וצריך להחליפהו, כמו מן חזקיה על נחמיה. הראית מימיך, קורא יקר, ראיה כזאת? ואני אשאלהו הלא נמצא בין ראשי הגולה את רב מארי, שם כזה שלא נמצאהו בין הראשונים, האם גם בזה נאמר שהיה רי״ג עוד קודם שפט שנקרא בשם מארי? וביותר הנני מתפלא: מקודם הוא מלמד ראיותיו מהיוחסין והסע״ז, והמה הם המקורים היותר נאמנים שבלעדם לא נדע דבר בראשי הגולה הראשונים. ואחרי כן יחלוק עליהם ויאמר, כי שפט וענן היו קודם חזקיה ועקוב, אף שבהיוחסין המה מנוים אחריהם, ועל זה נאמר לו „בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא" ומהמקורים שהנך מסתייע בראשית דבריך, והמה לך ליסוד, איך הנך חולק עליהם, בסברה שכלית שאיננה מתקבלת על הלב? וגם בעקר סברתו שרוצה לאמר, שאחיה הבבלי הוא נחונין ובכונה העלימו ושנו שמו, לא נראה בעיני דמדוע לא נאמר שאחיה הוא שמו האמתי, הלא נמצא תנא דברייתא בשם אחיה (זבחים מ״ח:) ומדוע לא נאמר דזהו אחיה? —

נעבור נא מעל פרקי ג׳ ד׳ ה׳ ו׳, אשר בם ידבר משושילתא דהלל הזקן

ומענין ר' יהודה בן בתירא שכבר דברתי על ענין זה בארוכה והעירותי על דבריו (המליץ גליון 185, 116, שנת הרנ"ה, גליון 29, 27 שנת תרנ"ו. בהמאמרים אחר חכמים לישיבה ראה שם), ורק זאת אעיר עוד עתה, דמה שהאריך להוכיח בפ' ו' שהעיר ביתר, אשר בה נלחם בר כוכבא, הוא בחו"ל, ובה ישבו ר"ג וחבריו בעת המרד, משום דקשה איך נאמר, הנח לר"ע שלא הניח כמותו באר"י ומשום זה עבר שנים בחו"ל (ברכות ס"ג.) הלא במקום אחר יסופר דר"ע ירד לנהרדעא לעבר שנים ומצא לנחמיה איש בית דלי ... וכשהרציתי הדברים לפני ר"ג ... (יבמות קכ"ב.) וא"כ היו עוד חבריו בחיים, ואיך נאמר שלא הניח כמותו באר"י ? אך להחלטתו דביתר היא בחו"ל, ובה ישבו ר"ג וחבריו בעת המרד, ניחא, דאמר שלא הניח כמוהו באר"י, דחבריו והנשיא בראשם ישבו בחו"ל. ולפי דעתי, אין לחדש דבר חדש, אשר לא שערוהו אף אחד מהראשונים רושמי הדורות לאמר שביתר היא בחו"ל, משום דוחק זה הנזכר, יען שכבר הרגישו המפרשים והמבקרים, בסתירא זאת, ונתנו לזה פנים מסבירות, כמו הרה"ג המבקר ר' יעקב עמדין בספרו לחם שמים בחדושיו לסנהדרין. ולפי האמת גם תירוצו בדבר ביתר שהיא בחו"ל איננו עולה יפה, דאם ר"ג וחבריו היו עוד בחיים לא אמר „הנח שלא הניח כמותו באר"י" דמה לי אם היו בבבל או באר"י ? מאי אמרת דכיון שלא היו באר"י, אז היה מותר לו לעבר שנים אף שהיו עוד בחיים ורק המקום גורם, אך ילמדנו רבנו מאין לקחת לך לאמר סברא כזאת בלי שום ראיה והוכחה, אולי אפכא מסתברא, ואף לפי דבריך, שהיו בחיים וישבו בחו"ל אולי לקח ר"ע רשות והורמנא מהנשיא ר"ג לעבר שנים ? *), אך נעבור נא מעל כל אלה ונבוא לפ' ז' ח', אשר שם ידובר מנושא ענינו, מראשי הגולה.

---

*) הנה הקושיא שהקשה, איך יאמר הנח לר"ע שלא הניח כמותו בא"י, הלא ביבמות יספר ר"ע שאחרי שובו מנהרדעא מצא לר"ג שהוא בחיים ? הקושיא הזאת מובאת כמו כן בהגהת מלוא הרועים בברכות, והוסיף עוד, דכיון דר"ג חי עוד, היו עוד כל החכמים רבותיו של ר"ע בחיים. דר' יהושע ור"א הספידוהו (מו"ק כ"ז. והמלה הזקן דנאמר על ר"ג בטעות היא דמה ענין ר"א ור"י לר"ג הזקן וכאשר העיר גרעטץ בצדק) וגם אחרי מות ר' אליעזר היו עוד ארבעה זקנים בחיים (גיטין פ"ג.) לזאת הנני רואה לשער, דב' פעמים עבר ר"ע בחו"ל והיא דברכות איננה היא דיבמות, ולפי דעתי האמת כן וכפי שאבאר. — דשם ביבמות (קכ"ב.) איתא: אמר ר"ע כשירדתי לנהרדעא לעבר שנים מצאתי לנחמיה איש בית דלי, ואמר לי שמעתי שאין משיאין את האשה עפ"י עד אחד אלא יהודה בן בבא, ונומיתי לו כן הדבר, אמר לי אמור להם משמי אתם יודעים שהמדינה הזאת משובשת בגייסות (ואיני יכול לילך להעיד להם זאת כן פי' רש"י), מקובלני מר"ג הזקן שמשיאין את האשה על פי ע"א, וכשהרציתי הדבר לפני ר"ג אמר ... עכ"ל. כאשר נחקור לדעת על מה שנאמר שהמדינה הזאת משובשת בגייסות באיזה זמן היתה מלחמה בבבל יבורר דברי בדבר העבור. מפי הדברים שתספר לנו ההיסטוריא הננו יודעים שבימי ר"ג דיבנה וחבריו מלכו ברומא המלכים דומטיאנוס, נרבה, טריינוס, בימי שני המלכים הראשונים לא נשמע קול מלחמה בארץ, אך בימי טריינוס שהיה איש מלחמה מנעוריו, ושאף כל ימיו לכבוד גבורים, שלף החרב מנדנו, וכל מדינות אסיא ואירופא חרדו מקול המלחמה, כי טריינוס הגיע על ארץ הפרתים ויכבשם, ויסע הלאה לרד

בשני הפרקים האלו שאמר כי נחונין הוליד שלשה בנים, הבכור, הונא והשני אבוה שבנו הוא רבה בר אבוהו—והשלישי נתן והוא נקרא נתן דצוציתא,

---

לפניו עוד יתר המתקוממים במדינות ארם נהרים, ולפשוט כנפיו על ארץ הדו הברוכה, והנה אף אם נכנעו ילדי הארץ הפרתים לפניו הנה בני יהודה יושבי הארץ לא נכנעו לפניו, ויהודים רבים ישבו בעת ההיא בבבל, וראש הגולה היה העוזר בעם, והיהודים האלה הסיתו את העם למרד וזממם הפיקו כי יושבי הארץ בין פרת וחדקל התפרצו מפני חיל הרומאים השוכנים בקרבם, גם על האי כפתור הרימו היהודים נס המרד, גם ביהודה החל המרד לפעם בקרב הדור החדש, ובראש המרד עמדו האחים פפוס ולוליינוס, עד אשר טריינוס מלא יד שר צבאו ליזיה קיטוס להאביד ולהכרית את היהודים מגלילות ממשלתו, וזאת היא פולמוס של קיטוס הנזכר בסדר עולם רבה ובסוף סוטה, כאשר באר דבר זה בארוכה גרעטץ בספרו דביה"י.— הננו יודעים כי בימי טריינוס היתה מלחמה בארץ בבל, ועל זמן זה נאמר: „המדינה הזאת משובשת בגייסות" וכפי שאמרנו בראש מאמרנו שיוכל היות שנחמיה איש בית דלי הוא ריש הגולה הנזכר בשע"ז בשם נחמיה, לכן אמר לר"ע שלא יכול לילך להעיד, כי ירא הוא מפני חיל הרומאים, מפני שבעת היה הרי"ג רוח החיה באופני המרד שבלעדו לא נעשה דבר בקרב עדתו כפי הידוע. בימי פולמוס של קיטוס היתה גם עת כזאת ליהודי אר"י כי גם שם היה יד קיטוס, וטריינוס מנהו להגמון ופחה על ארץ יהודה ואז בעת הרעה הזאת לא יכלו לעבר את השנה בארץ ישראל, לזאת מלאו הנשיא וחבריו את ידי ר' עקיבא שהיה גדול בחכמת העבור — דאף בעת שישב בבית האסורים מסר חשבון העבור ל"ג שנים (סנהדרין י"א: בתוספות) וברשותם ודעתם נסע לבבל לעבר שם השנה דבאר"י לא יכלו לעבר השנה מפני סבת המרד ואשר כופו היה קשה עד מאד כניכר ממה שבפולמוס של קיטוס גזרו על עטרות כלות, וא"כ הספור דיבמות יסוב על זמן זה בימי מלכות טריינוס. ועוד ראיה לזה ממה דמובא בעדיות (פרק בתרא משנה ה') דר' עקיבא העיד באותם הימים שר"א בן עזריה היה לנשיא את הדבר הזה שקבל מפי נחמיה ולפי דעתי ברור שנשיאת ימי ר"א בן עזריה היתה בתחלת ימי מלוכת אנדריינוס שאז היה טוב לישראל ומיתת ר"ג הנשיא היתה בזמן קצר אחרי שמנו את ר"א בן עזריה לנשיא. ואף אם תתעקש לאמר שעדותו זאת של ר"ע נספחה למסכת עדיות בדורות האחרונים כדעת איזה מבקרים, בכל זאת די המקור הראשון ללמוד ממנו שבזמן הזה ירד ר"ע לחו"ל לעבר שנים בהסכמת ורשות חבריו, והדבר הנאמר בברכות הנח לר"ע שלא הניח כמותו באר"י הוא על זמן אחר. ולדעתי קאי על זמן חורבן ביתר שאז לא היה אף אחד מרביתיו בחיים, ומה שר' אליעזר יספר מההרג הרב שנעשה בביתר (גיטין נ"ז.) נ"ל שתחלת ההרג ראה, דההרג ארך איזה שנים מקודם בביתר ואחרי כן באר"י בעת שטורנוסרופוס היה להגמון, וגזירות השמד. ואז בגזירות השמד הספיק עוד ר"ע לעבר שנה בחו"ל, וכאשר שב מהעבור נתפס מטעם המלכות בבית האסורים, והשערתי זאת דבעת רעה, נתן הנשיא רשות לעבר שנים בחו"ל כמדומה לי שהיא באמת יסודה, ולפי זה אתיא שפיר מה שר' מאיר עבר שנים באסיא (מגילה י"ח:) וגם ר"ש בר יהוצדק ור"ח בר זרנוקי עברו שנים באסיא ושם בעת הניחו גדולים מהם, אך לפי מה שאמרתי ניחא דאז בימים הרעים נתן הנשיא, או הגדול רשות לעבר שנים. כן נראה לי נכון. ועל דבר העבור בכלל, ראה ברמב"ם הל' קה"ח פ"ה ובספר המצות ובפרקי דר"א עם באור הרד"ל פ"ח, ודברים יקרים מפז, בדרשת הג' שי"ר הנקרא „ראש דברי שי"ר".

שאביו קראהו על שם אחיו נתן הבבלי, ולבלי החליפו כינה אותו בשם צוציתא שתרגומו הוא ענף, ולהראות שנמשך משלשלת ראשי הגולה, דדבר המשוך ונסרך כענף שמו בארמי צוציתא, ואבוהו מת עוד בחיי אביו. וזה האמור בברייתא זכשמת בנו של אחיה בגולה (מו"ק כ'.) והניח בן במעי אשהו וקראו את הבן הנולד כשמו ר' אבוהו, והוא רבה בר אבוהו, דרבה הוא ר' אבוהו כמו רבא ר' אבא. ועל מקום נחונין בא בנו הבכור הונא לרעות בשבט, הוא רב הונא קמא שעליו אמר ר' חייא לרבי הרי צרתך בבבל (הוריות י"א:) ושמואל היה תלמידו, דמצינו ששמואל שאל שאלותיו מר"ה (גיטין ד'. זבחים מ"ז: חולין י"ג:). גם דבריו אלו המה רק סברא בלא שום הוכחה, ורק יען כי רוצה להשוות את ראשי הגולה, להשושילתא דהנשיאים, שהנחילו את כסאם לבניהם אחריהם, וא"כ תקשה איך היה רבה בר אבוהו ורב הונא בבלאה לראשי גולה ע"כ יכריח לנו, שלנחונין היו ג' בנים, ורבה בר אבוהו ורב הונא בבלאה המה נכדיו. אך לפי דעתי לא כן הדבר, וכאשר נבאר זאת במקומם. ומה שרוצה לאמר שרבה בר אבוהו, נקרא על שם אביו, ורבה, הוא הקצור מר' אבוהו—עיקר הדבר נובע מאגרת דרש"ג המובאה בערוך ע' אבא, אמנם שם נאמר, כי רבה ורבא, אבא שמם, א"כ ליכא להוכיח מזה שנקרא על שם אביו, אם לא שנאמר, דאבוהו ואבא שם אחד הוא, וכן סברתו, דהא דבעייא שמואל מרב הונא הוא מר"ה ראש הגולה זה, דמרב הונא בבלאה לא ישאול שאלותיו אחרי שנחשב אצל שמואל כתלמיד; אמת שהרבה מפרשים, כמו הרה"ג יעב"ץ בהגהותיו (חולין י"א.) העירו כמו כן, אך כבר הראה אהו"ו (דדו"ד ח"ג 146 בהערה)! דלפי האמור במדרש (ויק"ר פ' אחרי), דהרב שאל לתלמידיה למיבדקיה, א"כ אפשר שגם שמואל נסה את רב הונא, וסברה זאת מתקבלת על הלב, דכן נמצא בתלמוד דקאמר „לחדודיא הוא דקאמר". —

לשיטתו שהבן קם על נחלת אבותיו, הנהו, בפ' ט', מוסר השבט למר עוקבא שלפי דעהו היה בנו בכורו של רב הונא קמא זה, ובנו השני נקרא אסי והלך לאר"י *); ובימי מר עוקבא זה בא רב לבבל. ימי נשיאותו ארכו כשלשים

*) הנה דעת הרא"ק שלרב הונא קמא רי"ג היה בן למלבד מר עוקבא והיה נקרא בשם ר' אסי וזה שהלך לאר"י, וכפי מאמרם כי סליק איסי בר היני אשכחיה ר' יוחנן דמתניה לבריה רחלים, ושאלהו מדוע לא יאמר רחלות כלשון המשנה? וכשענה יען דכתיב רחלים מאתים א"ל ר"י לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. ואיסי בר היני זה, הוא אסא בן הונא רי"ג, והיה כועס על דבר מינויו של רב לריש סדרא תחת ר' שילא ולכן כאשר שאלהו ר"י מאן ריש סדרא בבבל השיבהו בחלוד, והתול אבא אריכא ואשר ר"י כעס עליו על זה. איס. זה לפי דעתי הוא הנזכר דשמואל לא עייל קמיה דרב אסי (ב"ק פ':). והנה אף שאי אפשר להסכים לדבריו ולאמר, דרב אסי זה הוא איסי בר הונא, דלא הביא שום ראיה וסעד לדבריו, והרש"ג ודעימיה מחליטים להפך, דרב אסי זה, דשמואל כבדהו, הוא רב אסי תלמיד רב חברו של רב כהנא, אמנם לעקר דבריו כי איסי בר היני נקרא כמו כן אסא אפשר להביא ראיה, ממה דמצינו דר' אסי שאל מר' יוחנן יין שמסכו נכרי מהו? א"ל ואימא מזגו? א"ל כדכתיב קאמינא מסכה יינה, א"ל ר"י לשון תורה להוד ולשון חכמים לחוד (ע"ז נ"ח:). ויש

שנה ומת בחיי שמואל בשבע השנים שבין מיתת רב לשמואל, ובמותו הניח בנים קטנים ושמואל היה אפוטרופסם כמובא „האי דורא דבני מר עוקבא" (ב"מ ע'.) והנה עיקר דיוקו במיתת מר עוקבא הוא מהא: שלח רב ענן לר"ה, הונא חברין שלום. כי אתאי האי אתתא... שלח ליה, ענן, ענן, ממקרקעי או ממטלטלי, ומאן יתיב בי מרזיחא ברישא (כתובות ס"ט.) ורוצה לאמר דהשאלה מהמרזיחא היא להראית לענן, שהוא יושב ראש בבית אבלו של רב, והוא עתה הר"מ לזאת לא היה לרב ענן לקראהו הונא בלא כינוי הכבוד, ויען דמצינו דענן בא לפני מר עוקבא, אות היא שמר עוקבא חי עוד אחר מיתת רב, אך לדעתי אין מזה שמץ הוכחה דמי יימר שכונת מרזיחא היא כפי השערהו אילי פשוט ששאל אצלו שאלה, אם האבל יושב בראש או לא, ובאמת מת מר עוקבא עוד בחיי רב, וראיתו שהביא שהניח בנים קטנים ושמואל היה אפוטרופסם מתלמידנו (ב"מ ע'.) ג"ב איננה מדויקת, דשם לא נאמר בפירוש שעל יתמי דבני מר עוקבא היה שמואל האפוטרופס, דנוכיח מזה שכל בני מר עוקבא היו קטנים בשעת מיתתו, רק שם כתוב, האי דורא דבני מר עוקבא היה אצל שמואל, וא"כ יכול היות

לאמר דאסי זה, הוא איסי הנזכר בחולין דהקפיד על לשון הכתוב, לדבר רק בלשון הכתוב, וראה ביוחסין דגרס אסי בר היני, והסדה"ד תפסהו שצ"ל איסי בר היני, ולפי דעתי שאסי ואיסי שם אחד הוא, צדק היוחסין בגרסתו. ודברי ר"י שאמר לשון תורה לחוד, הסביר לנו המהרש"א בח"א, וביתר באור כעין הוספה על דברי המהרש"א הסביר הרה"ח יעקב ברילל ז"ל (בית תלמוד שנה ב' ע' 109) והמעיין בעין בוחנת שם יראה שלפי הסברא לא תקשה מהא דגמלא ואין הרחלים יוצאות חנונות (שבת נ"ה: במשנה) הרי דגם המשנה כתבה בלשון תורה רחלים? משום דשם במשנה נזכר מקודם הזכרים וע"כ יאמר על הנקבות רחלים וכמו שבתורה כתוב רחלים מאתים יען דחשיב אחרי כן הזכרים, והשם רחל כולל בין זכר ובין נקבה רק מהמאמר נבין על איזה מין נאמר השם כן גם פה הדבר. ועיקר הכונה הוא: לשון תורה לעצמה דשם צריך היות רחלים יען דחשיב אחרי כן הזכרים, ולשון חכמים לחוד, דשם צריך לכתוב רחלות, ולא שנאמר שלשון התורה משונה מלשון התלמוד, ולשון חכמים משונה מלשון התורה, כי הלשונות שוות הנה, ורק צריך לדקדק על איזה מין יסוב הדבר. וכונה זאת יש ג"כ לעמוס בדברי ר' אסי בע"ז לענין מסכה ומזגה, אך יען שהדבר איננו נוגע לעניננו אחשוב למותר להאריך בו.

כן אמרתי להעיר, דעל מה שאמרו בתלמוד על גניבא „פלגאה" עקר באורו הוא כפי פי' רבינו חננאל: בעל מחלוקת. על הא דאמר רבא לר"י פלגאה (עירובין ס"ב.) והדעת נותנת כן, שמשום דהנהו חולק על דין או סברת חכם אחד לא שייך למקרי פלגאה, דהלא מלא התלמוד ממחלוקת רבות שאמורא אחד חולק על חברו, אלא ודאי הכונה על איש המגרה מדון וקטטה, ולכן אתיא שפיר הא דאמרו ר"ה ור"ח ומקמי פלגאה ניקום? דגניבא, לפי דברינו בסימן י"ב התגרה מדון וקטטה עם מר עוקבא על דבר מינוי של רב, ויען שהרבה לצער את מר עוקבא לכן קראוהו בשם פלגאה שאינו ראוי לעמוד מפניו, אף שבר אורין הוא, ובר אורין הוא כפי פי' רש"י תלמיד חכם, ומקורו הוא מן אורייתיה ו„היינו" בן תורה וגם הלשון „בר אריא" (חגיגה י"ד:) היא הקצור מן אורייתיה, אף שהמפרשים לא פרשו בו כלום. כנ"ל נכון.

שהיה לו בן גדול גם כן, רק הדוד היה שייך להיתומים הקטנים, ולכך שקיל אגרא ופחתיה, והדעת נותנת שבן מר עוקבא מארי — לפי דעתו — שנשא את בת רב היה אז גדול, שמתנו ומשאו היה עם חכמים בחכמת התורה (חולין מ"ג:) ובעת שנשא את בת רב היה עוד רב בחיים, וגם צ"ל שמארי זה היה בחיים בעת מיתת מר עוקבא אביו דאת בנו האחד קרא מר עוקבא על שם אביו, ולפי זה אין מקום לאמר ששמואל יהיה אפוטרופסו, ואחרי כל אלה תקשה, דכיון שהננו רואים דבנו מארי היה גדול וחי במיתתו וא"כ מדוע לא מנו אותו לרי"ג? הלא היה חכם בחכמת התורה וחתנו של רב, אמור מעתה, או שמר עוקבא מת זמן רב קודם מיתת רב בעת שבנו הבכור היה גם כן קטן או שלמר עוקבא לא היה בן בשם מארי, או שמר עוקבא לא היה רי"ג כי אם אב"ד וסגן להנשיא.

לשיטתו דמר עוקבא מת אחרי רב בחיי שמואל, ובנו מארי מת אחריו ממה שנמצא: חמרא דרבנא עוקבא יתמא (גיטין נ"ב.) ובניו של מארי—שלפי דעהו המה רבנא עוקבא ורבנא נחמיה—היו עוד קטנים, לזאת מנו את רבה בר אבוהו נכד רב הונא קמא, בן אחי מר עוקבא הנפטר, לראש גולה עד שיגדלו היורשים, ולמען עשות סימן והיכר, כי איננו מן השושילתא, המנוחלה לרי"ג, רק למלא מקום לפי שעה, לפיכך נקרא ביתו בתלמוד, בשם בי נשיאה שהוא קטן מהתאר רי"ג. אך תקשה מדוע כנו בעלי התלמוד את רבה בר אבוהו בעצמו בשם רי"ג (יבמות ס"א:) וכאשר הסכים בעצמו שם דמאמר זה קאי על רבה בר אבוהו ומה לי הוא בעצמו ומה לי ביתו, דאם רצו להבדילהו שיהא ניכר שהוא רק ממלא מקום לפי שעה אז לא קראו אף אותו בשם רי"ג. אלא ברור, דהכונה או שנשיא ורי"ג אחד הוא, או אף אם נאמר, שנשיא בבבל הוא תאר קטן מרי"ג, אז צ"ל כמו השערתי דהיה לראש הגולה סגן שנקרא נשיא, או שמאמר הזה מיבמות מורה על הרי"ג מר עוקבא הקודם ואליו היו דברי רב הונא. ואמרת להעיר, במה דמסופר על רבה בר אבוהו שאליהו עייליה לג"ע, וכשיצא משם זב בסותא בי"ב אלף דנרין וחלק לחתניו (ב"מ קי"ד:) שהוא מביא את הספור הזה ומפרשהו כדרכו דרך הבקרת, אך לא פירש לן מדוע לא נתן את הונו הרב הזה לבנו, שבן חכם היה לו ורב חמא שמו (עירובין ג'.) והמהרש"ל בחידושיו לב"מ הרגיש זאת במבטו החד, ורוצה לאמר דטעם הדבר שלא רצה ליהנות מכסף זה, לתת אותו אף בדרך ירושה, ונפלא בעיני דבריו הלא גם לבנות מצוה מן התורה לתת ירושה במקום שאין בנים, ואף היכא דיש בנים ג"כ תקנו לתת להבת ירושה עשור נכסים, וא"כ בהעשור הזה שוב יהיה הנאת ירושה? ולי נראה פשוט, דאת חתניו אהב יותר מבניו דהיו גדולים ומפורסמים בין החכמים כמו חתנו רב נחמן בר יעקב ולכך חלק להם את ההון הרב הזה שהשתכר פתאום. אמנם עיקר ירושה לבד הונו זה עזב לבנו אחריו בירושה כדין התורה.

בפ' י"א הוא מוסב את השבט לרב הונא בבלאי, שהוא לפי דבריו בן נתן דצוציתא, נכד ר"ה קמא ושוה ביחוסו לרבה בר אבוהו. וקשה לי מדוע לא מנו אז את רבנא עוקבא בן אבא מרי לרי"ג? ואף שהוא נזהר מזה והגביל זמן מיתת רבה בר אבוהו לשנת ד"א כ' (260) וא"כ היה אז עוד רבנא עוקבא רך בשנים, אך מי

יאמר זאת, וכי בשביל שרוצה לקיים השערתו נאמר כן לדבר ברור ? ואף לפי דבריו, נהי דרבנא עוקבא היה עוד רך בשנים, אך הלא אפשר היה להושיב את בנו השני של מר עוקבא הראשון את רב נתן, שלפי האמור מקודם היה חכם בחכמת התורה, ולאחר שגם הוא נפטר בנעוריו, דחוק מאד. ועיקר הוכחתו שרוצה לדייק, שר"ה בבלאי היה בן של נתן דצוציתא, מהא דאמר רב נחמן אמר לי הונא בר נתן (כתובות ז'.), לבד שהיא רחוקה מהוכחה, אף מהשערה נכונה היא רחוקה, ולפי דעתי קאי זאת על הונא בר נתן האחרון, שהיה רי"ג בתחלת ימי רב אשי, אף שהוא רוצה לאמר שם שר"ה זה, נולד לאביו נתן ד"א צ"ו, וא"כ לא דבר עם ר"נ דר"נ מת ע"ט. אך לפי דעתי אינו כן, דהלא מצינו דעמד לפני רבא, ודבר עמדו בחכמת התורה (נדרים י"ב.) וגם עם ר"נ בר יצחק היה דברו, ור"נ קראו בשם „מר" (פסחים פ"ו:). ונהי שזה היה בשנה האחרונה לימי ר"נ שמת קי"ז, בכל זאת אי אפשר הדבר דלאיש בן עשרים שנה, יקרא ר"נ הזקן „מר". ועוד ממה שהתפלפל עם רבא שמת קי"ג ניכר שהיה איש בא בשנים, ומה שגם רושמי הדורות הראשונים, הסכימו שרב הונא בר נתן רי"ג היה זקן ושבע ימים בימי ר"א, וא"כ יוכל היות שעליו יסובו דברי ר"נ והוא הוא המספר לר"נ; ואף אם נאמר שרב הונא זה הוא ר"ה בבלאי בכל זאת לא נוכל ללמוד מכאן שלר"ה בבלאי היה אב שנקרא נתן, משום דהגרסא הזאת איננה אמת, דבהלכות גדולות ריש ה"ל כתובות ובריי"ף ורא"ש, לא נמצאו המלות בר נתן רק הונא סתם ובילקוט רות (רמז תר"י) גרס אמר ר"נ אמר ר"ה. הרי דגרסאות חלוקות בזה, ואי אפשר לקבוע בזה מסמרות לאיזה גרסא לאמר שהיא האמתית וללמוד ממנה דבר. עוד תקשה לדבריו מרוע לא נזכר ר"ה בבלאי בשום מקום בתלמוד אף בתאר בי־נשיאה כאשר נקרא רבה בר אבוהו ? וכל ראיתו מהירושלמי מו"ק שנזכר שם בתאר רי"ג איננה מוכרחת, דהירושלמי סותר דבריו וכאשר באר בארוכה בעל סדה"ר (ע' ר"ה), גם ממה שרבה בן ר"ה, היה בריב עם רי"ג שבימיו ואמר לו שלא נטל רשות מראשי הגולה לדון. כי אם מאביו, ניכר שלא היה ר"ה רי"ג ורק ממשפחת ראשי הגולה היה כפי הניכר מתלמודנו (מו"ק כ"ה), ממה שהספידו עליו: גזע ישישים... ולא רי"ג. ויתר דבריו שמאריך על דבר ר"ה לבד שאינם מכריחים גם אינם מוכיחים כאשר יראה שם הקורא, ולכך הנני חושב למותר לטפל בהם ולבלות זמני לשוא.

בפ' י"ב הנהו מוסר השבט למר עוקבא השני שנקרא בתלמוד רבנא עוקבא בנו של מארי נכד מר עוקבא הראשון. והנה מחליט שאת השבט לקח מר"ה בבלאי בעת שהיה ר"ה חי עלי ארמות; נגד רצונו ורצון שארי חכמים, ועבור זה היו דברי ריבות בשערים. הוכחתו היא מהא דשלח מר עוקבא לר"א בני אדם הקמים עלי ובידי למוסרם למלכות... (גיטין ז'.) ומדשלח מר עוקבא דבריו לר"א בן פדת צ"ל דזהו מר עוקבא אחר, לא שהיה בימי שמואל ורב, דהוא שאל דבריו מרו"ש לא מר"א. ואם רצה לשאול מחכמי א"י אז שאל מר' יוחנן שהיה בן דורו. ע"כ צ"ל דזהו מר עוקבא השני — רבנא עוקבא — ומדשלח בני אדם הקמים עלי ובידי למוסרם למלכות, ולא החרימם מעצמו אות היא, כי היתה המחלוקת על דבר המינוי שלו. והנה ראיתו הראשונה, כבר סתר הרה"ח אהרן

דדו"ר ח"ג ע' 163 הערה 2) דמדוע לא נאמר דמר עוקבא הראשון התיעץ עם ר"א בן פדת שהיה תלמיד שמואל (עירובין ס"ו.) ובעיא מיניה דרב שבת (קנ"ג.), ויותר מצינו שהיה תלמיד של ר' חייא (ירוש' כתובות פ"ט ה"ה) ומה שתמה מדוע לא שאל שאלותיו מ"ר יוחנן, ע"ז יאמר וויים שישיבהו בשאלה אחרת למה רב יהודה שאל שאלותיו מר"א בן פדת ולא מר"י (ירוש' קדושין פ"א ה"ד). וראיתו השניה שהיו דברי ריבות בשערים על מה שרבנא עוקבא לקח השבט מר"ה, מהא דשלח בני אדם העומדים עלי ובידי למוסרם למלכות נראה דקאי ג"כ על מר עוקבא הראשון — אם נרצה ללכת בדרכו ולאמר דהמחלוקת היתה בעניני התמנות, יען דבימי מר עוקבא הראשון היו דברי ריבות על דבר התמנותו של רב לריש סדרא על מקום ר' שילא ומשטמה גדולה בין בית ר' שילא ורב היה, כפי הנראה מהא דרב רצה לנדות את ר' שילא (יבמות קכ"א:) גם מהא דאמר רב כל דאתא עלאי במחתרתא קטלינא ליה לבד מ"ר חיננא בר שילא (סנהדרין ע"ב:) ניכר שהיו בריב, (ור' חיננא בר שילא אשר לו היה מגיע משרת הריש סדרא מדין ירושה, היה טינא בלבו על רב שלקח עמדתו, רק אחרי כן נתפיים עמדו, וכן נשמע מאיזה מקורים אחרים בתלמוד שהיה ריב על זה, וכפי שהאריך הוא בדבר זה בפ' ט', וכפי הנראה נטה דעת הרי"ג או האב"ד מר עוקבא לצד ר' שילא ממה דנמצא דלר' חיננא בן ר' שילא נהגו כבוד בבית הרי"ג כמו שאמר לו שמואל כולהו רבנן דבי רי"ג לא ליפקו בסרבלא חתימא לבר מינך דלא קפדי עלך (שבת נ"ח.). אך אז היה חכם אחד בשם גניבא וניכר שהיה כמו כן גברא אלמא, ודעת גניבא נטתה אחרי רב וכפי שנמצא דרב אקלע לביתו (ברכות כ"ז.) וגם רוב דברי גניבא בהלכה היו משמיה דרב (ע"ז ל"ו: חולין מ"ר.), ובשביל שראה שמר עוקבא אינו רוצה בהתמנותו של רב, לכן צערו והקניטו מאד, וכפי הנראה גם תלמידי רב לא יכלו לראות בצערו של מר עוקבא ובעת שרב הונא ור"ח ישבו, וראו שגניבא הולך נכנס ספק בלבם אם לעמוד מפניו מפני שבר אורין הוא, או לא, מפני שפלגאה הוא, והוא כאשר ראה אותם שהם תלמידי רב הקדימם בשלום וקרא אותם בשם מלכים, ומסר דבר משמיה דרב (גיטין ס"ב.) והנה כל השנים שהיה רב לריש סדרא בימי מלוכת ארטבן לא היה לאל יד מר עוקבא לעשות דבר לגניבא, כי היה לב ארטבן טוב על רב והתהלך עמדו כרע ואח (ע"ז י':) ורב עמד לימין גניבא, אך ברבות הימים כאשר נפל ארטבן במלחמה ועמדתו לקח המלך ארדשיר ממשפחת העסאנידען, ובימיו היה יד ראשי הגולה רוממה, אז היה יכול מר עוקבא לעשות רע לגניבא, ואחרי מות ארטבן לא היה עוד לגניבא מחסה מצד רב, וכאשר רב בעצמו התאונן: „נתפרדה החבילה" (ע"ז שם) אך מר עוקבא מצד חסידותו ותמימותו לא רצה מעצמו לעשות רע לגניבא ולזאת שלח לר"א בן פדת, לשאול ממנו עצה, יען דר"א בן פדת היה בבלי מנעוריו (ירוש' ברכות פ"ב ה"א) ובני ארצו כבדוהו עד מאד שקראוהו „מרא דארעא דישראל" (יומא כ': ועוד), ודבריו היו כאורים בעיני בני ארצו הבבלים ולזאת פנה מר עוקבא לר"א בעצתו, ולפי דברי אלה תסולק גם קושיתו הראשונה מדוע לא שלח דברו מר עוקבא לר"י, מלבד ישובו של בעל הדדו"ד שהבאנו. כן נראה לי, בבאור ענין זה. ואם נאמר שגניבא היה בימי מר עוקבא השני כדבריו דחוק מאד. דכפי

שהבאנו מקודם היה בימי רב, דרב אקלע לביתו וא"כ אי אפשר הדבר שיא־יך ימים רבים עד ימי מר עוקבא השני, גם ממה שכתוב ר"ה ור"ח הוו יתבי וחליף גניבא, א"כ אי אפשר שיהיה זאת בימי מר עוקבא השני, דאף אם נאמר דאז היה עוד רב הונא בחיים, בכל זאת לא ישב יחד עם ר"ח, דלפי דברי התלמוד (ב"מ ל"ג.) לא דבר ר"ה עם ר"ח עד יום מותו (וראה בהגהות מהר"ץ חיות גיטין ז.) ואף שהוא רוצה להגיה רבה בר ר"ה ור"ח יתבי, אך למה לנו להקן נוסחאות חדשות בעת אשר כן הגרסא בתלמוד שם ב' פעמים. ומה שיאמר איך אפשר לאמר על רב הונא ורב חסדא אמר ליה חד לחבריה הלא ר"ה היה רבו של ר"ח? גם זה לא קשה דכפי הידוע היה נחשב לו כתלמיד חבר ור"ה שאל שאלה מר"ח (פסחים ק"ז.) ומה שהקשה דאם נאמר דקאי על מר עוקבא הראשון איך קאמר ונתנוהו לגניבא בקולר להרוג הלא אז מלך שבור מלכא והוא אמר תיתי לי דלא קטליה יהודאי? גם זה לא קשה, דאפשר שהיה מורד במלך, ועל זה לא קאי המאמר לא קטלא וכפי שמקשה התלמוד (מו"ק כ"ו: עיי"ש). ומה שיחליט דאותם המאמרים הנמצאים בתלמוד, דרב חסדא אדבריה למר עוקבא ואמר משמו (שבת קי"ט. פסחים קט"ו: כתובות ע'. סוטה ל"ט. סנהדרין ע'.) הכונה על מר עוקבא השני, לפי דעתי איננו כן. דאיך נאמר שרב חסדא הזקן יאמר דברים בשם מר עוקבא הרך בשנים, ואם כדבריו, היה צריך להיות רבנא עוקבא, כפי שנקרא בפי חכמי התלמוד, ולא מר עוקבא, ודיוקו מהא דאמרו ליה רבנא עוקבא ורבנא נחמיה לרב חסדא (ב"ב נ"א:), מדיוקו זה יהיה עוד סתירה לדבריו. דיש לדייק ההפך, מדנזכרו בשם רבנא עוקבא, ולא מר עוקבא יש לדייק דבמקום דנזכר מר עוקבא הכונה על הראשון, וממה ששם קראו אותו בבינוי „מר" מובן דהיה חשוב יותר מהם, והוא לא יאמר דברים משמם, וא"כ יש לאמר דבאותם המקומות שהביא, ששם אמר ר"ח משמיה דמר עוקבא המה משמיה דמר עוקבא הראשון. והדעת נוטה לזה, דרב חסדא מת בן צ"ו שנה מופלג בזקנה בשנת ד"א ס"ו, ונולד ג"א תתק"ע (306—210) וא"כ היה בימי בינתו בצוותא חדא עם מר עוקבא, ומה שיחליט כי ר"ח מת ד"א צ"ו משום דנמצא שרבנא עוקבא אמר לר"ח דכי אתא רבין... ולפי דעתו גם רבין מאר"י משום גזירות המלך ארסקינוס ד"א צ' וא"כ בהחלט חי ר"ח עד צ"ו, החלטתו זאת איננה ברורה בעיני, דמשום ראיה חלושה כזאת אינו כדאי לדחות דברי הרש"ג שמפיו אנו חיים בענינים אלו, ומה גם שהצדק עם רש"ג כאשר אוכיח בסימן הבא. ועל החלטתו כי רבנא נחמיה מלך יחד עם אחיו רבנא עוקבא, משום דמצינו דרבה יאמר ג' דברים ספר לי עוקבן בר נחמיה רי"ג (ב"ב נ"ה.) וא"כ משמע דנחמיה מלך, אך מתי מלך? הלא מספורו של רבין, שישב לפני נחמיה אחוה דרי"ג (שבת כ"א.) א"כ בימי רבין לא היה רי"ג ורבין — לשיטתו—בא לבבל ד"א צ'. ובאיזה שנים אחרי כן מלך אבא מארי, וא"כ מתי מלך רבנא נחמיה? וא"כ אין דרך אחרת, כי אם לאמר שמלך יחד עם אחיו — על החלטתו זאת אשאלהו, מדוע נקרא אחי ראש גלותא? הלא מלך יחד עם אחיו והיו שוים במעלה וא"כ מדוע עשו אותו טפל לאחיו? ומפני זה נראה לי לאמר — ולא להחליט — דרבנא נחמיה לא מלך כלל ולא היה מעוטר מעולם

בעטרת ראשי גולה, ומה שרבה יאמר ג׳ דברים ספר לי עוקבן בר נחמיה רי״ג, לפי דעתי, הכינוי רי״ג קאי על עוקבן, וכמו שהיה כתוב עוקבן רי״ג בר נחמיה, ורק מפני שלא רצו להפסיק בינו ובין אביו לכן קבעו את הכינוי רי״ג לבסוף, ולפי זה יצא לנו תולדה שהיה עוד רי״ג בשם עוקבן בר נחמיה, ולעוקבן זה היה בן הנקרא כמו כן בשם נחמיה (ראה בסדה״ד ע׳ עוקבן). ואולי עוקבן זה, הוא רבנא עוקבא רי״ג בר ברתיה דרב ואביו נקרא נחמיה ולא מארי—כפי דעתו— ואחרי מות נחמיה המליטה אשתו בן וקראו אותו נחמיה על שם אביו, ונחמיה זה הנולד לא מלך מעולם, ונקרא רק אחוה דרי״ג, ולפניו יתיב רבנן. ומה שבעלי התלמוד דמו אותו במעלה לאחיו שקראום שני שרי גאים (חולין צ״ב.) נראה כפי השערתי מראש, מפני שהיה אב״ד וסגן לאחיו הרי״ג.

הסתירה שהבאנו למעלה, שאי אפשר הדבר שרב חסדא ידרוש משמיה דמר עוקבא, התאמת יוהר על דבריו בפ׳ י״ג, שרוצה לאמר שמר עוקבא השני מסר השבט לבנו אבא מארי, ובתלמוד נקרא בשם מארי בר מר, או מרי מר, ורב חסדא דרש משמו (עירובין כ״א: גיטין פ״ח.). ופה נתפלא יותר איך יוכל היות שר״ח ידרוש משמיה דאבא מארי? אמנם הוא הולך לשיטתו, ומגביל זמן הולדת אבא מארי, לשנת ד״א מ׳, ור״ח מת ד״א צ״ו. אמנם לדעתי לא כן הדבר, דכל ראיתו שר״ח מת ד״א צ״ו הוא, ממה שרבנא עוקבא אמר: כי אתא רבין, ורבין ברח מאר״י—לפי דעתו—משום גזירות ארסקינוס בשנת ד״א צ׳. ואז היה ר״ח חי, אך מאן לימא לן דמסבה זאת בא רבין לבבל? הלא רבין זה היה מתלמידי ר׳ יוחנן יחד עם ר׳ זירא ורב אס׳ (ראה בסדה״ד) ולפי זה בהכרח היה בילדותו באר״י. ומצינו דר׳ ירמיה אמר לרבין, כי אזלית קמיה דר׳ אבוהו רמי ליה, (פסחים פ״ד.) ומדאמר ליה כי אזלית קמיה דר׳ אבוהו, נלמד מזה, שזאת היה אחרי מיתת ר׳ יוחנן, הלא דבימי ר׳ ירמיה היה בבבל ובדעתו היה לחזור עוד הפעם לאר״י, ונשמע מזה, שבנערותו היה באר״י, וישב לפני ר׳ יוחנן, ואחרי פטירת ר׳ יוחנן בא לבבל, ואחרי התעכבו זמן מה בבבל חזר עוד הפעם לאר״י בימי ר׳ אבוהו עוד קודם גזירות ארסקינוס, וא״כ ברור דכונת הגמרא, מה שאמר רבנא עוקבא לר״ח כי אתא רבין קאי על הפעם הראשון, וימי רב חסדא היו עד ד״א ס״ו כדברי הרש״ג. ולבד זה נראה להביא עוד ראיה להרש״ג, דכפי הידוע לא דברו ר״ה ור״ח ביניהם כארבעים שנה, או זמן ארוך, אם נאמר דמספר ארבעים הוא גוזמא וכפי הנראה לא דבר ר״ה עם ר״ח עד יום מותו וכאשר כן הסכים המהר״ץ בהגהותיו (גיטין ז׳.), ורב הונא מת ד״א נ״ו א״כ דל מהכא המ׳ או הל׳ שנה שלא דברו יחד, ויהיה לך שני רב חסדא אז בעת קפידתם זה על זה עשרים שנה, מעט פחות או יותר—לפי שטתו דנולד ד״א ו׳—ואיך יעלה על הדעת שבמעט השנים האלו ירבה דעת עד שיהא נחשב כתלמיד חבר לר״ה? ויותר תקשה—לפי החלטתו שר״ח נולד ד״א ו׳—דהלא רב חסדא דבר גם עם רב (פסחים ק״ז.) ורב נפטר ד״א ג׳ אף לדעת החכמים המאחרים יום מיתתו? אלא וודאי כדברי הרש״ג ודעמיה דנולד תתק״ע לאלף הרביעי וחי עד ד״א ס״ו, ואתי שפיר דברי התלמוד שזכרנו. אמור מעתה, שאין שמץ יסוד לדבריו,

דאבא מארי הוא מרי בר מר שמשמו דרש רב חסדא, אלא אבא מרי לחוד, ומרי בר מר לחוד שהיה קודם אבא מארי, כאשר כן הסכימו כל החכמים והחוקרים בענין זה ומהראה"וו בראשם (דדו"ר ח"ג 196 בהערה). ופלא בעיני מדוע הכחיד תחת לשונו ולא זכר דברי רש"י ז"ל (נדה ס"ז.) שהוכיח דרב נחמן בר יצחק היה חתן אבא מארי רי"ג. אמנם הצדק אתו; יען דמשם משמע דאבא מארי חי עוד בתחלת ימי רב נחמן בר יצחק, בזמן רב יהודה וחבריו, מדנתן לו בתו לאשה ובטח לקח לו רב נחמן בר יצחק אשה במבחר ימי שנותיו, כדרך כל החכמים בני דורו, וא"כ היה אז אבא מארי איש בא בשנים, וא"כ יהיה זה כנגד החלטתו, שרב מארי נולד ד"א מ'. ולכן חש מזה ולא הזכיר דבר. אך הקורא הנבון יבין ויראה שדבריו בקביעת ימי אבא מארי מופרכים המה ממקור זה, ועורבא פרח! —

בפ' י"ד הנהו מוסר השבט למר זוטרא רבה או חסידא, והוא בן אבא מארי, ומר זוטרא זה איננו חברו של רב אשי שהיה בשלשה דורות אחריו שנקרא סתם מר זוטרא. הוכחתו היא מהא דרב אשי שאמר: אמר לי נתן בן מר זוטרא (סנהדרין כ"ט.), ואי אפשר הדבר שרב אשי יספר דבר, בשם רב נתן בנו של מר זוטרא חברו; משום דאף רב הונא בר נתן, ובנו מר זוטרא חברו של רב אשי הוו כייפי ליה, ואיך יאמר דבר בשם הבן בעת אשר האב כייף ליה? ע"כ צריך לאמר, דרב נתן זה הוא אבוה דרב הונא בר נתן, והוא היה בן מר זוטרא, ואחרי שעל נכד מר זוטרא, הונא בר נתן, כתוב מפורש שהיה רי"ג, א"כ גם אביו, ואבי אביו היו ראשי גולה, ונמצא שמר זוטרא זה רבה או חסידא היה בן אבא מארי. על החלטתו זאת הנני לשלם לו מדויל ידיו, הלא הוא בעצמו יחליט, שרב חסדא דרש בשם אבא מארי, ואף לפי הנחהו דר"ח מת צ"ו בכל זאת היה ר"ח מופלג בזקנה בימי בחרותו של אבא מארי בעת שדרש משמי ולפי זה אין מן התימא לאמר דרב אשי יאמר דבר בשם בן מר זוטרא חברו. ואף לשיטתנו ג"כ ניחא, דר"א לא אמר דבר בשמו כמו תלמיד בשם הרב, כי אם יספר שנתן אמר לו דבר, וא"כ יוכל היות שנתן זה היה תלמיד ר"א. ובשעת למודו אתו כשהגיעו להלכה זאת, אמר רב נתן סברה זאת לר"א, כאשר יקרה שהתלמיד יאמר להרב איזה סברא שדוגמתו נמצא בכל מקום בהלמוד, ויהיה איך שיהיה, אין לבנות על הוכחה מגדלים כאלו. וראיתו השניה שמר זוטרא היה רי"ג ממה שהוו מכתפי ליה בשבתא דרגלא, דראשי הגולה היו דורשים בשבתא דריגלא (סוכה כ"ו.) ג"כ, איננה נכונה, דשם בסוכה לא נאמר, דרבא הלך לרי"ג לשמוע הדרשה שידרוש, כי אם להקביל פניו ברגל, ולכבדו, וא"כ יוכל היות שהדרשה דרש אז הריש מתיבתא או האב"ד, במושב הרי"ג, וא"כ מר זוטרא זה היה חכם אך לא רי"ג וגם מהתארים שנתנו למר זוטרא זה: רבה, חסידא, ולא הזכירו בתאר ראש גולה אות היא שמעולם לא היה לרי"ג. והנה אם נאבה, לקיים הנחהו זאת— דלאבא מארי היה בן בשם מר זוטרא, אפשר דזהו הנזכר בהלמוד (פסחים ס"ב. קדושין ז'.) שנשא ונתן עם רבינא הקדמון (ראה בסדה"ד ע' רב אחא בר רב). אך לאמר שמר זוטרא זה היה רי"ג, דחוק מאד, דבהמקומות בתלמוד שהובא

זכרו לא נשמע שהיה רי"ג. ולפי דברינו, שמרי לחוד ואבא מ־י לחוד, יש לאמר דמר זוטרא זה הוא בן מרי בר מר ולא בן אבא מארי ראש הגולה. —

נעבור נא מעל פני פ' הט"ו, שבו הנהו עושה לרי"ג את נתן בנו של מר זוטרא, ונבוא לפ' הט"ז, לרב הונא בר נתן, שעליו נאמר מפורש בתלמוד שהיה ראש גולה והנהו מחליט שם כי ר"ה בר נתן מת עוד בחיי רב אשי, והיה זקן ושבע ימים, בעת אשר רב אשי נהמנה לראש מתיבתא; אך לא הביא שום מקור לדבריו, וניכר שהנהו סומך על הא דמובא דרב אשי, אמימר ומר זוטרא יתבי אפתחא דאזדגר מלכא (כתובות סא.), ומר זוטרא זה הוא שהיה לראש גולה, כאשר הסכימו הראשונים, ויען כי ישב יחד עם רב אשי בבית המלך, ושהיה רי"ג, צ"ל שאביו מת והוא היה לרי"ג על מקום אביו. אך לפי דעתו ולהחלטתו, שרב אשי נולד אחרי מיתת רבא קי"ג (353) והונא בר נתן נולד זמן רב קודם, שעוד עמד לפני רבא והתפלפל אתו, (יומא פ"ז.) וכאשר יאמר גם הוא בסיף פ' י"ד, וא"כ איך היה הונא בר נתן כייף לפני ר"א? ראש גולה אשר אצלו היה תורה וגדולה במקום אחד ובא בשנים יהיה נכנע לפני רב אשי הצעיר ממנו? אלא נחוץ לאמר, דרב אשי הוה קאים קמיה דרבא (עירובין ק"ב:), וגם הרמב"ם בהקדמתו לזרעים יאמר דרב אשי קבל מרבא ומה שכתב משמת רבא נולד ר"א (קדושין ע"ב:) היא נוסחא משובשת, והנוסחא האמתית היא: עד שלא מת רבא... כפי הגרסא הכתובה בתוספות (שבת ק"נ.) ד"ה רבי, ובהלכות גדולות (דפוס ווארשא דף קל"ד). וראה עוד בסה"ד (ע' רב אשי), והרה"ח שוח"ה (האסיף תרמ"ו 235), ובמקום אחר הארכתי בזה. ולפי זה היה רב אשי זקן יותר מהונא בר נתן וע"כ הוה שפיר כייף ליה. וניחא גם החלטת הרש"ג דרב אשי נתמנה לראש בשנת ד"א קל"ד דאז היה איש בא בשנים, ולא כאשר יאמר הוא דהיה לראש בשנת קס"ד משום דנולד קי"ג, ומה שרוצה לאמת דבריו מ־א דאיתא: מימות רבי עד ר"א לא היה תורה וגדולה במקום אחד ולא, והא הוה הונא בר נתן? מיכף הוה כייף לר"א. (סנהדרין ל"ו.) ומדלא פריך והא הוה ר' נתן אבי ר"ה זה אות הוא דבימי רב נתן לא היה רב אשי לראש. לפי דעתי אין מזה שום ראיה, דהא כפי שהוכחתי אני נולד ר"א זמן רב קודם מיתת רבא, מדבנו מר עמד לפני רבא, — הוכחה שאין לפרוך אותה—ולפי זה דוק להפך, מדלא קאמר, והא הוה ר' נתן, אות הוא דר' נתן לא היה רי"ג ולא מלך, ואף אם הנך רוצה לאמר דמלך, צריך לאמר, דמלך זמן רב קודם ולא בהזמן שהגביל הוא כן נראה לי לפי האמת. —

הנני פושט אצטלא של מבקר, ועל שני הפרקים האחרונים אין לי מה להעיר כי שם לא יסור מדברי הרש"ג, — ואחזור למקומי הראשון. ואף שאמרו חז"ל דלא לסתור איניש בי כנישתא עד דבנא אחריתי ואני עוד לא בניתי בי כנישתא אחריתי, במקום בנין קראכמאל שהרסתי, אך הלא אמרו שם היכא דתיוהא חזי ביה מותר לסתור, אף שלא נבנה עוד אחר (ב"ב ד'.) ומאמר של קראכמאל, רבו בו בקיעים כאשר הראיתי, לכן חשבתי לבקר אחריו. ועתה אשובה לראש דברי, והנני אומר, כי בענין זה מה שנחקור

מעצמנו הוא לאפס וללא הועיל, כי המקורים והיסודות רעועים המה ומקור ויסוד הבא על ידי פלפול, אי אפשר לסמוך עליו ולעשותו אבטריטוט ע"כ בענין זה של ראשי הגולה, הננו מוכרחים לקבל דברי הרש"ג והסע"ז, שהמה היו קרובים להעת הזאת ובוודאי הצדק אתם; אך יען דנמצא איזה חכמים ואנשים שהתלמוד אמר עליהם שהמה ראשי גולה והרש"ג והסע"ז לא מנאם, ע"כ לפי דעתי יש לאמר כפי השערתי מראש ששנים היו, ראש גולה, וסגן לו, והמה היו שוים במעלה, בתאר הכבוד, בעיני חכמי התלמוד, ורק הסגן נקרא כמו כן בשם אב"ד, דהסגן הוקם, מאיזה סבות או שהרי"ג היתה חכמתו מעט בחכמת ההורה, או שהרי"ג מת והניח בנים קטנים, ואז הוקם סגן עד שיגדלו הנערים, ומכיון שעלה לא ירד, ואף שגדלו בני הרי"ג, לא עזב הסגן מקימו, ושרת יחד עם הרי"ג והיה לו סגן. והנני לפרוט ולחשוב את ראשי הגולה, המובאים בתלמוד וסע"ז ורס"ג שנים, שנים. לפי השערתי, מראשית האמוראים עד הסבוראים. —

א) ענן, ומר עוקבא בימי רב ושמואל, ב) נתן ורבה בר אבוהו, בימי רב יהודה, ג) נחמיה חתניה דרב ורב הונא בבלאי, בימי רב חסדא, ד) רבנא עוקבא ורבנא נחמיה בימי רבה ורב יוסף, ה) מר יהודה, והונא מר אחי עוקבן בימי אביי ורבא, ו) מר שמואל, ואבא מרי בן עוקבן בימי רב נחמן בר יצחק ורב פפא. ז) מר כהנא והונא בר נתן. ח) מרימר, ט) מר זוטרא. י) מר כהנא השני, יא) הונא מר הנרצח ע"י פרוז רשיעא, יב) רב הונא. ראשי הגולה שחשבתי מז' עד ט' היו כלם בזמן רב אשי, והנשארים בימי מר בר ר"א ויתר החכמים. —

והנה ענן הרי"ג הוא לפי דעתי הנזכר (יבמות קט"ז.) נתן הרי"ג הוא מר עוקבא (ברכות י"ג:) נחמיה הוא בן נתן חתניה דרב, ורבנא עוקבא ורבנא נחמיה המה בניו נכדיו של רב, ועל זה נאמר אמר ר"ח ג' דברים ספר לי עוקבן בר נחמיה (ב"ב נ"ה), מר יהודה הוא הנזכר (סוף ע"ז), מר שמואל הוא הנזכר (ביצה י"ר: כ"א:). ואבקש מאת הקורא לראות היטב בדברי למעלה מה שדברתי שם בראש מאמרי, ובדברי ימי היהודים לגרעטץ העתקת שפ"ר ח"ג ציון ל"ז. ויוכח שהרי"ג הנחשב בסדע"ז, והשני לו הסגן שחשבתי אני, המה בזמן אחד, וכמדומה לי שהשערתי אמת.

שבת אחים.

הנה ארבעה גאונים נודעים, מזכירים גאון אחד ושמו רבי יוסף קלמנקש ז"ל, הלא המה בעל שו"ת איתן האזרחי (בסוף ספרו) ובעל ברכת שמואל (פ' דברים) מביאים בשמו, ויתארוהו „הגאון". בעל ברכת טוב, יקראהו „מורי" (צ"ה ג' ובלקוטים ל"ב ב') ובעל מגן אברהם פוסק הלכה כמוהו (או"ח ס"ו ס"א ס"ק ו') ולא אחד בם מזכיר קרית חנה. דור הולך ודור בא ויקם דור חדש אשר לא ידע את יוסף — ודורשי קדמוניות אלו לאלו שואלים: איה מקום כבודו? וצדיק מה פעל? וסבותי אל לבי לחקור ולדרוש על אדותיו ועל אדות משפחתו אשר לפניו ובדורו ואשר לאחריו, עד מקום ידי מגעת. — אם החסרתי, הבאים אחרי ישלימו. ואם שגיתי — הבינו לי.

א) יותר ממאתים שנה לא ידע איש את קבורתו, ובעת להגלות נודעה גם גבורתו. בשנת תרט"ז נדפסה בפרג אספת מאה ושבעים פתוחי אבני זכרון מראשתי גאוניה וגדוליה, וקורא לה „גל עד" ובתוכם גם מצבתו. מרוב ימים אבנים שחקו מים, ולא כהלין כתבא למקרא, ולקחתי לי מועד לתקן אותה. ואשר אתו תקון המתישב יותר על הלב, יגיד. — כי זה הפתוח אשר מראשתיו מעיד על כותבו שהיה סופר מהיר בשפת קדש ובלשון ארמית, והצבתי ציונים אל אפיקי מליצותיו מתלמוד ומדרשים, במקום הנראה לי לנחוץ. וזה פתשגן הכתב:

„וימת יוסף בן מאה ועשר שנים ויושם בארון ביום הראשון שבו נגנז האור [1]) אור פני יוסף. הוא הגאון הגדול ר"מ ואב"ד במדינות פולין כמוהר"ר יוסף בן הר"ר אברהם קלמנקש זצ"ל, במספר ימים אחד לירח שבו חג האסיף למנין שנות עולם בעת כפור העונות נהבקש בישיבה של מעלה עטרת גאון יוסף. בכל עת התאסף העדרים במדינות פולין הסכימו כלם לדעתו, כי טעמו ונמוקו את יוסף. נגששה כעורים באפלה כי אין פתר לנו יוסף. היה חסיד בדורנו ראש בני יוסף [2]) אב בחכמה רב היה משנים [3]) יוסף. קראו למקוננות ויספדו: אוי כי מת יוסף! למנוחתו אחר אחיו בשנה אחת הלך יוסף. מעיני הורתו היו חדים וקלים כנהרי חדקל ופרת יוסף [4]) נהג נשיאותו ברמה ובנחת ובפרט את בני קהלהו באשר ה' את יוסף. קצים ותלים לא נשארו בכל

---

[1]) חגיגה י"ג א' ב"ר פי"א ופי"ב שמ"ר פל"ה, וראה הערות ותקונים למדרש לקח טוב (פ' בראשית הערה ע"ט) ורש"י ריש בראשית.

[2]) מלת „בן" חסרה. ור"ת האלו „אברהם" כשם אביו, וראה הערה הסמוכה.

[3]) אל תקרא „משנים" אלא „מלפנים" שאביו היה אבד"ק אפטא, ובנו לובלינה נבחר לפו"מ המדינה.

[4]) ברכות כ"ט א' וע' רש"י שם.

התורה שלא תירץ יוסף [1]) שמו הלך וגבר בכל תפוצות ישראל בשם יוסף. זכות צדקתו יעמד לנו כל אחי יוסף".

(על האבן התחתונה לפאת דרום) [2]) "יודעי תבונה [3]) שאו קינה, זיונו פנה בן פורת יוסף. והורידו דמעות וגדלו פרעות, כי נעשו מגרעות לבית יוסף. סקל אבנים, הורה לנבונים דרכי נבונים [4]) ויצא יוסף. פענח רזים, גל אגוזים [5]) עדיף מחוזים [6]) צפנת פענח יוסף".

(על האבן לפאת מערבה) "ויגוע הגאון האלוף המרומם ר"ב [7]) ואב"ד נר ישראל מוהר"ר יוסף בן מוהר"ר אברהם קלמנקש ז"ל, ויקבר בגבול נחלהו נחלת ה', הוא יבא בשלום לחדש תשרי יבוא בשלום לפ"ק [8]) ויוסף הוא המשביר, אזן משלים תקן וחבר, הרים וסלעים פרק ושבר [9]) לא היה נעלם ממנו דבר. בתורה ובמצות ה' גבר, רועה ישראל מנהיג ודבר [10]) כרועה עדרו קבץ כל צורך וחבר [11]) מוץ ותבן דאורייתא הנים וחבר [12]) ועתה בעון

---

1) מנחות כ"ט א'.

2) כאשר גורשו היהודים מבעהמן בכלל ומפראג בפרט (תק"ה — 1745) גם בשמים לא היה הפשי מחמת והמס האספסוף לחומי רשף קנאת ושנאת עולם לעם עולם, תחת משוה האמונה, וירגיזום ממנוחתם, וישברו וינתצו את מצבותם מראשתם, ובשוב ה' את שיבת הגולה, החישו לעשות חסד ואמת, ויחזקו את בדק אבני הזכרון, כפי יכלתם (שם ואחרית הערה 7) גם על מצבתו עברה כוס התרעלה ו"האבן העליונה לפאת דרום" נהרסה ויתקנוה בשנת תקי"ז, ואולם לא יכלו לצרף עוד את מליה ואת אותיותיה כבראשונה — ע"כ רבים מאנשי שם לא ידע איש את קבורתם, והנשאר הפרוץ מרובה על העומד.

3) נ"ל: יודעי בינה, וזה נושא בד בבד עם החרוז.

4) אולי נ"ל: "הורה לנבוכים דרכים נכונים". לאמר: במוסרו מוסר השכל, השיב רבים מעון.

5) אדר"נ פ' ה"י.

6) ב"ב י"א א'.

7) נ"ל: ר"מ שהיה ריש מתיבתא, כאשר עליה להלן.

8) על השנות "יבא בשלום" פעמים, ובפעם השנית מלא הו' ? כי הראשונה יבא עולה י"ג (וכן לעיל "במספר ימים אחד" לימי החדש, והשנית "יבוא בשלום" בגימטר' של"ז, בכ' גל עד נדפסה מלת "יבא" באותיות קטנות תחת גדולות. אות שהחכמים ר"ק ליעבן ור"ש פאק, האלימו מזה את עיניהם.

9) "הרים וסלעים שבר" הוא "עוקר הרים" וגם "לא היה נעלם ממנו דבר" זה "סיני" (ס"ף ברכות) ופרש"י שם. 10) פירושו: מנהיג הדור (סנהדרין ח' א').

11) נ"ל: "צורב וחבר". איש איש מהללו לפי מפעלו: א) "צורבא מרבנן" תאר לתלמיד שהביא סמנים דאורייתא, ויש לאחריתו תקוה (פי' המיוחס לרש"י, תענית ד' א'); ב) ואולם "חבר" יגדל ממנו, תאר הכבוד למי שהגיע להוראה (ערוך השלם ערכי חבר וצורב) ותשבי (ערך חבר).

12) נ"ל: "מץ ותבן דאורייתא הפיח מבר". ועל האוצרות בשדה (דהי"א כ"ז כ"ה)

הדור חלף ועבר, גאון ישראל נשבר, במר צרחו אחריו כל הצבור: מי יורה לנו נתיבות ויאמר דבר? אוי נא לנו כי חטאנו נשמע כמדובר. גם צבא השמים נשאו קינה ביום בית אלהינו נשרף והוסר [1]) ועל תפארת יוסף אשר נעדר. הנצב"ה נקשר" [2]).

(על האבן העליונה) „ויוסף הוא השליט בים התלמוד ובכל מילין דאורייתא, מר נהי [3]) רבה אחד מגדולי קדמייתא, זכותו יגן עלינו פני ה' אלהים אמן".

(על האבן לפאת צפון) „ושבי ישיבות, מי יאיר לנו נתיבות ויפתח הלבבות, אין עוד יוסף? וזאת לפנים, המבקשים צפונים, ישיבום וזקנים [4]) לכו אל יוסף. סלודין יוהג, כאריה שאג, עמו נהג כצאן יוסף. פטיש דספירין, שבר טינרין [5]) גלה טמירין, ויאמר להם יוסף" (גל עד סי' 82).

עדות ביהוסף: א') שהיה מתקיפי קמאי, ונהרו אליו למודי ה' להוסיף לקח מפיהו. ב') בנעוריו היה אב"ד ור"מ בפולין. ג') צופה לבית ישראל, בעת כנוס „רבני ארבע ארצות פולין" בסודם באה נפשו, ונשמע קולו בהדר. ד') ואל על קראוהו לאבד"ק פראג וכל בנותיה, ויהי רועה בבירה ורואה במדינת בעהמן. ה') וכל הדבר הקשה והובא אליו מרחוק כמקרוב, והשיב כהלכה לכל שואל כענין. ו') ויחבר ספרי הלכה למעשה. ז') ואחרון חביב, תקוני נוסחאות וגירסאות בש"ם ושאר ספרי דבי רב.

גם אח היה לו גדול בתורה, ובשנה אחת הלכו שניהם לאור באור החיים. מה שמו כי תדע? ומי הוא זה רבי אברהם אביהם? הבה אחי הקורא, נלכה יחדו נחפשם ונבקשם, ואולי יהיה באשרנו למצוא גם את דור אבות אבותם וזרעם אחריהם, ליקרא דשכבי ודחיי.

מתרגמינן „אורייתא דבמקלא". וכן „האוריות והאוגרות בשדה" (תוספתא מעשרות פ"ב) והאורוות (ערובין נ"ה ב') ט"ס וצ"ל: „והאוריות" (דק"ס שם הגהה ט') שכן הוא בדפוסי פיזרו, ויניציא רפ"ב, בסיליאה וקושטנדינא. וכן היתה הגירסא לעיני רבנו נתן מרומי (עה"ס אות א' 281) וכותב נוסח הפתוח הזה הודיענו, שהג"מ יוסף קלמנקש היה גם מ ב ק ר ג ד ו ל ויעש „אזנים לתורה" ויצרף גירסאות הש"ס ויטהר נוסחאות בשאר ספרי דבי רב, ויפן את שגיאות המעתיקים והמדפיסים, יד ליד לא ינקה — כמן אשר ידענו רוח, ומה לתכן את הבר? —

[1]) צ"ל: כיום, ששקולה מיתתן של צדיקים כשרפת בית אלהינו (ר"ה י"ח ב') הן אראלם צעקו חוצה.

[2]) למלת „נקשר" אין חבור ואין קשר. היא יתרה, או שורה אחת חסרה.

[3]) הרב החכם רשי"ף גרס: מר ניהו רבה (כנסת ישראל רנ"ב א').

[4]) צ"ל: ישישים וזקנים.

[5]) צ"ל: „פטישא דתבר שנפירין כטינרין" (ויהפוך הסדר, לצורך החרוז). מלת פטיש (ישעיה מ' ו' ירמיה כ"ג כ"ט) ענינה ידוע, שבר תחת שבר, ות"א תברא חלף תברא (ויקרא כ"ד כ'). ותקח צפרה צר „ונסיבת צפורה טינרא" (שמות ד' כ"ה) והכית בצור „ותמחי בטנרא" (שם י"ז ו'). ולפנים בישראל קראו לחריף גדול בתורה „פטיש החזק" (ברכות כ"ח ב') לאמר: רב תבואות בכחו, איהי מותיב לה ואיהי מפרק לה. דמיונו

ב') בעיר ואם בישראל לבוב נצבת מצבת איש חי רב פעלים ורב מהללים, מראשתי אחד מגדולי רבניה גאוניה באחרית המאה הרביעית לאלף הששי. ואלה הדברים החרותים עליה „ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה לפ"ק. הוסר המצנפת והורם העטרה, החסיד הגאון הגדול בוצינא קדישא דנהורא, ר"מ ואב"ד דק"ק לבוב המעטירה, מוהר"ר אליהו בן הראש הרב המנהיג ר' אברהם קלמנקש זצ"ל, בקרבתו לפני ארון האלהים לדרשה ולבארה, פרשת צפור המשתלח ביום טהרה, ויהי הלוך ודבר חדושי התורה, והנה רכב איש זו מקרא משנה וגמרא וסתרי תורה, יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה מתוך דברי תורה. יום ב' ט' ניסן שצ"ו יום הקבורה. חבר ספר אדרת אליהו לא הספיק לגומרה, ולא זכינו להשתמש לאורה, וירם אדרת אליהו אשר נפלה ונעדרה, פנה זיוה הודה והדרה, הריץ תורה והעמיד תלמידים הרבה, וישכב עם אבותיו ויקבר במקום קבר אביו ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה. תנצב"ה.

(ובעבר השני): „ויד ה' היתה אל אליהו בשבת, ויגוע ביום א', ויאסף אל עמיו ביום ב' ט' ניסן שצ"ו לפ"ק" (מצבת קדש ח"א סי' כ"ד אנשי שם סי' נ"ח).

אתה הראת לדעת מי אחיהו, ומה אביהו, יוסף ואליהו אחים, גאונים גם שניהם, וגם אברהם אביהם היה אַחד העם ולא אֶחד העם. בעל בעמיו ונשיא ישראל „ראש ומנהיג ורב" כמה שנאמר על מצבת אליהו באר היטב. ואולם סוף דבריה, הוא כבספר החתום. כל קורא „וישכב עם אבותיו ויקבר במקום קבר אביו יאמין ששם נקבר גם אביו; וסוף דבר הכל נשמע „ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה" חידה היא ותהי לחירה, וענין לשלשה רבנים חוקרים ומבקרים לענות בו. [1]).

וז"ל ידידי הה"ג רח"נ דעמביצר בתולדת רבנו אליהו „וכפי הנראה היה אחיו של הג"מ יוסף במו"ה אברהם קלמנקש בפראג כמ"ש בגל עד" (כלילת יופי ח"א ל"ט א'). ובהערה הוסיף מיא והוסיף קמחא „ושוב מצאתי שהדבר מפורש בהדיא בס' ברכת המים... ופעם אחת נשלח גט מלבוב, וסדר אותו

כפטיש חזק יפוצץ סלע. — אמנם יש אבן קשתה מאד, גם פטיש ברזל לא ישברנה, היא „אבן ספיר" (תוס' שבת פ"ח ב' סוכה כ"א א' וקדושין ל' ב' ובשאלתות ד"ה מה ברזל) וכן הורה הנסיון „מעשה באחד שירד לרומי למכור סנפירין, א"ל הלוקח על מנת לבודקו, מה עשה, נטלו והניחו על הסדן והיה מכה עליו בפטיש, והיה הסדן נחלק, ונחלק הפטיש, והספיר לא חסר" (פסיקתא דר"כ ופסיקתא רבתי פ' עניה סוערה). ומה עמקו מחשבות כותב הנוסח הזה, בהמשילו את רבו לפטיש חזק מאד מאד יפוצץ גם סנפירין כטיגרין! לאמר: מי ימלל הריפתו, ישמיע כל בקיאתו! לא היתה קריה אשר שגבה ממנו! —

[1]) ראה הכרמל (שנה ו' גליון 38) כלילת יופי (ח"א מ' ב') ואנשי שם סי' כ"ח) והתפלמס על הרב בעל כלילת יופי: מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר? וחלקי תאמר נפשי במאמר מיוחד ב„המליץ" אם לא אמות כי אחיה.

הג"מ אליהו ז"ל.. וכן כתבנו לאחיו הג"מ יוסף קלמנקש בפראג (שם מ' א'). ותם אני לא ארע, החסר עדים נאמנים אנחנו, כי נכתת את רגלנו הלוך ונסוע לבקש עד אמונים אשר יאמר כי הוא זה? ניתי שני הספרים אשר שם האחד „גל עד" ושם השני „מצבת קדש" ונחזה: על האבן מראשתי יוסף, נאמר „למנוחתו אחר אחיו בשנה אחת הלך יוסף... חדש תשרי שנת יבוא בשלום" העולה שצ"ז; ונאמר מראשתי אליהו, שעלה בסערה השמימה בחדש הראשון הוא חדש ניסן שנת שצ"ו, עד הגל (גל עד) ועדה המצבה (מצבת קדש) כי רק שבעה ירחים מקוטעים (חדשים ששה וימים חמשה) עוד יוסף חי אחרי מות אליהו אחיו! ולמנות חדשי השנה מניסן מנינן, ששת ירחי קיץ שצ"ו וששת חדשי חרף שצ"ז מצטרפים לשנה אחת — ומה לנו ללמוד מכללא הא בפירוש איתמר? —

ג') נחפשה בספרים, אנה שמות שני האחים האלה נזכרים, הנה החכם ר' סיני האק שמע שהג"מ יוסף מפראג הסכים על ספר גלילות ארץ ישראל (בהערותיו לגל עד). והרב בעל כלילת יופי מצא שהג"מ אליהו מלבוב הסכים על „ספר זכרון" וזכור לטוב בהקדמת ס' אור החדש על ברכת הנהנין, — והרב בעל אנשי שם, מצא את רבנו יוסף מפראג מובא בס' ברכת טוב. — ואבוא אחריהם ואמלא את דבריהם: א') מוהר"ר יוסף קלמנקש נזכר גם במגן אברהם, ובס' ברכות שמואל. ב') והסכים בועד יערסלב שנת שצ"ד על ס' עמודי שבע. ג') ובשנה ההיא ישב עם מוהר"ר אליהו אחיו, באספת יריד גראמניץ בלובלין, ויסמכו את ידיהם ע"ס הולך תמים, שנדפס בקראקא בשנת שצ"ר.

תבלין היה לו לידידי הג"מ ח"ן דמביצר ז"ל „פנקס ק"ק קראקא" שמו, וזה חזה בו ויספר: א') בר' אליהו נאמרה „שביבה" שהשאיר אחריו בן פורת הג"מ אברהם, דיין בקראקא בימי הגאון בעל תוי"ט. כאשר תערנה חתימות ידיהם יחדו. ב') ומשם הוכיח לו ה' אשה בת נדיב, וכך היה חותם „נאם אברהם בלאאמו"ר הגאון כמוהר"ר אליהו קלמנקש זצ"ל, וחתן האלוף הראש כמוהר"ר זלמן בר' יעקב וואהלש זצ"ל". ג') „ומן הגאון הזה נשתלשלה משפחת קלמנקש בקראקא, שהיו מנכבדי העיר וגדוליה בימים הראשנים, והם באו רשומים בפנקס הקהל". ד') ובחלק השני מספרו (כלילת יופי כ"ו ב') העתיק „פסק ב"ד קראקא" מיום ב' ג' תמוז שנת ת"ק, ובין החתומים עליו „נאום יהודה ליב. בא"א מוהר"ר צבי הירש קלמנקש זצ"ל". ומי יתן ונדע מה שם אבי אביו.

ותבלין יש לידיד נעורי הרב הגדול החכם המפורסם מו"ה שלמה באבער נ"י „פנקס קהל לבוב" והוא יסוד ספרו הנכבד, וז"ל „הר' יוסף בר"א קלמנקש מלובלין, היה אחד מגאוני הדור, וחתום בפנקס דף 5 על הכרזה והחלטה אדות מכירת בית בשנת שצ"ד, ואחריו חתום הגאון ה"ר מרדכי ר' הירש, וקימו החתימות בי"ב טבת שצ"ו הגאונים ה"ר משה מרדכי אשכנזי וה"ר יהודה ליווא סג"ל עפשטיין" (אנשי שם סי' רי"ז).

ד') וכשאני לעצמי, בלתי אל ספרי בעלי אספות עיני. באלהים אהלל

דבר, יגעתי ומצאתי דור אבותם, גם אח ואחות, גם נין ונכד בני שלשים ובני רבעים, צפיעים וצפיעות בדורות אשר לפניהם ואשר לאחריהם, למטה קלמנקש להתיחש. חבל בחבל קשרתי, ודור לדור חברתי, ובאתי עד ראש משפחהם אדם ביקר ר׳ קלונימוס קלמן אשר עליו יתילדו. ואף גם את שם מטהו לפנים בישראל.

עוד שתי אבני זכרון למשפחת קלמנקש, נמצא בלבוב, וזאת נוסחת האבן הראשנה „שנת תתן אמת ליעקב [1]) ביום טוב נהפך כי טוב פעמים ואבל ומספד ונהי בכפלים, ט״ו בחדש ניסן נגנז צנצנת המן, המאיר באספקלריא המאירה, כבוד מורנו ורבנו ומאורנו, נתבקש בישיבה של מעלה הגאון האלוף עין הגולה מו״ה אשר יעקב אברהם בן הרב מוהר״ר אריה קלמנקש, צלל במים אדירים של תורה וחבר ס׳ אשל אברהם על שמו נקרא. ובשביל שוכה את הרבים, יבא שלום וינוח על משכבו בשלום. תנצב״ה (מצבת קדש ח״א סי׳ ל״ב אנשי שם סי׳ ק״א).

הבה ונחקרה מן המאוחר אל הקודם: מי הוא זה „הרב מוהר״ר אריה" אביהו? והעצה היעוצה לקחת את ספר „אשל אברהם" אולי נמצא בו פשר דבר. אמנם ספר שזה שמו, ושם מחברו „אשר יעקב אברהם" לא נמצא בכל רשימות ספרי מורשה קהלת יעקב, הנדפסים ואשר בכתובים. וברור הוא שזה ספר „האשל" הנדפס בלובלין לפני מאתים שנה. ובלתי ספק חרות על מצבתו „ספר האשל על שמו אברהם יקרא" והתורני ר׳ גבריאל סוחסטוב בעל מצבת קדש לא ידע שנמצא ספר ששמו „האשל" וישנה את הלשון, כדרכו. — ובהיותו יקר המציאות, וכפי הנראה לא נמצא בערי פראג קראקא ולבוב, אציגה נא עמך בזה: את פתשגן ה„שער" ושמות הגאונים המסכימים עליו, מקומות מושבותם וזמניהם, וקצה הקדמתו, לדעת העתים אשר עברו עליו. שזה הרב המחבר, עץ עושה פרי, שרשו באדמה נכר ונופו נוטה לעיר הקדש והמחוזות. כל ימיו לרבות הלילות, מכאובים — יומם הלך מארץ אל ארץ, בלילה נדדה שנתו מעיניו מפחד פתאם. בכל שעה, תלאה; ובכל רגע, פגע—ולא יאומן כי יסופר שעוד לפני מאתים וארבעים שנה דרכה רגלו על אדמת שלשת חלקי תבל אירופא אפריקא ואזיא, ברצוא ושוב! — המסע בימים ההם למשא כבד מאד מאד, על כל צעד וצעד חייו הלואים לו מנגד; ובעת כפשע בינו ובין המות, תורהו שעשועיו ויהגה בה!! רבות רעות צדיק בשבתו בביתו, ואימת מות בלכתו בדרך רחוקה — ונושע בגלל צדקת הוריו דור ישרים יברך. אם השאיר אחריו זרע, אין אתנו יודע, ובדאי הוא אותו צדיק להציב לו זכרון בספר, וזכרו לא יסוף.

„ספר האשל אשר נטוע בבאור שבו מיושבים הרבה מדרשים תמוהים, ונטעו צעיר הרועים אשר יעקב אברהם בן הרב המופלג מוהר״ר אריה ליב בהגאון מוהר״ר יוסף קלמנקש זצ״ל. בדפים אשר הוקם ע״י המחוקק

[1]) בעל מצבת קדש נלאה למצוא את פרט השנה.

האלוף המרומם שלמה זלמן בכמוה״ר יעקב קלמנקש יפה, פה ק״ק לובלין״. — זמדתו לאורך היריעה (פאָליא).

ואלה שמות הגאונים אשר נתנו מהודם עליו, וזה סדרם: א׳) ו׳ לסדר וימלא אותו רוח חכמה תל״ח לפ״ק, הק׳ נפתלי הירש בא״א הרב הגדול מוהר״ר בנימן וואלף זלה״ה פק״ק לובלין יע״א. ונאם הק׳ יצחק בא״א מוהר״ר (זאב) וואלף חובק״ק קראקא לע״ע [1]). ב׳) ב׳ כ״ו אלול הל״א ב י ר י ד י ע ר ס ל ב נאם הק׳ יוסף בלא״א מוהר״ר יקותיאל המכונה לאזיל ז״ל חוב״ק פרעמישלא לע״ע: ג׳) כ״ד אלול לפרט ויטע האש״ל. ד׳) הצעיר באלפי ישראל בא״א מוהר״ר שמואל זלה״ה חונה לע״ע בק״ק לודמיר. ה׳) כ״ח אלול תל״א ב ו ע ד ק ד ש ב י ע ר ס ל ב מאיר במוהר״ר יצחק החונה לע״ע בק״ק קרעמניץ. ו׳) ו׳ כ״ח ניסן תל״ג הצעיר מרדכי בלא״א מוהר״ר בנימן וואלף זצ״ל גינצבורג חוב״ק בריסק דליטא. ז׳) ו׳ לסדר ואברהם זקן זה שקנה חכמה תל״ח לפ״ק הצעיר משה בהקדוש החסיד מו״ה אברהם הי״ד זצ״ל מנזע צבי לע״ע בק״ק הוראדנא. ח) יום הששי ג׳ תמוז תל״ג פק״ק סעלץ בועד המרינה נאם משה בלא״א החסיד מוהר״ר ישראל יעקב זצ״ל החונה לע״ע בק״ק פינצק (פינסק) ט׳) בהיותי באספת הרועים ב ה ת ו ד ע ו ת פ״ק ס ע ל ץ... הק׳ משה בלא״א מו״ה דוד זצלה״ה חונה לע״ע בק״ק ווילנא.

זמן הדפסתו, לא פורש בראשיתו ולא באחריתו. על דברת החכם ר׳ חיים מיכל (אוה״ח סי׳ 59) נדפס בשנת תל״ד. וזה ללא אמ״ה, במצאנו עליו הסכמות משנת תל״ח. ודברי החכמים ר יוסף צערנר, רמש״ש ובן יעקב, שלא נדפס לפני שנת תל״ח, נאמנו מאד.

וזה קצה הקדמתו, עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם „אני הגבר ראה עני הרבה בשנת ת״ח לפ״ק. ונתגלגל הדבר כי רוח ה׳ נשאה והורידני בעניות מצרים! וגם שם לא שקטתי, כי יד ה׳ היתה בעם ונפל ממנו רב, בשני פירושיו: כי נפל עם רב במגפה וגם הגדול שבהם. ואז חרדה גדולה נפלה עלי, ואברח להתחבא תחת כנפי ה׳ ולחסות בצלו בארץ החיים ב י ר ו ש ל י ם תובב״א. ואי אפשר להזכיר את כל חסדי ה׳ אשר הצילני מכל הקורות, כי יוכלו כל הדיו וכל הניירות ומכ״ש כל המעות בהקדמות, ולא יהיה לי במה להדפים את הספר, ולא יהיה הטפל מרובה על העקר... כמה וכמה פעמים הגיעה נפשי לשערי מות, וידר יעקב נדר אם יהיה אלהים עמדי להרחיב את לבי בתורתו, ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך, שלא אשכח שום דבר ממה שחדשתי בכל הדרך אשר הלכתי, ושבתי בשלום אל בית אבי שהוא בית הדפוס אשר בלובלין שהוא בחזקת בני אבי זקני קלמנקש זצ״ל... כל אשר תתן עשר אעשרנו לך, חומש נכסי להוצאות הדפוס, וארבע הידות לאכול [2]) ולזקוני. והנה זה כמה שנים אשר הביאני ה׳ לבית אבי ואעלה כל דבר במכתב, ולא זכיתי להוציא לאור

---

[1]) מלת „הובק״ק״ תחת „חופ״ק״ אות שחתם בגולי הסכמת רעהו הגאבד״ק לובלין ביום ה ז ע ד דד״א.

[2]) בספר הזה אשר לעיני, נמחקה מלה אחת, ונראה שצ״ל: לביתי ולזקיני,

לזכות בהם את בני גילי ... ועל הטוב יזכר שם האלוף המרומם כמוהר"ר זלמן מטורבין והאשה היקרה מרת שרה בת כמוהר"ר קלמן זצ"ל, והמה נכדי דודי כמוהר"ר צבי הירש קלמנקש אשר מחזיקים בידי להקל מעלי הוצאות הדפוס, והאלוף התורני כמוהר"ר משה בהרב כמוה"ר אשר ז"ל, והוא בן דודתי מרת נחמה החסודה תנצב"ה ... כי בדעתי לשוב אי"ה בדרך אשר הלכתי ולקבוע אהל תורתי בירושלים, כי כבר נתלבנו שערות ראשי וזקני ומתי אעשה לביתי ? ע"כ יהיה זה לי למשיב נפש למכור אותו בכל מקום אשר אבא שמה לפריסת לינה, והוא ילוני בעמלי שלא אצטרך לבני ארם ... עד יזכני להדפיס ספרי ברכת אברהם ... רשום בכתב אמת אשר שמעתי מאנשים אשר שאבו מים חיים מבאר אא"ז מ"ו הג"מ יוסף קלמנקש זצ"ל מ"כ בק"ק פראג ורבים שתו בצמא את דבריו דברי אלהים חיים, ובמותו נשכח הכל, כי נאבדו כלי מלחמה המה הכתבים אשר רשם בהם אמריו, ואני לא זכיתי ללמוד על ברכיו רק עד היותי בן עשר שנים ... ויביאני לירושלים לרצות אבניה ולחון עפרה" ...

ה') מדבריו האלה למדנו דברים הרבה. א') הראש והמנהיג הרב מו"ה אברהם קלמנקש (סי' א' וסי' ב') הוליד שלשה בנים את יוסף את אליהו ואת צבי הירש. הראשון אב"ד בערי פולין ואח"כ בפראג. והשני אבד"ק לבוב, והשלישי נשאר בלובלין עיר מולדתם. ב') לר' צבי הירש נולדו שני בנים אשר שם האחד יעקב בעיר טורבין, ושם השני קלמן והוא יושב בלובלין, ג') ויולד יעקב את שלמה זלמן, ואחיו הוליד בת ושמה שרה. ד') ויקח שלמה זלמן את שרה בת דודו לאשה. ה') ויט אהלו בלובלין עיר מולדתה מולדת אבות שניהם. ויהי לו בית דפוס, ממנו לחמו נמצא. ו') וכל אלה נקראו בשמותם קלמנקש יפה. ז') ואשה אחת ושמה נחמה היתה דודתו אם מצד אביו או מצד אמו, לא פורש. ח') ושם בעלה „הרב כמוהר"ר" אשר. מה שם מטהו, מה מלאכתו ומה מעשהו, אין אתנו יודע. אכן בראותנו ישואת המשפחה המשובחה, שמרה את כבוד אבותיה, והגיע תור צאצאיה רגל על לשונה „יהש קנה ואל תמכור" (סי' י"ג) נשפוט שגם הורי הנערה נחמה לא היו חשוקיהם כסף ולא הלכו בממון אחר הרוב, ורבי אשר בעלה היה אפרתי. והתאר „הרב כמוהר"ר" יקר בימים ההם, מעיד גם על יחש עצמו. ט') ותלד לו בן „אלוף והורני" ושמו משה, י') ובשנת תל"ה כבר הלכו ר' אשר ונחמה אשתו, למנוחתם. יא) ואלה תולדות יוסף מפראג (סי' א') גם בו נאמר „וישכב" בן נתן לו „רב מופלג" ושמו אריה ליב. י"ב) הוא אבי בעל האשל, י"ג) עד מלאת לו עשר שנים גדלהו יוסף זקנו על ברכיו. י"ד) ויברח בשנת ת"ח מפני חמת המציק אשר כונן להשחית אהלי יעקב, וירד מצריםה ויגר שם. ט"ו) כאשר ינום איש מפני הארי ופגעו הדב; כן נס מפני חרב היונה ופגעו דבר באפל יהלך, ויגר מאד. ט"ז) ויעל ירושלימה. י"ז) כמטרת נוסו עד מצרים, לא הוגד לנו עת שובו מירושלים. אך זאת נדע במח, שבשנת תל"א היה באירופא שנית, והוא יושב בלובלין עיר מגורי אבות אבותיו. י"ח) במצור ובמצוק כתב שני ספרים „האשל" דרושים כסדר התורה, וס' „ברכת אברהם" חדושי הלכה. ובשניהם גם

מה ששמע בשם זקנו ורבו האבד"ק פראג אשר כתביו נאבדו. י"ט) מספרו הראשון נדפס המישיתו (על ס' בראשית בלבד) וארבע הידות מטה ידו להדפים. כ') ומזה נדע כמה עלה רכושו, שזה החלק הנדפס יכיל שמנה ועשרים דפים, לאמר ארבע עשרה יריעות (14 באגען) במחיר חומש רכושו!!

לבו לבית אל, מה מאד נכספה גם כלתה נפשו לשוב ירושלימה, וה' לא גמר בעדו. בלבוב מ"כ (סי' ד'). אם מצא שם שארי בשרו, צאצאי דודו רבני אליהו (סי' ב') תלוי בספק קרוב לודאי שמצא. כמה ימי שבתו שם, יגעתי ולא מצאתי, ומשלשת המלים „מורנו ורבנו ומאורנו" נראה שהרבי׳ץ גם תורה.

ו') ישנו ספר אחד, מדתו רבוע כפול (קווארטא) יחיד במינו ובסגנון לשונו. יכלכל שנים עשר דפים מזה ומזה הם נדפסים, ויפרדו לשבעים ושמנה פרקים קטנים. מלאים רזי עולם האצילות והעשיה. ולשונו צחה וברורה על טהרת לה"ק, ופעם נזרקה מפי עטו מליצה נאוה!! ואלה דברי השער: „ספר מעין החכמה, ראו זה דבר חדש הוא לא היה לעולמים, מדבר מסוד מעשי בראשית ויחוד העליונים גם התחתונים, ועל הקדמות אלו בנוים כל ספרי האר"י ז"ל המפורסמים, הוציא לאור תעלומה אב בחכמה ורך בשנים המקובל האלהי כמוהר"ר אברהם בן הגאון אב"ד ור"מ כמוהר"ר אריה ליב מגזע קלמנקש איש לובלין. נדפס באמשטרדם שנת ת"ב לפ"ק". — בראשו אין שום הסכמה, זולתי הקדמה קטנה, וחתום „אברהם בלא"א מוהר"ר אריה ליב בן מרנא ורבנא יוסף קלמנקש יפה מלובלין [1]).

אמרתי אשמעה מה ידברו רושמי רשימתא על אדותו, ותבט עיני ברשימות הרבנים החכמים המבקרים ר"י צעדנר, רמש"ש, ר' חיים מיכל, רשי"פ (כנסת ישראל אות א' 30) ר"ש באבער (אנשי שם סי' ק"א) אשר בידם מחקרי ספרים חדשים גם ישנים והועפות הבקרת להם, והנה שפה אחת ודברים אחדים בפיהם: שגם זה הספר פועל פעל בעל האשל.

וכך מקובלני מבית אבא: בבקרת ספרים אזלינן בתר טעמא ולא בתר שמא בלבד, בואת יבחנו. וכאשר לקחתי לי מועד ועיינתי בשני הספרים האלה היטב, וארא שלא נתנו מרועה אחד שני מחבריהם היו קרובים קרבת בשר; ורחוקים במחקרי לבותם, כרחוק מזרח שמש ממבוא השמש!

הא לכם אותותי אלה, בחון אתנכם והבו תמים: א') תעודת הספר „מעין החכמה" ללמד רזי עולם שמבראשיה, ותעלומות מסתרי אל מסתתר בחביון עזו אז מלפני בראשית—ע"כ בחידות ולא במראה אל הקורא יתודע. יגלה טפח וימהר לכסות טפחים אין מספר. שכן חובת הדורש אלה בסוד חכמים ונבונים

---

[1]) המקובל הספרדי ר' משה ן' לור, בחר בספר העמוק הזה, וישנה את צורת. לשיר בחרוזים, ויקרא לו „מבוא שער השמים" ויפרשהו בשני פירושים, אשר שם האחד „דבר אמת" ושם השני „קרא משה" והוא חלק אחד מספרו „שדה מערת המכפלה" (שפ"ג ח"א אות מ' סי' 175) ונדפס בברלין בשנת תס"ו, בשנוי שם חדש „טוב ויפר" (אוצה"ס אות מ' סי' 1713). בקשתיו, חפשתיו — ולא מצאתיו.

(חגיגה פ"ב) ומה גם המדפיסם. גן נעול בראשיתו גל נעול באמצעיתו, מעין חתום וסתום עד אחריתו. גם אני בחלומי אמרתי אחכמה אבינה לאחריתו, וארא שגם ראשיתו רחוקה היא ממני — ואפונה מאד מאד אם ימצא איש אחד בדורנו המבין אוהו לאשורו, אף אם היום יקדש בכלי — לא כאלה חלק ספר „האשל" אחת הבטיח מחברו בהקדמתו לבאר מדרשים „בדרך המיצוע [הממוצע] בין העמקות והחריפות לדרך הפשט, שכל מי שילמוד בספרי זה יבינני" ויעש כאשר אמר. ב') ואם אמנם אין מספר לגאוני הדורות, להם יד בנגלות ושם בנסתרות, ויחברו ספרים לדון ולהורות או באגדה נדרשת, וגם חבורים מיועדים לדורשי תעלומות, ולא רחוקה היא שגם ברוחו פי שנים; ואולם על „מעין החכמה" מפורש שנדפס בשנת ת"ב: וזמני ההסכמות אשר בראש „האשל" מעידים שלא נדפס לפני שנת תל"ח, ואם אמת נכון הדבר ששניהם מעשי ידיו המה, נפלאת היא בעינינו שהוחיל עשרים שנה ושש שנים מהודו קבל עם למי שעשה לו נסים בים וביבשה באירופא אפריקא ואזיא? — ג') אף לא נזכר בהקדמת „מעין החכמה" ששב מירושלים עיה"ק? והן שם היה מקום אתו להצטדק: אל תראוני שאני צעיר לימים יושב ודורש במעשי בראשית ואכתי לא קשאי, אורא דא"י האיר עיני! ד) על „המעין" חתם „אברהם" ועל „האשל" קרא שמו „אשר יעקב אברהם" מה שמו מערים כי תדע? אם מיום השמיני והלאה לו שלשה שמות, והוא את „אשר" לא ידע ואת „יעקב" לא הכיר? וויל לאירך גיסא, שהיה שמו „אברהם" ובחליו הוסיף לו „אשר יעקב" היה לו להודיע את זאת בהקדמת „האשל" למען ידע דור אחרון שהוא חבר גם את הספר מעין החכמה? ה') את ספרו „ברכת אברהם" אתו בכתובים הזכיר, ולא זכר את „מעין החכמה" שכבר הדפים, וישכחהו? ו') אף לא אחד הגאונים המסכימים על „האשל" הזכיר שהוא בעמח"ס „מעין החכמה"? ז') והתארים אשר תארוהו, נאוו לרב גדול בנגלות, נשא למשל האבד"ק פרעמישלא יכנהו „הרב הגדול ר"ג ור"מ" והאבד"ק ווילנא יהארהו „שר התורה" אחד הוא בתוכם האבד"ק קרעמניץ קורא לו „איש קדוש" אף הוא לא היה מתכוין נגד דברים שכסם עתיק יומין, כ"א על דבר שובו מאה"ק ומשאר ארצות שלם בהורתו ותמים ביראתו הקודמת. ח) אף גם על מצבתו לא נזכר שחבר ספר „מעין החכמה" ולא תאר „המקובל האלהי"? אות שהיה גאון מהוקן ולא גם מקובל. ט) ובשנותו את שמו, שינה גם את שם משפחתו, ויחתום „קלמנקש" בלבד, וימאס ב„יפה"? — אות הוא לעולם דהרי גבריא נינהו. מעיר אחת יצאו, וממשפחה אחת באו, ודרכיהם שונות מאד מאד. בעל „מעין החכמה" ישב אהלים ויטייל בפרד"ס, ובעל „האשל" היה נע ונד בארץ מפונדק לפונדק. זה כתב דברים כבושים בעד „יחידי סגלה" וזה בעבור ישמע העם. וקרבהם קרבת שלישי ברביעי. דתלתא ר' יוסף קלמנקש ותרי ר' אריה ליב הוו (סי' י"א).

ז') ועל האבן השנית אשר נמצאה בלבוב (סי' ד') חרות „עש"ק ב' שבט תס"ח נפטר איש צדיק וחסיד קדוש יאמר לו הגאון האלוף מוהר"ר בנימן וואלף במוהר"ר יהודה קלמנקש ריש מתיבתא דפה. אשר ישב בתענית משבת לשבת

בבית המדרש לא פסק פומיה מגירסא, וצדקתו אשר עשה אין הקר הוא. בזכות זה תנצב"ה (מצבת קדש ח"א סי' ס"ב אנשי שם סי' קי"ר).

נרדפה לדעת בן מי היה יהודה אביו, בן רבנו אליהו (סי' ב') או של בעל האשל? מסהברא שנקרא להראשון זרע. שזה ידענו גם ידענו שהיה שם אב"ד ושם ביתו, וזה בא שמה וימצא שם קבר, מי זה לידנו יתקע כי „איש וביתו" באו לגור או להשהקע, אולי ב„גפו בא" מי יודע?

ונפקא מינה לחשבון הדורות: אם בן רבנו אליהו הוא, היה בנימן הצדיק הדור הרביעי לרבי אברהם הפרנס ומנהיג; ואם בן בעל האשל הוא, מזרעא דרבנו יוסף מפראג קאתא. ויתילדו: בנימן וואלף בן יהודה, בן אשר יעקב אברהם, בן אריה ליב, בן יוסף, בן אברהם דפו"מ, ששה דורות כסדרם.

והנה על ספר „תולדות יצחק" (פיורדא תפ"ו) הסכמת „נאם יהודה ליב קלמנקש חופ"ק איידליץ והגלילות" לדעת ידי"נ הרב החכם המבקר הנודע מהר"ש באבער (א"ש שם) הוא בן בנימן הצדיק, ע"ש. ולא כן אנכי עמדי, אולי בן כמרור"ר צבי הירש קלמנקש דיין בקראקא (סי' ג') הוא? כי טובו עוללות דיינות עיר גדולה רבתי עם, מבציר רבנות בעיר מצער ואנשים בה ובגליל מעט. — בין כה ובין כה נראה שהיה מיוצאי ירך הר' אברהם קלמנקש הפו"מ.

ח') ובשנת הנ"ד נדפס ספר „אדרת אליהו" [1]) חברו הרב הדרשן מוהר"ר אברהם במוהר"ר קלונימוס מלובלין. דרושים כסדר התורה, ומעט מזעיר נוטה לפעמים לדרך הקבלה, ובראשו עשר עטרות שעטרו לו נקובי ראשית דורו, רובן נכתבו ונחתמו ביריד גראמניץ בלובלין שנת תל"ח, היא השנה והוא הועד דאשרוהו וקימוהו לספר האשל (סי' ד').

הגיד לך אדם מי הוא זה ואי זה הוא הר' קלונימוס אביהו? „כמוהר"ר קלמן מטורבין במהו' צבי הירש קלונימוס=יפה מלובלין" (שם) בני שלשים ובני רבעים לראש המנהיג ר' אברהם (סי' א' ב') אמור מעתה בעמ"ח האשל ובעמ"ח אדרת אליהו היו שלישי בשלישי, ושניהם שלישי ברביעי לבעמ"ח מעין החכמה (סי' י') בשעתא חדא ובצותא חדא יצאו שני ספרי שני מחברים שארי בשר, בהנפק „רבני ארבע ארצות". — וגם לו בן חכם, רבי קלונימוס שמו, והביא (פ' חיי) חדושי תורה בשמו.

ט') ודע שעוד מורה אחד מן המשפחה המשובחה ההיא, היה להג"מ משה הכהן אבד"ק מיץ ולפנים בישראל בעיר נראל, והביא בשמו „שמעתי מ"ו רבי יצחק קלמנקש" (ברכת טוב ג' ד') „ופירש מורי הר' יצחק קלמנקש" (שם ד' ג').

וגם ליצחק מצאתי זרע אנשים. ליד שער הספר תבנית הבית (פפד"א תק"ז) „חברו התורני המשכיל כמהו' מרדכי בהאלוף הישיש מהו' מאיר נכד הרב המפורסם מהו' יצחק קלמנקש מלובלין".

מי הוליד את יצחק זה, לא פורש. יוכל היות שהיה אחי יוסף מפראג ואליהו מלבוב, וצבי הירש בלובלין. בין כה ובין כה, קרוב אליהם האיש

[1]) אין זה הספר „אדרת אליהו" להאבד"ק לבוב (סי' ב').

ממשפחתם, — וכדאי היא „משפחת סופרים" הלזאת להוסיף לחקור ולדרוש אחריה, עד ראש מטה בית אבותם להתיחש. שם עולם אשר לא יכרת.

יו"ד) היחש ההוא גן נעול, ובעל האשל מסר לנו את המפתח לפתוח שעריו, דורשי קדמוניות יבאו בם. הלא כה דבריו „ושבתי בשלום אל בית אבי הוא בית הדפוס שהוא בחזקת בני אבי זקני קלמנקש זצ"ל" (סי' ד') אחת דבר, שתים זו שמענו: שאבות אבותיו היו מדפיסי ספרים תחת אבות ובנים עד דורו, בעיר לובלין. אין זה כי אם בית המדפים אשר חתם את שמו „קלונימוס בן מהו' מרדכי יפה" [1]) ולו שני בנים אשר שם האחד יוסף ושם השני חיים, ההיו גם שותפים בבית דפוסו [2]) ואחרי כן נפרד בנו הגדול ממסחרם זה. יוסף איננו עוד שותף; וישארו קלונימוס וחיים בנו מחקקים [3]) ותחתם קם „צבי הירש ב"ר אברהם קלונימוס יפה" [4]). וראיתי אני לידידי המנוח הה"ג מוה' רפאל נטע ראבינאוויץ, אומר „ונראה שהוא בן ר' קלונימוס בר מרדכי יפה המדפים את הש"ס בלובלין בשנת הוש"ה לפ"ק, ואולי מחמת חולי הוסיפו לו השם אברהם" (מאמר על הדפסת התלמוד 74) וכבר קדמהו החכם המבקר המרשים הגדול רמש"ש (עריש עט גרובער כרך כ"ח 58) בהשערה זאת ולא ירד בני עמהם בזה: קלונימוס יפה הוליד את אברהם, ואברהם הוליד את צבי הירש ויתיחש אחרי אבי אביו אשר יסד את בית הדפוס ההוא (כי אברהם אביו לא היה מדפים, ויהי אבד"ק אפטא ואח"כ פו"מ דד"א בלובלין). וימת רבי צבי הירש ויקם בנו

---

[1]) הוא היה חבר למדפיסי הש"ס בלובלין. על מס' שבועות שנת שוש"ה (שי"ט) „קלונימוס בן מוהר"ר מרדכי יפה שליט"א המחקק" ועל מס' מגלה משנת שכ"א „קלונימוס בן מוהר"ר מרדכי יפה זצ"ל" (מאמר על הדפסת התלמוד 54) וכמשך שנים רבות הדפיס ספרים רבים (ערש עט גרובער כרך כ"ח ח"ב 57).

[2]) על מס' ע"ז שנת לב"ש „נחקק ע"י קלונימוס בן מוהר"ר מרדכי יפה זלה"ה המחקק, יוסף בר קלונימוס יפה שליט"א המחקק, חיים בר קלונימוס יפה שליט"א המחקק". ושלשתם יחד הדפיסו את שו"ת מהרש"ל בשנת של"ד.

[3]) ואולם על מס' תענית ומס' ב"ב שנדפסו בשנת של"ז, ועל חסד לאברהם (א' י"א שבט של"ז) וברית אברהם (ב' כ' שבט של"ז יוסף איננו — ועל ספרי; עוללות אפרים (ש"ן) תמים יהדו (שנ"ב) שערי גן עדן (שנ"ז) גם חיים איננו — אמנם זה יוסף הוא „מרנא ורבנא" אבי „הגאון אב"ד ור"מ" וזקן בעמ"ח „מעין החכמה". ויעזוב את מסחר הדפוס ויעל לכסא ההוראה או הישיבה באחת ערי יהודה וישראל. — ומה"ר חיים אחיו, אולי הוא אבי „הרב המפורסם" רבי יצחק קלמנקש, אבי הישיש ה"ר מאיר וזקן בעמ"ה תבנית הבית (סי' י"א). אם שבק לן חיים בחיי אביו, ואם עלה לכסא כאחיו, אין אתנו יודע.

[4]) על מנחת יהודה שנת אשמה"ך (שע"א) חבורי הלקט (שס"ט) גבעת בנימן שנ"ה טוב"ה (שע"ב) משיב נפש והאבת ציון בשנ"ה טוב"ה (שע"ד) תורת חיים. מז"ל וברכ"ה וחיי"ם (שפ"ד) ועוד על ספרים רבים קטנים עם גדולים „בדפוס החכם השלם האלוף מו"ה צבי בר' אברהם קלונימוס יפה זצ"ל" וע"ם בית ישראל להסמ"ע „צבי בר' אברהם יפה זצ"ל" היא הדבר אשר דברתי: קלונימוס יפה אבי אברהם, ואברהם ילד את צבי הירש.

קלונימוס נקרא קלמן בן החכם האלוף המרומם מוה' צבי יפה זצ"ל[1]. ויורש חהנו בו אחיו (סי' ה') את דפוסו, וכך היה חותם „בדפוס אשר הוקם ע"י המחקק האלוף המרומם מוה' שלמה זלמן במוה' יעקב קלמנקש יפה מטורבין"[2] מלת „הוקם" אין פירושה כפשוטה וכמשמעה, כ"א ישן שנתחדשו נעוריו. כי משנות ת"ח ועד הט"ז ראינו רעה, ויצא מכת לובלין כל הדרה, ומלאכת הדפוס נשבתה. ובקחתו את בת דודו תקע אהלו בלובלין וישב אל מלאכת אבותיו ואבותיה. ראשיתו מצער, ויהי לו חבר ושמו יעקב[3].

י"א) כי תשא את ראש משפחה ומשפחה, בגדול החל. כי האדם עץ השדה הוא ושרשו נושא את כל הענפים והבדים ואת כל פרים. וזה סדר דורותם: א) מהו' מרדכי יפה[4] למנות ימיו כן הורע שבשנת חוש"ה העילה שי"ט היה עוד בחיים, ונכתב עליו: שליט"א. ובשנת שכ"ח: זצ"ל (הערה 31). ב) ולו בן ושמו רבי קלונימוס יפה. הוא החל להיות מדפים ספרים בלובלין. ג) ויולד שלשה בנים, את יוסף את חיים ואת אברהם. ולשני בניו הגדולים היה חלק בבית דפוסו בעודנו חי (סי' יו"ר). ד) ויעל יוסף לכסא ההוראה, הכי קרא לו „מרנא ורבנא" (סי' ו). ה) וליוסף בן ושמו אריה ליב גם הוא הרביץ תורה והפיץ אורה, על כן תארוהו „הגאון אב"ד ור"מ" (שם). קריות חנו הוא ואביו לא פורש. ו) הוא אבי „המקובל האלהי" אברהם קלמנקש יפה בעמ"ח „מעין החכמה" (שם). ז) אם ילד ר' חיים בנים או בנות, הם אני לא אדע. ואולם „לא ראינו אינה ראיה". ח) ואברהם הוא „הראש המנהיג הרב" (סי' ב') אבד"ק אפטא, ואח"כ ראש נשיא עדת לובלין, ויסע מלובלין. ט) ויולד שלשה מטיבי צעד, את יוסף אבד"ק פראג והמדינה, את אליהו אב"ד ור"מ בלבוב (סי' א' וסי' ב') ואת „החכם האלוף המרומם" צבי הירש המחקק (סי' י'). יו"ד) ליוסף מפראג בן „רב מופלג" ושמו אריה ליב (סי' ו'). יא) הוא אבי בעל „האשל" (שם). יב) ור' אליהו מלבוב הוליד את ר' אברהם דיין בקראקא (סי' ג'). יג) „ומן הגאון הזה נשתלשלה משפחת קלמנקש שהיו מנכבדי העיר וגדוליה" (שם) ולפי חשבון העתים, הוליד אברהם את צבי הירש בקראקא (שם). יד) הוא אבי מהו' יהודה ליב דיין בקראקא (שם). טו) וקרוב לודאי, שהיה לרבנו אליהו מלבוב עוד בן אחד, „מוהר"ר" יהודה שמו (סי' ז'). טז) הוא אבי „הגאון האלוף" מוה'

---

[1]) ע"ם מגיד מישרים (ת"ו) קלונימוס נקרא קלמן בן החכם האלוף המרומם מו"ה צבי יפה זצ"ל, — שחתנו בן אחיו (הערה 33).

[2]) ע"ם פני משה (שנת את"ת) „ע"י המחקק האלוף המרומם מו"ה שלמה זלמן במוהר"ר יעקב קלמנקש יפה זצ"ל".

[3]) אור תורה והגי"ת ב"ו (ת"ב) ע"י המחקקים מו"ה זלמן ומו"ה יעקב. מחתימת יעקב באחרנה, ברור הוא שאין זה אביו, וכמה יעקב איכא בשוקא.

[4]) שבע חתימות ידי שבעה גאונים, נדפסו בראש הס' תמים יהדו (ולא גוף ההסכמות אף לא זמניהן) והראשונה „מוהר"ר מרדכי יפה בר' משה זצ"ל. אין זה בעל ה„לבוש" שגם אביו אברהם (הערה 37) והוא הנקרא „ר' מרדכי זינגר ר"מ בק־אקז), וחתם כמה שנים לפני שנת ההדפסה, עוד לפני שנת שכ"ח (הערה 28).

בנימן וואלף „ריש מתיבתא" בלבוב. יח) ואלה תולדת ר' צבי הירש המחקק בלובלין: ר' יוסף ההיה מגיה ספרים בבית דפוס אביו [1] ר' יעקב בטורבין (סי' יו"ד) ור' קלמן בלובלין. יט) וילד יעקב את שלמה זלמן. כ) ור' קלמן אחיו ילד את שרה אשת שלמה זלמן בן דודה (סי' ד') ואת „הרב הדרשן" ר' אליהו בעמ"ח „אדרת אליהו" (סי' ח'). כא) ואליהו בן קלמן, ילד את קלונימוס הנזכר בספרו (שם).

תשעה עשר מהם, בררנו דור אחר דור. ושנים, שם אביהם לא פורש, ואולם מקומותם וזמניהם מוכיחים בני מי המה. — ואלה שמות יוצאי ירך מוה' מרדכי יפה אשר נקבו בשמותם ולא בשמות אביתם: א) „החסידה" מ' נחמה, אשת „הרב" כמוה' אשר. ובנם ה„אלוף התורני" משה (סי' ד'). ב) „הרב המפורסם" מוה' יצחק קלמנקש (סי' ט') אבי „האלוף הישיש" מוה' מאיר אבי „ההורני המשכיל" מרדכי בעמ"ח תבנית הבית (שם). ג) ומוה' יהודה ליב אבד"ק אידליץ והגליל (סי' ז'). ואולי ביד פנקסי ערי לובלין ואפטא, קראקא ולבוב, יתלבנו ויתבררו הדברים האלה.

ארה הראת לדעת שהיו שלשה יוסף קלמנקש, והרי אריה ליב, ואלה הם: א) „מרנא ורבנא" יוסף בן קלונימוס בן מרדכי יפה. ב) הג"מ יוסף אבד"ק פראג, בר' אברהם הפו"מ. ג) ור יוסף המגיה בדפוס ר' צבי הירש אביו. א) „הגאון אב"ד ור"מ" כמוה' אריה ליב במוה' יוסף הראשון הוא אבי בעל „מעין החכמה". ב) „הרב המופלג" אריה ליב בן יוסף מפראג, הוליד את בעל האשל ועל פי אותות לבית אבותם, נודע ששני המחברים האלה היו קרובים שלישי ברביעי.

יב) הראיתיך בעיניך כי מני „קלמנקש" שרשם במשפחת „יפה" ומיום החל רבי קלונימוס בר מרדכי יפה להיות מדפיס ספרים, ויצא שמעו בארצות, עזבו רבים מזרעו את שם מטה „יפה" ויתילדו „לבית קלמנקש" להתיחש. — ובתוכם אשר אחזו בזה וגם מזה לא הניחו ידם, ויתתמו את שמותם „קלמנקש יפה".

והרב המקובל בעמ"ח „אור ישראל" יכיל „למודי אצילות ופי' מאמרי הזהר פירוש הנקודות וסוד האותיות" (פפד"א תס"ב) חתם את שמו „ישראל בהר"ר אהרן יפה אבד"ק שקלאב, מגזע סענדר ליב קלמנקש יפה"! בלתי ספק היה גם ר' סענדר ההוא, איש מצוין בדורו, בהתיחש זרע זרעו אחריו; ואולם דור הולך ודור בא, ואין זכרון לראשונים. הוי! מה אנוש כי תזכרנו?

יג) כענבים במדבר מצאנו משפחת סופרים, וכל בניה למודי ה'. אלה רבנים יושבי כסאות למשפט ואלה ראשי ישיבות, מחברי ספרים, אלה בנגלות ואלה בנכתרות. ובתוכם „תורה וגדולה במקום אחד" ראשי ערה קרואי מועד אנשי שם, ולה יאמר „איש ואיש ילד בה!" יוצאי ירך איש אחד ושמו מוהר"ר מרדכי יפה (סי' י"א). ואל תדמה בנפשך שהוא הגאון הנודע מוה' מרדכי יפה בעל „עשרה לבושים" שזה נתבקש ביש"מ בין שנת שי"ט ושנת שב"ח (הערה 28) וזה, ג' אדר שני שנת שע"ב (שם ושארית הערה 50) ואולם שארי בשר

[1]) ע"ס תקון בטרות (סנ"ג) „מוגה ע"י יוסף בן צבי הירש קלמנקש". —

היו „שני בשני" גאונים גדולים גם שניהם, וממטה „יפה" לשניהם. ונכונן לחקר אבותם.

הנה קוראי הדורות מראש, דחכם בעל צ"ר והגאון בעל סדה"ד, מזכירים שמות שני מרביצי תורה בקראקא באחרית המאה השלישית ובראשית המאה הרביעית לאלף הששי. מוה' משה שטארך ומוה' מרדכי זינגר. את הראשון מזכיר אא"ז אשר שמו בקרבי, בספרו, וז"ל „והנה מע"כ לא כתב אלי, רק לאלוף הגאון אבי חורגי מוה' יואל י"ץ כמהו' משה שטארך י"ץ" (שו"ת שארית יוסף סי' ג') ומהו' מרדכי זינגר, יחופש בנרות ואיננו—מי מדד בשעלו דיו השפוך, ומי מנה עטי סופר אשר נשברו, ומספר ההשערות על אדותיו? השערה הולכת והשערה באה, ומרדכי איננו—ומוה' יואל הנזכר, גם על אדות מטהו אין קצה לחקירה. ואין זה אא"ז בעל „בית חדש" שנתבקש ביש"מ ב כ' אדר שנת ת' (שם ושארית 17) ובעל שאריה יוסף ב' ג' שבט שנת נש"א (עיר הצדק 174) ואביו חורגו הלך בדרך כל הארץ עוד רבות בשנים לפניו.

ועוד גאון אחד היה שם בדור ההוא ושמו מוה' משה יפה. — „ואמת שבילדותי קרה מעשה כזה בבית הגאון מוה' משה יפה ז"ל בעל אחות אמי ז"ל, ואסר" (שו"ת שא"י סי' מ"ב) ועל התשובה הזאת רכז בעל הב"ח „גם שארי מוה' יוסף כ"ץ מקראקא התחבט בתשובתו בענין זה, ולבסוף כתב שראה מעשה בבית זקני הגאון מוה' משה יפה ז"ל, שאסר כיוצא בזה (ב"ח יו"ד סי' כ"ד).

וכך מקובלני מבית אבא: א) בין המשפחות העתיקות בפראג היו משפחות יפה וזינגר; וביד קשורי ההתחתנות נהיו לבשר אחד. ב) למוה' יוסף יפה שני בנים אשר שם האחד אברהם [1]) ושם השני משה. ג) ויולד אברהם בן ויקרא את שמו

---

[1]) „ולא לחנם הנחילני אבי ז"ל נוסח זה, כי ידוע שלמדן גדול היה, ואיש חסיד ומדקדק במעשיו ובתפלותיו היה. וגם ידוע לי שמהר"ר אברהם (ב"ר אביגדור) ז"ל מפראג גדול הדור ובעל הגהות הטור היה רבו מובהק, והנהיג עצמו כל ימיו במה שקבל ממנו" (לבוש החור סי' רל"ד ס"א). — ובנו זה הג"מ מרדכי יפה בעל „עשרה לבושים" הוליד „שר וגדול בישראל" הג"מ אברהם אבריל אבד"ק ניקלשבורג והמדינה, נאסף אל עמיו א"ך סיון שנת ת"ז (קבוצת חכמים 117) ובת בעל הלבוש, אשת הה"ג החכם הרופא ר' יהיאל מיכל עפשטיין בהג"מ אברהם עפשטיין אבדיק בריסק דליטא. כעדות ש"ב הג"מ יוסף לעווענשטיין אבד"ק סעראצק (עיר תהלה 154) וכן כתב אלי ש"ב הרב החריף ה"ר ישראל נגלא מסאדיגורא; יואלי ירכו גם שניהם.

והנה הג"מ צבי הירש קאליסער אבד"ק טהארן, כתב שזקנו אחי בעל ארח מישור „היה נכד למהר"ל מפראג והלבוש אשר התחתנו יחד, כנודע" (תוא"ש להרדע"א 10) ולי נודע שזה ללא אמת, ופלגינן דבוריה: א) מהר קח את הלבוש על התורה, המכונה „לבוש האורה" ונחזה, שכמעט בכל פרשה ופרשה הוא מזכיר את הספר „גור אריה" ואת מהר"ל מחברו (פעם כתנא דמסייע ליה, ופעם כפליג עליה) ולא קראהו קריאה של חבה „מחותני" אפילו פעם אחת? ונדפס בפראג בשנת שס"ד, והימים ימי זקוניו מהר"ל, וכבר נולדו בני שלשים — ואולי גם רבעים — על ברכיו? — ב) אמנם במשך הדורות אחריהם, התחתנו שתי המשפחות העתיקות האלו, והיו לבשר אחד.

מרדכי, הוא הגאון בעמח"ס „לבוש". ד) וגם למשה בן ויקרא גם הוא את שמו מרדכי. ה) ויקח מרדכי בן משה את בת הג"מ יואל זינגר לו לאשה. ו) מפני עלילה נאלץ ר' יואל לעזוב את ארצו ואת עיר מולדתו, ויט אהלו בקראקא. וילך מרדכי יפה חתנו אתו, צעיר לימים ולתורה זקן, ויקרא לו שם „ר' מרדכי זינגר" על שם חותנו, כמנה"ג פולין בימים ההם. ז) ואשת ר' משה יפה היא אם מרדכי, אחות אשת הג"מ משה גרשון הכהן הגדול מאחיו, הוא אבי בעל שארית יוסף. ח) מפני תלאות היהודים בבעהמען בכלל ובפראג בפרט, עזב גם ר' משה יפה את ארצו ואת מולדתו ויבא עד קראקא. עיר מגורי אחות אשתו, ומרדכי בנו, ומחותנו. ט) למשה בת, ויתן אותה להה"ג שמואל סירקש מלובלין לאשה ותלד לו את רבנו יואל סירקש בעל הב"ח [1]). י) ולר' יואל זינגר בת ושמה חנה, ויתננה להרב הר' אברהם בן הג"מ נפתלי הירץ ריש מתיבתא בלבוב, ונקרא בשם „ר' אברהם ר' הירצקש" (שם ושארית הערה 45). יא) ותלד חנה לאברהם בת ושמה בילא ותהי לרבנו יואל סירקש לאשה (שם) על כן קרא הב"ח לבנו הג"מ שמואל הירץ אבד"ק פינטשוב על שם אביו ר' שמואל ועל שם חותנו ר' הירצקא. יב) ותמת אשת הר' משה גרשון הכהן, ויקח את בת ר' יואל זינגר לאשה. ע"כ קרא לו בעל שארית יוסף „אבי חורגי". יב) וימת הר' משה שטארך ראש ישיבת קראקא, ויעל הג"מ מרדכי יפה הנקרא „ר' מרדכי זינגר" לכסאו. יג) הוא אבי משפחת קלמנקש יפה.

אם אמרתי אסוף אאסוף את כל זרעם מאז ועד היום הזה, ואקראם

---

[1]) הנה מקום אתי לברר ענין אחד, שכבר טעו בו רבים וכן שלמים. בהקדמות ספרי אור יקרות ולוית חן, מנורת זכריה, ועץ הדעת טוב, נאמרה ושנה: שרבנו הב"ח היה נכד הגאונים בעל יפה תואר ובעל כלי המדה, ובמחכ"ת „בקיאים בש"ס ופוסקים" יתקרי „בקיאים בסדרי דור אבות אבותם" לא יתקרי. א) מראש לורים נראה את הג"מ שמואל ב"ר יצחק יפה, תלמיד מהרי"ן לב (יפ"ת ויקרא פ' כ"ח) ונתקבל לאבד"ק קוסטנדינא, ושקיל וטרי עם מהרשד"ם (ח"א סי' ג' וח"ג סי' תי"ט). ולו שני בנים: ה"ר יוסף וה"ר יצחק, ושיריהם בראש היפ"ת לספר בראשית. ב) והג"נ שמואל לאגיידו החליף שו"ת עם מהרש"ק (סי' קכ"ד) ועם מהרי"ט (סי' ק"ו) ובחייו נדפס ספרו כלי חמדה, טו"ב תשרי שנ"ו. זה דור הב"ח ולא דור אבות אבותיו? —

וכך מקובלנו מבית אבא: א) הרב הנגיד ה"ר יוסף יפה פו"מ בפראג, הוליד שלשה בנים, כל דילדא אימיה כותיהו תלד: את יצחק, את אברהם ואת משה. ב) ויצא יצחק מארצו וממולדתו ומבית אביו, כי נכספה גם כלתה נפשו להוסיף לקח מפי גאוני איטליא. וילך שם על יד את"ז הג"מ יהודה מינץ אבד"ק פאדובא, ויקח לו שם אשה מויניציא מבנות קהל הספרדים. ותלד לו שני בנים גאונים מו"ה שמואל יפה בעל יפה תאר וכו' ומו"ה משה אשר עלה לאה"ק ושם מ"כ. ולמשה בן הה"ג אליעזר דיין במנטובה (שו"ת מהר"ם פדווא סי' מ"ו). — ב) ואברהם ומשה בני יוסף, הגלו בראשית המאה הרביעית לאלף הששי, ויתקעו אהליהם בקראקא. ג) אברהם הוליד את בעל הלבוש (הערה 37). ד) ואחיו משה, הוליד את מרדכי (הוא הנקרא „ר' מרדכי זינגר") ר"מ בקראקא, ואת אשת הרב החסיד ה"ר שמואל סירקש מגדולי אפרתי לובלין. ה) ושמואל הוליד את יואל הוא בעמ"ח בית חדש וכו'.

בשמותם למטות סירקש-יפה-זינגר; יהפך מאמרי זה לספר גדול ורחב ידים וחוט שתים עשרה לא יסבנו. ועוד חזון למועד אם לא אמות כי אחיה [1].

י"ד) בישע אל למושעות, מצאנו שרשי המשפחה ההיא, ורבים מענפיה ועתה נשובה לראש מאמרנו זה. על אבן מראשתי הר' יוסף קלמנקש בפראג חרות „וימת יוסף בן מאה ועשר שנים" (סי' א') הבה ונחקרה דברים ככתבם, או כדברי החכם ה"ם האָק, שאל תקרא מאה אלא מא"ה בגימטרי מ"ו הוסיף עליהן עשר תעלינה נ"ו.

דע דהלכתא כוותיה, ולא מטעמיה. א') על האבן ההיא „בשנה אחת

בולין מקטפיה ידוע, ובהיותו נער קטן קרא בש' זכור את פרשת המפטיר בס"ת, ואת ההפטרה בנביא, בבהכ"נ אח"ז מהרש"ל (שו"ת הב"ח סי' קנ"ח) ועל זה רמז (ב"ח או"ח סי' רפ"ב ס"ק ג' וסי' תרפ"ה) כאשר בררתי בתולדת הג"מ יעקב קאפל הכהן אבד"ק לבוב המליץ שנה ל"ו גליון 228). — אמור מעתה: א) בעל יפה תאר ובעל הלבוש, היו שני בשני זה לזה. ב) ואל הב"ח שני בשלישי. — וזה ברור, על פי „מגלות יוחסין" רבות אשר ראיתי מעודי ועד היום הזה.

ושבת טעותם: בראותם שהב"ח קרא למשה יפה „זקני" (ב"ח יו"ד סי' כ"ד) ושם אביו ר' שמואל, כשם בעל יפה תאר, ויחשבו ששמואל בעל יפה תאר הוליד את משה, ומשה את שמואל אבי הב"ח. וגם בעל עיר הצדק אמר עם הספר: (צד 62) שהיה שמו „ר' יואל יפה" ונקרא „סירקש" על שם אמו, ע"ש. וכל זה ללא אמת, כי אמו היתה בת ה"ר משה יפה, ואביו הופיע מבית סירקש, „ומשפחת אב קרויה משפחה". —

וקרבת בעל כלי חמדה אל הב"ח ואל הלבוש, לא אדעה. ואולי התחתנה משפחת אבוייו במשפחת בעל יפה תאר, ואשר אחז דבר, יואל נא להודיעני, ליקרא דשכבי ודחיי.

[1]) בין המסכימים על ס' אדרת אליהו, נמצא: א) „ש"ב ... נאם זכריה מענדל בא"א המאוה"ג כמוהר"ר אריה ליב ז"ל חוב"ק טורבין". ב) „ש"ב ... הצעיר יונה בלא"א מו"ה בצלאל שי' מבעלזא חונה לע"ע בק"ק אוהנב" *). — ג) והמחבר מזכיר בספרו: „ושמעתי מבני כמוהר"ר קלונימוס" (פ' חיי) „מש"ב הגאון הגדול מו"ה אברהם ז"ל אבד"ק נרא"ל" (פ' פקודי) „ושמעתי מש"ב הגאון המופלג כ"י פ"ה כמוהר"ר משה ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק הוראדנא" (פ' בהר ופ' בלק).

ובין המסכימים ע"ס תבנית הבית: א) „מחותני ... הק' יוסף בא"מ הרב המאוה"ג מו"ה אביגדור הוב"ק טרניגראד". ב) „מחותני ... צבי הירש בהג"מ אביגדור יצ"ו הופ"ק אפאטשני ואגפיה" **). ג) „ש"ב ... הק' דוב בער בהגאון המפורסם אב"ד ור"מ דק"ק זאמאשט". ד) „חתן המי זקני ... הק' שמואל בה"ה מו"ה יצחק הוב"ק קלעצק ואגפיה". ד) ובהקדמתו יתיחש מצד אמו „ממשפחת המפורסם ר' ליב ב"ר יעקב טעמרילש. — עינינו הרואות שבכל דור ודור התחתנו, משפחות עתיקות ונודעות לתהלה. אמנם דור הולך ודור בא, והכל נשכח! — ואקוה שדורשי קדמניות יוסיפו על אשר מצאתי. וזאת המשפחה הנשכחה, תהי שנית משובחה, וזכרה לברכה! —

*) מזרעו, ראה בסוף ס' „ירח האתנים" לוית חן לשו"ת „איתן האזרחי".

**) על אדות בני האחים האלה, ראה בספרי שם ובארית (הערה 14).

אחרי אחיו הלך יוסף" (שם) נניח שר' אליהו אחיו היה צעיר ממנו עשרים או שלשים שנה, זה היה הבכור וזה הבן זקנים, היו ימיו שמנים או תשעים שנה; שאלו לזקני ק"ק לבוב עיר מולדתי, ויאמרו לכם שמסורת בידיהם אבות לבנים. שימי אחיו היו רק נ"ב שנה כמנין שמו אליהו. — ודוחק לומר שהיו אחים בני אב אחד ולא גם אם אחת. ב') למנות דורותיו כן הודע שהיה הדור החמישי להג"מ משה יפה (יוסף בן אברהם בן קלונימוס בן מרדכי בן משה) והב"ח שהאריך ארבע שנים אחרי מות ר' יוסף קלמנקש, היה בן בת ר' משה יפה? ונודע שימי הב"ח היו שבעים ושש?

ובאו חשבון רבני וגאוני פראג, דור דור ודורשיו, מיום שוב הגולה (אשר הגלתה בשנת ש"א) עד דורו: א') על פי עדות בעל צ"ר היושב בפראג, ישב ר' יצחק אייזק מעלינג לכסאה בערכך שלשים שנה. ועדה מצבתו שנאסף אל עמיו: י"א אייר שנת גש"ם (גל עד סי' י"ד). ב') ונתקבל אא"ז ר' יצחק חיות בעל אפי רברבי, וישב שם לכסא עד שנת שמ"ח. — ג') ויעל עליו אא"ז ר' יהודה ליווא בר בצלאל (מהר"ל מפראג) עד אייר שנ"ב. ויעל לכסא פוזנן ופולין גדול. (שם ושארית הערה 7). ד') ואחריו בעל „לבוש" שנתים ימים. ה') וישב מהר"ל מפוזנן ויעל לכסא פראג שנית בשנת שנ"ר ולא יאוחר משנת שנ"ה (כאשר בררתי במחברתי „בינה לעתים" אשר אקיה להוציאה לאור בקרב הימים ברצות ה' דרכי) וישב עליו עד ח"י אלול שס"ט (גל עד סי' ח'). ו') ואחריו היה בעל עוללות אפרים ראש הישיבה „במקום אב"ד" ונפטר בש"ט יום ה' ז' אדר שני שע"ט (שם סי' יו"ד). ז') ועוד בחייו נתקבל בעל של"ה לאב"ד, ובשנת שפ"א עלה ירושלימה (תולדת חכמי ירושלים 114). ח') אא"ז ר' משה ר' מענדלש (שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' פ"ב) ושם מתה עליו אשתו הראשנה ב' דר"ה שפ"ג (גל עד סי' קס"ה). ט') ונבחר בעל תוי"ט בחדש טבת שפ"ז, ויקרהו שם האסון הנודע, ובצאתו לחפשי דרש בבהכ"נ מייזל ב' תמוז שצ"א, ובשנה ההיא עלה לכסא נעמרוב (ראה כל זה במחברתו מגלת איב"ה). יו"ד) ונבחר ר' שמעון וואלף בר' דוד מעבל. ויומו האחרון היה ד' י"ז מרחשון שצ"ב (גל עד סי' 149) ואחריו ר' יוסף קלמנקש. והנה מצאנוהו ביריד גראמניץ בלובלין בשנת שצ"ד (סי' ג') ובשנה ההוא ישב עוד בלבוב. וחתימת ידו נמצאת בפנקס ק"ק לבוב עד היום הזה (אנשי שם סי' רי"ז). ונפטר בש"ט בפראג י"ג תשרי שצ"ז (גל עד סי' פ"ב). למדנו שלא ישב לכסא יותר משנתים ימים, האם בחרה באיש זקן ושבע ימים בן מאה שנה ושמנה שנים לנהל אתה ולהדריכה בדרך תלך? היאומן כי יסופר? אמור מעתה אל תקרא מאה אלא מא"ה לאמר ארבעים ושש הוסיף עליהן עשר ובוללן יחד חמשים ושש, ואליהו אחיו היה צעיר ממנו בערכך ארבע שנים. — וזה ברור.

עוד לאלה מלים, והפעם קנצי למלין. ועל משמרתי אעמודה, אשמעה מה ישפטו יודעי העתים על פעלי זה. ולמשפט מביני בקרת יחלתי.

פה לונדון, ביום מלאת לי שבעים שנה תחת השמש, יום ב' א"ך סיון שנת לעת הזקנה לפ"ג. יב"א כהן צדק.

סל הענבים.

א

„ר' שמעריל המתמיד" הוא „רבי שמעריל המלחי" הורתו ולידתו בקדושה: בין חומות ירושלים חבלתו אמו ועל ה„חורבה" הכניסו אביו לתורה, לחופה ולמעשים טובים. „ר' יענקלה חריף" אבי ר' שמעריל היה למדן גדול וידע היטב, כי עליו למנוע את בני מן ההגיון ולכן מנע את התנ"ך—מלבד ההפטרות והמגלות—מבנו וימלא כרסו בש"ס ופוסקים, וכשהגיע שמעריל לשנות משנה כבר ידע, אם כי גמגם בקריאה, הלכות שור האצטדין, הלכות התחומין, ערובין ועוד הלכות רבות, אשר אחרי שהיה „בר מצוה" התענג מאד עליהן והיו שגורות על פיו, ואך ה' לבדו יודע אל מה יכלה בקיאותו בהלכות האחרונות להביאוהו אלמלי הקדים אביו רפואה למכה והשיאו בארבסר, ומני אז אמר ר שמעריל לשטן: „גירא בעיניך". ויענטה אשתו היתה לו כמבצר חזק נגד כל ההרהורים המתרגשים לבוא על עול ימים בארצות הקדם, אשר ידיו בטלות ממלאכה ומוחו יפליא לעשות ולדדות מענין לענין.

יענטה אומרת: כי מראה שמעריל תחת חופתו היה כמראה דוד בעמדו לפני שאול אחרי הרגו את הפלשתי, ואף כי עודנו נער דמתה קומתו לתמר. יענטה אמנם אשה כשרה ולא תכזב, אבל אנו אין לנו לדון כי אם על פי ראיה, ועינינו אומרות לנו; כי גבו של ר' שמעריל כפוף כשופר, עור פניו שחרחר וצפוד אל עצמות הלחיים הנראים כשתי זויות חדות, וגבנון חוטמו ושתי הפאות הארוכות והרחבות מעידים על יהדותו; בגדיו יענו בו, כי איננו מן הקשטנים ומטעם „יאה עניותא" היה מהדר, כי יהיה רבב במגבעתו של חול וקרחות בשער ה„שטריימל" שלו שצונפה בשבת. וכבעל יסורים הבאים למרק עונותיו היה מביט על גלימת השבת שמאנה להתישן והיתה חדשה כבאותו יום שעמד לבוש בה תחת חופתו, ולפיכך כשהוא לובשה בערבי שבתות הוא מסתכל בה ומנענע בראשו, ובאחזו בשערות האחדות, הלבנות והשחורות, הנמצאות בקצה סנטרו—לאמר: במקום שיש זקן לכל אדם—הוא נושא עיניו לשמים ואומר: „רבש"ע! במה חטאתי לפניך, כי יסרתני בגלימא מורדת שאיננה מזקנת כלל ולא חוננתני בזקן מגודל כדרך הבריות? וכל מי שרואה אז את ר' שמעריל ומתבונן לעיניו יונים המפיקות „מסירת נפש" ו„הכנעה" הוא בסכנה להטיח דברים כלפי מעלה ולהחליט: כי יש צדיק אובד בצדקתו. ביתר דבריו, מנהגיו ועניניו לא נשתנה „המתמיד"—כך נקרא בפיות חבריו וכך נכנהו גם אנו—מרוב בני גילו הירושלמים, ורק בדבר אחד נבדל מהם והוא: כי פרש מ„החלוקה".

— „הרוצה לשקר ירחיק עדותו", „שני הפכים בנושא אחד", ואף אם מאה עדים יעידו לפנינו לא נאמין לדבריך, היתכן כי ירושלמי יפרש ברצונו הטוב כהחלוקה? אולי טעית וחפצת להגיד: כי לקחו חלוקתו, זה אפשר כמו שאפשר למצוא סבה לזה, אבל כי הוא בעצמו יעשה זאת מרצונו

הטוב הוא דבר זר ומתנגד לדברי הסופרים שקדמוך האומרים: „כי חביבה לבן הישוב הישן פרוטה של החלוקה ממעה הבאה בער עבודה ומלאכה".

בזעקות, צעקות, טענות ותלונות כאלה וכאלה יתנפלו עלי רבים מהקוראים, אולם מהמונם ושאונם לא אפחד, כי אך אמת יהגה חכי וגבורי זה משך את ידו מהחלוקה תיכף אחרי פטירת אביו, והנהו מתפרנס—כמובן, בדוחק וצער—מהחנות שיושבת בה יענטה ביום ומטחנת המלח שבה טוחן המתמיד את מלחו בלילה; והיא, פרנסתו זאת, זכתהו בשם משנה—„מלחי". וכך ר' ר' שמעריל נוהג: כל היום הוא יושב בבית המדרש ולומד, ובלילה בא לביתו ואחר שטבל פתו במלח, הוא טוחן מלח וחוזר ושונן בעל פה את למודו שלמד ביום.

פרישת ר' שמעריל מהחלוקה הסבה בשעתה רעש גדול כהרעש שהסב בימינו אלה הצגת החזיון „זרבבל" ברחובות, אבל לאשרו של ה„מתמיד והמלחי" לא היו אז בירושלים מופלגי תורה היכולים לטמא את הטהור בק"ן טעמים, ולכן כשהביאו את החוטא לפני הרב וזה האחרון אמר לו: „שמעריל בני הן תודה כי מינות נזרקה בך", הלבינו פני החשוד כסיד ונחל דמעות פרץ מעיניו, וכשראה הרב את הדמעות החמות הוריד אף הוא דמעות ויאמר בכל כחו ובכל לבבו: „יהי רצון שיהי חלקי בין מי שחושדין אותו ואין בו", ומאז ידע איש ירושלים, כי ר' שמעריל מחזיק בתומתו ואיש לא נגע בו, והוא לומד וטוחן, טוחן ולומד מבלי כל מפריע.

לחנותו יבא המתמיד, כשהשנים כתקונן, אך אחת בשנה: בשעת בדיקת חמץ ובכל השנה לא ידרך בה כף רגלו, כי יודע הוא שת"ח צריך לכבד את גופו ולא נאה לו לנהוג קלות ראש בעצמו ולעשות דבר שהאשה יכולה לעשות. לכן הניח ליענטה לעשות בחנותו וגם בביתו כאדם העושה בתוך שלו, ויענטה היתה לאשת חיל, ואם כי נולדה בארץ ישראל, בארץ שכל כבוד בנותיה לשבת פנימה, קבלה היא עליה חומרי המקום שמשם יצא המיה וכאשר ישבה חמותה, זכרונה לברכה, לפני ארבעים שנה, מהבקר עד הערב בחנותה בעיר יהצה-שק, אשר בליטא המדינה, כך ישבה גם יענטה בחנותה, אשר בעיר דוד, ולא שמה את לבה אל להג חברותיה; אדרבה היא שופטת לפעמים את דבורה רעותה, על כי השליכה חנותה על בעלה הבטלן, והיא בעצמה ספונה בבית כ„ספרדית" מלדה ומבטן.

כמי השלוח הלכו לאט שנות שמעריל ויענטה, הוא ידע את למודו וטחינתו והיא את חנותה ועוד אחת: אחת לשלש שנים עליה לזכות את בעלה בנפש חיה, ובמשך שמונה עשרה שנה זכתהו בחמשה בנים ובת אחת ועל ילדיה אלה היתה אומרת, כי לא הובישו פני הורתן ואין לה מה להתביש מנשי הבריות הכלואות בחדרן. ור' שמעריל, אף על פי שמחובשי בית המדרש הוא ידע להוקיר פעלה זה, וכל שלשים יום של לידתה היה הוא „ממלא מקומה" בחנותה. —בפעם הראשונה התקוממה יענטה נגד מנהגו זה ותאמר בלבבה, כי בעלה יורד לנכסיה שלא ברשות, אולם בפעם השניה נעשה לה הדבר כחביבות יתרה מצד בעלה. ואמנם קרבן גדול הקריב לה אלופה, כי מלבד שנשא עליו

עון „בטול תורה" היה מרגיש כל ל' יום אלו את אשר יחוש האדם שאיננו בעולמו, ובכל פעם כשהיתה נכנס איזה קונה ושואל: ר' שמעריל איה יענטה?" היה כובש פניו בקרקע ועונה בנגון למורו: „יענטה? פשיטא, הלכה מפורשת היא: „הרי היא עד ל' יום כחולה". ואם אשה שאלה אוהו יענה: „רבש"ע! הלואי שכל הנשים הצדקניות תהיינה עתה כיענטה". לא אחת התרעמו אמנם הקונות, אשר חשבו את עצמן לצדקניות, על הברכה הזאת, שהיתה להם כדבר שלא בעתו, אך מידי „המתמיד" קבלו הכל באהבה, כמו שהוא קבל הכל באהבה מכל הסובבים אותו ולא נגע אף בזבוב אשר על הקיר ובשנסהו ד' במסה ושני בניו הגדולים עגנו, לפני איזה זמן, את נשיהם ויצאו לאמריקא, ועזי פנים שבשכונתו היו מקנטרים אותו ואומרים לו: „רבי שמעריל! חיינו, ששמענו מפי טריטול ופיטול, כי ראו בעיניהם את שני בניך נושאים משא בשבת בחוצות נויארק" היה משיב להם באנחה גדולה — אשר גרשה כליל את חשק הלצים להתלוצץ—„הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". וכן קבל באהבה לפני שנות מספר, את כל חדודיהם ומהתלותיהם בעת שיענטה עמדה על דעתה והכניסה את התמר, בתם היחידה, לבית הספר, וכשרבו אתו חבריו על שמניח את בתו ב„שקלות" היה עונה להם: „וכי תורה אני מלמדה? הלא רק חכמת יונית מלמדים אותה והרי היא כתכשיט לה ומותר" בכ"ז התענה פעמים בחודש על אשר מפני „שלום בית" איננו מוחה על מעשי יענטה ומניח את בתו ב„שקולה".

כה חלפו ימים ושנים, חליפות רבות קרו עלי ארץ, מושלים ירדו מכסאותם, ממשלות חדשות נתחדשו בעולם, דעות שונות שנו פני תבל ותנדנה רבבות אדם ממקומם והמתמיד עושה את שלו: לומד ביום וטוחן ושונן בלילה. אך פתאום קמה הדעה הציונית ותגע גם בגבורנו זה ותוציאהו מתוך ד' אמות של הלכה. וזה הדבר: בין חלוצי המעלה שעלו בשנת תרמ"ד נמצא גם מנוח קרובו של המתמיד, ובעלותו ירושלימה בא אל בן משפחתו לדרוש בעצתו, כבעצת יליד הארץ הבקי במצב הענינים הנוגעים להתישבות, אבל אך נשא דבריו על שפתיו התנפל עליו ר' שמעריל בחמה שפוכה. זה האיש הרך והטוב, אשר מעודו לא הרים קולו, דבר את קרובו קשות ובקצף על פיו אמר לו: „המעט לנו כי בעונותינו ובעונות אבותינו השכינה וישראל בגלות זה יותר משמונה עשרה מאות שנה, והנה קמתם אתם תרבות אנשים חטאים להעלות כעס וחמה להכשילנו בעבירות חדשות: להאכילנו ערלה, טבל ודמאי ולעבור על כל מצוות הארץ? היה לא תהיה כדבר הזה! לא נניח אתכם להיות כ„גוים" ולחרוש ולזרוע כמוהם! את חיי אפקיר! כל אשר לי אפקיר! את טחנת המלח אמכר! אך לא אתן לכם לעשות את הנבלה הזאת". — לשוא התאמץ מנוח להסביר לו את כל הטוב הצפון ברעיון הישוב — כפי ששמע מבנו—וכי הוא, הישוב, יגרם שיתחילו לקים את המצוות התלויות בארץ, כי ר' שמעריל עמד על דעתו ויגזור אומר: כי רוח שקר דובר בחו"צ והשטן הסיתם כדי לעכב את הגאולה, מני אז נהיה המתמיד לאחד מראשי יריבי הישוב, אשר היו כאבן נגף לישוב החדש וכקיר ברזל בינו ובין רוב בעלי הישוב הישן.

ב.

מנוח עם הארץ היה: „בעל הבית" פשוט בעיר ירקה, אשר בליטא המדינה, הוא ישב בביתו העומד בקצה העיר בתוך חלקת השדה שנחל מאביו; בעיקר היה עוסק בזריעת דלועים, פולים ושאר ירקות, אף זרע מעט תבואה די מכלת ביתו, ודרך אגב מזג את הכוס לאיון וסטיפן ועוד אחדים משכניו העירונים הבאים אליו עם קרלב הכותב וברלב השוטר לשתות „צנצנת" קודם האכילה, ופרות אחדות היו למנוח ומחלבן יעשה גבינה טובה, אשר פרסמה שמו בכל הסביבה, וחריצי החלב של מנוח הירקי נשתבחו בכל הערים והכפרים, אשר בין קרהגה וצלמונה. מכל המלאכות הנזכרות הפרנס מנוח בכבוד והיה שמח בחלקו, וכאשר שאלהו איש למצבו היה ממעך ידיו בבגדו ואומר: „שבח למי שאינני רשאי להזכיר שמו בלי נטילת ידים, יש לחם ומרק-גרש, כה לחי!" בעל הבית פשוט היה מנוח גם בתורהו: פרק משניות בדוחק ופרשה חומש ורש"י ביגיעה. לפי שחצי-אכר היה מנוח מלדה לא חשב את עצמו כמוזג ולא עלה כלל על דעתו לקחת תעודת-מוזג על הקב או התרקב י"ש שמזג בכל שבוע לשכניו הטובים, ואף הם חשבו זאת כדבר מיותר לגמרי: הן כל איש יודה, כי כדי שיאכל הלחם להאבון צריך לשתות „רביעית" לפניו ואצל מי ישתוה אם לא אצל היהודי היחידי, הוא מנוח, הדר ברחובם? הן לשתותה בביתם לא עלה אף על דעתם, כי לא ראו כזאת מימיהם, ולו הורם איש להעמיד את היין בבית אחד מהם היו ממלאים שחוק פיהם על עצה נבערה כזו, כי מי זה יואל למזוג ה„משקה" לאחר בעוד שבידו לשתותה בעצמו. כה חשבו שכני מנוח שנים רבות; אבל גם במחשבות שולטות ידי הזמן והעת החדשה נגעה גם במוחות קרלב וברלב וגם מיודעינו אלה החלו להתפלסף ולחקור מה למעלה ומה למטה מחבתו של מנוח, אף קראו כתבים לפני חבריהם, אשר בם כתוב שחור על גבי לבן, כי היהודים מוצצים דמם ואך הם הם מעכבים פתרון שאלת: „צדיק ורע לו ורשע וטוב לו", וכל שכני מנוח באו לידי הכרה: כי אך משלהם עשה לו מנוח את כל הכבוד הזה, ובתמימותם הגידו לו בפה מלא את מחשבותיהם, והוא שמען בתמהון גדול ובעצמו לא ידע אם יצחק או יבכה על דעות משונות כאלה, אך זאת ידע היטב: כי הדעות החדשות אינן נוגעות לחייו הפרטיים ולבו בטח בשכניו, כי לא יגעו בו לרעה, עד שבא וטפח על פניו מקרה זה: בנו של סטיפן נמסר לצבא ויקומו רעיו לנחמו ויביאוהו לבית מנוח להפיג את צערו, ויהי כי הגיעו לכוס שלישית ויתנשא אחד מהם ויכה באגרופו על השלחן ויקרא בזעם: „עתה ברור לי, כי אך בשביל היהודים נמסר בנו של סטיפן לצבא", ובחומו עזב את הבית ואחרי רגעים אחדים שב אליו בלוית פקיד-המכס, אשר פקד על מנוח עון הברחת מכס ויכתב הדבר בספר וישלחנו לתעודתו ומשם יצא: כי על מנוח לשלם מאתים כסף כדין מוזג שלא ברשות.

סכום הקנס היה אמנם גדול לאיש כמנוח, אבל לא הרס את מצבו ונשאר „בעל הבית" כמו שהיה, אפס היחס בינו ובין שכניו הורע מיום ליום; פרותיו הצנועות, אשר אך דרך אחת ידעו—מהרפת להמרעה ומאתו להרפת היו פתאום ליצאניות, והיום נפלו בידי איון, על כי שלחו שן בקמתו ומחר בידי סטיפן על

רמסן את כליו בדרך הלוכן. חוירי קריב היו לרעבתנים ויאכלו כל אשר מצאו בגינת מנוח, וכאשר התלונן הניזק באזני בעל המזיקים ענה: „כי משלהם אכלו", יעקטרינה אשת איון התנפלה פתאום על שכנתה הטובה חנה ותקללנה קללות נמרצות, על כי כשפה את פרתה האדומה ותחסר חלבה. כל הדברים האלה הציקו מאד למנוח ואשתו, עד כי החלו לחשוב מחשבות לעזוב את מקומם.

בעת ההיא שב יהודה, בכור מנוח, מצלמונה, אחרי למדו בה ארבע שנים: שתים בהישיבה ושתים בבית הספר המחוזי. בנוגע ללמודו במקום האחרון צריך להעיר: כי בהחלה התנגד אביו לזה, אבל דודו שמעון, אחי מנוח הקטן, היושב בצלמונה, אשר בביתו התגורר יהודה במשך ימי למודו, התערב בדבר ואותו כבד מנוח מאד ושמע בקולו. ויהודה אף על פי שהיה כפרי בהיותו בירקה: אהב את עבודת השדה והגנות, הסוסים והפרות הרבה יותר מאשר אהב את המלמד וחדרו, היתה בו רוח אחרת בבואו לצלמונה, וכמו בהישיבה כן בבית הספר שקד על למודיו ובארבע שנות שבתו בעיר הזאת רכש לו ידיעה לא מעטה בנפ"ת, בשפתנו ובשפת הארץ. ובהיות בית דודו בית ועד למשכילי צלמונה שמע את דעותיהם על התנועה הציונית, אף היה לחבר לחברת חו"צ וקרא בחשק גדול את כל המאמרים, אשר באו בהעתונים, על הישוב והרעיון הלאומי, ובשובו עתה אל עיר מולדתו וירא את המהפכה אשר בבית אביו יעצהו למכור את נחלתו ולקנות במחירה אחוזה בארץ ישראל.

בתחלה הביט האב על הבן כבעל משוגע המדבר זרות ותהפוכות, אך ככל אשר הקריב האחרון את הדבר אל השכל, כן נמשך לב הראשון אחרי הרעיון הזה ובעיני חנה ישר הדבר מאד, יען קותה, כי שמה יוכל פלטיאל צעירה ללמוד אצל קרובה ר' שמעריל המתמיד והיה יהיה „למדן" כאביה ז"ל; מובן כי הבן נצח את האב וכשקנו חו"צ בשנת תרמ"ר את המושב אלמונה התנחל מנוח ביניהם ואחרי זמן קצר התישב עם משפחתו על שני החלקים אשר קנה לו.

עשר שנים יושב מנוח במושב, אלמונה ורבות נשא וסבל במשך הזה ופעמים רבות היה כמעט נכון לעזוב את כל אשר לו ולשוב אל ארץ מולדתו, ואף וזנה העציבה את רוחו, אחרי שמעה מפורש מפי קרובה ר' שמעריל המתמיד: כי כל הדר בארץ ישראל ועובד אדמתה דומה כמי שאין לו אלוה, ביותר הציקה לבעלה ולבנה יהודה — אשר הוא הסב את עליתם לארץ ישראל—אחרי אשר בגדה בה תקותה על פלטיאל ונפש בן זקונה לא חשקה כלל בתורת „המתמיד". אולם מיום שנוסדה חברת התמיכה הוטב מצב המושב וכרמי חמד נטעו בו ובתים יפים נבנו על אחת מגבעותיו המפארת עתה את ארץ השפלה, ומני אז הוטב גם מצב מנוח וחנה שמחה בחלקה ואיננה מצטערת כלל על כי גם פלטיאל צעירה התאכר והתפלח כיהודה בכורה.

ג.

היום העשרים לחודש אדר"ש שנת תרנ"ה נדמה בהדרו לאחד מימי האביב, ובנטות היום שלח השמש את קויה האחרונים והפז את כל היריעה הגדולה

הירקרקה המכסה את כל אדמת השפלה, אשר אלפי השושנים ורבבות החבצלות התקועות בה תפארנה הודה. רוח הרישית מנענעת את שבלי השעורה והחטה והנם נראים כגלים קטנים על פני הכנרת. מתחת הפרחים הלבנים כשלג המכסים את צמרות עצי השקדים החלו לצוץ עלים ירוקים וזעיר שם יראה גם הפרי הירק כברתי. על בדי הגפנים, אשר על גבעות אלמונה ביוצצים ראשי העלים מנצניהם, כמו יתאמצו לצאת מחתולתם לאור העולם. וענפי הצפצפה אשר גדלו בקומת־איש עומדים ככתלים משני עברי הנחל והמון פרחים וצמחים פראים מוסיפים להם יפעה ונעם; וקול מי הנחל, בשטפם על החצץ, נדמה לסור שיח שרפי קדש בתוך הככר היפה והנחמדה הסובבת את המושב. „מה יפה המקום הזה!" קראה נערה היושבת על יד יענטה מיודעתנו בעגלה אשר מנוח נוהגה. קלסתר פני הנערה דומה מאד לקלסתר פני יענטה והכל מכירים בהן: אם ובת אם כי חוטם האחרונה מצוין בגבנונו. אולם יפי הנערה לא יסבל מאתו מאומה אדרבה הגבנון הזה מוסיף את חנה ומגדיל את החוט של חסד המתוח על פניה.

„מי זה הפרש הטש כנשר על סוסו הבא לנגדנו?" שאלה יענטה את מנוח. הנשאל שם את אצבעות ידו על מצחו מעל לעיניו לבלי תפריעוהו קרני השמש מראות את הבא לקראתם ובהתבוננו דקים אחדים הסיר את ידו ממצחו ונהרה עם צל גאוה נראו על פניו באמרו: „הלא זה יהודה בכורי, הנה הוא בא לעזרנו להעביר את העגלה המלאה דרך הנחל—ובנודו בראשו הוסיף—הוא איננו יודע כלל, כי אורחות יקרות הנני מוביל הביתה. — הפרש התקרב אל העגלה ופניו הארוכים נראו, כי אמנם אינם נאים אבל מפיקים עוז ורצון ושערותיו הארוכות מצבע הערמון וזקנו הקטן מתחו עליהם תפארת גבר. „שלום!" קרא העלם בהושיטו ידו לאביו ובהרכינו בראשו להנוסעות. „בני, הכר נא מי הנה הכבודות האלה?"

העלם שם עיניו חליפות על היושבות בקרון ועל אביו ויעמד פניו כאדם האומר: הסתכלותי לא הביאה לי מאומה.

„הוי, יהודה! האם לא תכיר את קרובתנו יענטה ואת תמר בתה? הלא יחד היינו בביתם לפני עשר שנים בעלותנו ירושלימה"

יהודה הביט בתמהון, כמו אינו יכול להאמין למראה עיניו: כי העלמה הכבודה והיפה בעלת הצמה השחורה ואשר גם בשבתה ניכר, כי בקומתה דמתה לתמר היא היא בת קרובו הילדה הרזה השובבה ופרועת השער, אשר התחבאה מפניו לפני עשר שנים.

„למה תסתכל כל כך, יהודה?! נרתם נא גם סוסך ונעבר את הנחל ובבאנו הביתה נשבע בשמחות את פני אורחותינו היקרות".

הנוסעות אך באו הביתה וחנה ובנותיה התנפלו על צוארי קרובותיהן ותבכינה מרוב עליצות ושמחה. — ואלו השמעתי את כל השיחות ששחו בערב ההוא בבית מנוח היתה סרה פליאת הקוראים: על כי ר' שמעריל מתמיד, אחד מראשי יריבי הישוב החדש הרשה לאשתו ובתו לנסוע למושב, אבל כפי שרוב הקוראים קצרי רוח המה ואוהבים את הקצור אבא אני לרוחתם ואברר

להם הדבר: ר׳ שמעריל התרפא בטבריה ממחלת הרעוומאטיזם, אשר נגעה בו, ובהעיר הזאת מצא חתן הגון לבהו שהוא קראו „פרי גנוסר" וטרם שובו לביתו נדבר: כי המדובר ואביו והמדוברת ואמה יבאו ליפו ושמה יכתבו את התנאים למז"ט. הוא בעצמו לא נסע, כי הדבר היה כמוגמר בעיניו והראיון של החתן והכלה נחשב אצלו כדבר מיותר לגמרי שצריך לעשותו אך בשביל המנהג. המדובר ואביו באו יפו, אך לא מצא „פרי גנוסר" חן לא רק בעיני הבת „חנוכת השקולה" כי אם גם בעיני האם ותאמר לשיב במפח נפש אל ביתה, אך נקרה לפניה קרובה מנוח, אשר הכירה תיכף, כי בקרה תמיד בחנותה בבואו ירושלמה והוא הפציר בה מאד, כי תלך עם בתה לביתו לשבת שם ימים אחדים. יענטה אמנם פחדה להעלות ע"י נסיעתה זאת את חמת בעלה, אשר גם בלעדי זאת הגדל מאד על כי מאסה בה „פרי גנוסר"; אך באחרונה נסעה אתו ועדין הדבר מוטל בספק, אם נעתרה לבקשת בתה או גברה עליה תשוקתה לראות פעם אחת בחייה „קולוניא"„ אולם אחת היא אם זאת או אחרת הסבה את בואה להמושב, העיקר הוא: כי באה להקולניא וכיון שבאה מצא המקום חן בעיניה ויציאתה משם היתה לה קשה מאד, אך ביותר כבדה היציאה על הבת, אם כי לא הגידה זאת גם לנפשה; וכאשר בקשה יהודה להשאר עוד יומים, הורידה לארץ עיניה ואדם לחייה הגיע עד גבנון חוטמה—אשר דרך אגב אגיד: כי זאת הרבה חנה ויפיה בעיני יהודה—ותאמר לו: „כי יום לשנה יחשב לה שבתה באלמונה מפני שהפסח ממשמש לבוא ועת לה לעשות בביתם ההכנות הדרושות להחג הגדול הזה" ובשובם הביתה הכירו הנשים, כי טוב עשו אשר מהרו לשוב, יען כי ביום שובם נודע לר׳ שמעריל דבר היותן ב„קולוניא" ויתעבר מאד ובחמתו חפץ לנדר הנאה מאשתו ומבתו ובלי ספק היה מוציא חפצו לפועל, אלמלי התערב בענין זה חברו ר׳ שרגא שמצא לו אחרי כן מקום להוכיח את המתמיד ולהגיד לו: כך דרכו של יצר הרע: היום אומר „לך לשקולה ומחר לך לקולניות".

ד.

אגן הסהר כבר הגיה על שמי התכלת, אשר מעל לירושלים, שבעה כוכבי לכת מבהיקים בפאת צפון, בנתיב החלב נראו הכוכבים ולנגה זרחם ישיבו אבלי ציון לביתם אחרי התענותם לילה ויום על משואות הארץ והמקדש. וצללי גויותיהם נראו שחוחים וכפופים על קירות החומה הסובבת את עיר האלהים ונראו כנצורים המתרחקים בלאט מהמצור. — אט ודומם יצא ר׳ שמעריל מהמיד משער יפו ויכונן צעדו אל רחוב יפו ששם ביתו, אך תחת ללכת אל מחוז חפצו עמד על מקומו וירם עיניו על מצודת ציון, ועל ראש מגדלה, אשר נראה כענק עומד על גג ומתבונן אל דומית הליל. — אנחה נוראה התפרצה מלבבו ועל שפתיו עלו דברי הקינה „בני יצאוני ואינם". גם בני יצאוני—אמר לנפשו—והנם פזורים באמריקא ואך ד׳ אלהים יודע מה המה עושים עתה, ואם אמת בפיות טריטול ופיטול, כי נושאים משא בשבת הנה בודאי לא התענו גם היום. דמעות נראו על לחייו בזכרו, כי בניו יוצאי חלציו התפקרו כל כך עד שעלולים לשבוח שבת וגם המועד אשר קרא ד׳ לשבור בחוריו. — — — ומי אשם בדבר?

האם לא חנכם בדרך הטובה והישרה, אשר חנכוהו אביו, זכרונו לברכה? האם לא השיאם גם הוא בטרם שטעמו טעם חטא? במה זה העלה עליו כעס בוראו ויוצרו, כי בניו עוברים עברות חמורות כאלה?? הרעב הציקו להרחיב צעדיו, אבל הוא לא יכל להסיר עיניו ממגדל ציון ומתוך התעלה הרצופה באבנים גדולות, כאבני „הכתל המערבי". כחמשים שנה רואה ר' שמעריל את המקום הזה ולא אחת הוריד עליו דמעות, אבל הפעם נגע נגה המגדל ונגה האבנים הגדולות, המזהירים מאור הירח, אל מקור דמעותיו והפרצנה כמו מנחל. הוא בעצמו לא יכל לדעת על מה הוא בוכה ביותר אם על העניה שביה בת ציון העומדת לפניו עטופה בחומתה הרלה, אם על מגרל דוד כי קטן ודל הוא; אם על האבנים הגדולות שבתעלה על כי עלו בהן עשבים גדולים, או על בניו הנושאים משא בשבת ואינם בוכים ומתאבלים ביום שרפת בית המקדש. הוא ידע אך כי הוא בוכה וכי יש על מה לבכות, וכי הוא רואה סביבות ציון וגבעותיה ראשי מגדלים שונים עם ציוני עמים השונים ברתיהם ולשונותיהם. וכל המגדלים האלה מאירים כאור יקרות נגד נגה הלבנה והכוכבים, אבל אין אף מגדל אחד אשר יצוין בשלט דוד. איה המה המגדלים הארמנות, הטירות ההיכלות והבירניות, אשר בנה דוד? איפה הוא הבית הגדול, הקדוש הרם והנשא, אשר בנה שלמה? ואיה כסאו אשר אין כמותו בכל העולם? איפה הנה הבירות אשר יסדו וטפחו... פה נתקו זמותיו, הוא יורע כי גם אחרי שלמה היו מלכים רבים, אשר מלכו ביהודה וישראל, אך יותר מהשמות: ירבעם, אחאב, יהושפט יחזקיהו ויאשיהו איננו זוכר על פה, כי מרוב הגיגו בהלכה לא למד גם עתה את כל הנ"ך ובמרוצה עבר על האגדות. אולם למרות כל אלה ידע ברור, כי שלשת המלכים האחרונים היו מלכים צדיקים ובודאי בנו הרבה בתי כנסיות ומדרשות, ואיה איפה המה? ואיה בנין הורדוס שחז"ל מעידים עליו, כי אין כמוהו ליופי? ואיה? ואיפה?... עוד הפעם חש קרחה וסתימה גדולה בתולדות ימי עמנו ובעמדו רגע על התנאים והאמוראים הירושלמים קפץ במחשבתו על דורות רבים עד הרמב"ן, עד הברטנורה. הן כלם, כל אחד בדורו, עמלו בבנין ובישוב הארץ ואיה ואיפה נמצאים הבנינים הרבים שבנו כל הדורות האחרונים? הוא רואה אמנם לפניו את רחוב יפו הארוכה הוא יודע כי רובה וכן אשר סביבה המה בניני ישראל ושפתיו החלו לחשוב את שמות המגרשים: „נחלת שבעה", „תפארת ישראל", „מזכרת משה", „אהל משה", כעשרים פרורים קרא בשמותיהם אבל כולם נבנו בימיו ולעיניו ואיה איפה בנין הדורות הראשונים, דור אביו ואבי אביו ודורות אבותיהם?? והמגרשים החרשים שהוא רואה—מה דלים ורשים המה לעומת ההיכלות והטירות, אשר ליתר העמים! הן אמנם בית ה„שקולה" של ב... אשר בקצה הרחוב בית יפה וגדול אבל הוא הלא „שקולה" ובכן לא לנו הוא. זכר ה„שקולה" הזכירו, כי גם בתי תמר למרה ב„שקולה" וכמו נפלה המסכה מעיניו, ואם כן הלא זה הפתרון להיסורים שבאו עליו מבניו באמריקא. הוא שמעריל אביהם חטא והמה בניו האהובים נלקו. אכן לא חשור קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא... — דמעותיו כבר חרבו, אך עודנו עומד על מקומו ויאמר לחדש את הלבנה, אך נזכר: כי חדשה בצאתו מבית תפלתו,

יחד עם זה זכר, כי אשתו וצאצאיו מחכים לו וירם פעמיו הביתה, אך רגליו מאנו לעשות חפצו ותעשינה פסיעות קטנות מאד. ובמוחו מנקר הרעיון הזה: בשלמא בני יצאוני על חטא שחטאתי בשקולוה, אבל כלל ישראל במה חטא? גם זה פשוט, הכלל חטא בשתים בשקולות וקולוניות. הינח הדור הזה אבל דור אביו, דור זקנו וכל הדורות הרבים מימי החורבן ועד עתה? במה חטאי המה? הלא לא ידעו אף את השם שקולה והקינות והסליחות מעידות כי נהרגו ונשרפו על קדוש השם ומדוע זה לא בא בימיהם גואל-הצדק? הלא גם קולוניות לא בנו ולמה לא נבנה המקדש בימיהם?? — — במחשבות עמוקות כאלה נגש עד מפתן ביתו ורק בפתחו את הדלת זכר, כי הרבה לחקור במופלא ממנו וכי הנהו רעב מאד. בבואו הביתה לא ברך את ב"ב בשלום, כי עוד לא תמה האבלות וירחץ את ידיו ופניו וישפשף את פיו, כדין, ואחר נטל ידיו לאכילה, סר וזעף אבל מהר את ארוחתו הדלה ויאמר לבקש „מים אחרונים", אולם יענטה הציגה לפניו קערה מלאה ענבים. בתחלה מאן לאכלם, כי פקפק לברך בירכת „שהחינו" במוצאי תשעה באב, אך נטה אחרי הדעה האומרת: מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, וע"כ לקח ענבים אחדים ויברך עליהם בבונה. „אוי, הצילוני נא!!" קרא המתמיד בהשליכו הענבים מפיו ובהתאמצו לרק גם את לחותם.

— שמעריל, מה לך?!— צעקה יענטה ואף תמר והילדים התחלחלו מאד.

— צדיק אתה, ד'!— קרא בקול נהי בהתאמצו לרק ובחטפו מים לשפשף פיו וגרונו.

— אישי! מה לך?

— דמי ובת נעות המרדות!

— יענטה נבהלה עוד יותר, כי זה כשלשים ושש שנים שהם חיים יחד ומעולם לא שמעה גערה כזו מפיו, אמנם גם בשובה מאלמונה כעס מאד, אבל לא במדרגה חזקה כזו; אין זאת כי אסון קרהו ודמעות נראו בעיניה ותאמר בתחנונים „אבל בי, שמעריל, מה לך?"

הילדים ראו, כי אביהם צועק ואמם בוכה ויבכו גם המה ותמר עומדת כבול עץ מרוב חלחלה ואינה יודעת מה אהה.

— אשה! תני תודה איפה לקחת את הענבים—צעק האיש בכל כחו ברמזו בידו על סל ענבים, העומד בפנת הבית.

— הנשטת או רוח עועים נסך בך? קראה האשה בלב — הן הענבים האלה הובאו לנו מקרובך מנוח.

— אוי ואבוי לי שנכשלתי בדבר שגם בהמתן של צדיקים אינן נכשלות בה—קרא ר' שמעריל בהרימו עיניו למעלה, ובשומו פניו אל אשתו אמר: העוד תדברי, אשה? הלא במו פיך הודית על העון החמור שהכשלתני בו".

— רבש"ע! חוסה על בעלי, רפאהו משגעונו והשב לו שכלו, על איזה עון חמור הוא מדבר?

— אשה היא לעולם אשה, היא עוד שואלת: איזה עון? ועון ספק ערלה? וטבל? ולו יהי כי להענבים יש רק דין דמאי אטו מלתא זוטרתא היא?

— חא, חא, חא! פרץ שחוק אדיר מפי האשה.

— חָא, חא! צעקו גם הילדים בראותם כי אמם מצחקת בכל לבה.

— מה זה חא, חא? האכלתני דבר האסור ועוד תצחקי!

— הלא מהענבים האלה קנו כל בני העיר, כי מנוח שלח הנה שני גמלים טעונים ענבים.

— מי בני העיר? בודאי חובבי ציון, מיסדי שקלות. וקוראי „הצבי", המהם תלמדי?

— אראה בנחמה, כי ראיתי בעיני בקנות שפחת הרב... מהענבים האלה אך העיקר שכחתי הא לך מכתב מנוח.

— אין לי חפץ במכתבי עם הארץ, אשר פירותיו דמאי.

— אבל בי, שמעריל, עון כעס הלא חמור יותר מכל העברות, ומנוח הלא קרובך הוא ואיננו עם הארץ, קרא נא מכתבו.

כמים קרים היו דברי האשה לנפש שמעריל הסערת הלילה בחזקה ובזכרו כי נכשל בחטא הדומה לעבודה זרה נאנח מאד ויאמר בלאט כמדבר אל נפשו: לא אדע מה זה עמדי הלילה, לבבי סער מאד ואלפי מחשבות חולפות במוחי.

ובדברו דבריו אלה קרע את המעטפה, אשר על מכתב מנוח ויוציא מהוכה שני גליונות, ואחד מהם חתום בחותם גדול באותיות אשוריות, אותו לקח ר' שמעריל ובשומו משקפיו על חוטמו וידביקם היטב אל גבנונו קרא: „אני הח"מ השו"ב בק"ק אלמונה מעיד, כי הענבים הטעונים על שני גמלים שר' מנוח שולח לירושלים עה"ק ת"ו הם מעשרים ומפרשים כדין ולראי' חתמתי פה ק"ק אלמונה יצ"ו והנחתי את חותמי נאום...

— תודה להבורא יתברך קראו יחד האיש והאשה בהרימם עיניהם למעלה. ר' שמעריל קרא שנית ושלישית את תעודת השו"ב, כי בלב ר' שמעריל שכן עוד השפק ובכלותו לקרא אמר: „ר'... השו"ב אדם כשר וירא שמים מרבים ואך כשנתים הוא בהקולוניא ואי אפשר שיתחמץ בזמן קצר כזה".

— תני לי מים אחרונים.

— ולמה לא תאכל את הענבים?

— הא לא קשיא.

— אבל בי, שמעריל, הלא שפחת הרב... קנתה את הענבים.

— חכמה! האם ראית ממש בעיניך: כי הרב בעצמו אכל? בני ביתו יכולים לאכול אבל לא הוא בעצמו.

יענטה מצאה כי אישה מדבר דברים של טעם, ובלכתה להביא לו „מים אחרונים" נאנחה מאד.

כשלש שעות אחר זה התנער ר' שמעריל משנתו ויטל ידיו שלש פעמים ויאמר לגשת אל טחנת דמלח כמשפטו תמיד אך נגש אל מטת יענטה.

— ההנך ישנה? — שאלה בקול דממה.

— לא, ומה?

— התאכלי מעט ענבים?

— אם אתה האכל אכל גם אני.

— אל נא, יענטה, אל נא תהי כחוה אמנו, אל נא תשיאיני לאכול מדבר

שאין נקיי הדעת סובלים אותו ; את אכלי כאות נפשך ואני אחכה עד מחר.

— טוב ! הגישה נא לי מעט מים ואטיל ידי.

הוא הגיש לה מים ומנגבת לנגב את ידיה אף העמיד אצלה ענבים.

— יענטה ! התדעי, כי הענבים יפים עד מאד ובטעמם הכרתי, כי לא ענבי הפלחים המה.

— בודאי אין כמותם.

— ההדעי , כי מנוח אף על פי שעם הארץ הוא מזרעו דאבי זקני הוא ומדות טובות נמצאות בו.

— הלואי יהיו כל ישראל כמותו וכיהודה בנו.

— כאשה הדברי, אל נא תפתחי פה לשטן , אם כל העולם יעסקו בחרישה וזריעה תורה מה תהי עליה ? יענטה, אעיר את הילדים ואתן להם ענבים.

— אל נא, אישי , אל נא תעשה זאת כי הם התענו כל היום אם כי עוד קטנים הם ונוח להם כי יישנו שנתם. מחר אחר התפלה אתן להם.

— ברוך מזכיר נשכחות ! שכחתי לקרא את מכתב מנוח—אמר שמעריל ובדברו הביא את המכתב ובהעלותו את משקפיו פרשו לאור המנורה הקטנה ויקרא „אל כבוד בן משפחתי הרב חו"ב כו' כו' הר' שמעריל ני"ו. בשם מר אבי הנני מתכבד לשלוח לכת"ר סל ענבים ממין המשובח אשר הפרשנו מהם תרומה, תרומת מעשר ומעשר ומעשר עני כדין , כפי התעודה המונחת בזה והנני בטוח כי ענוי ציון יאכלו ענבינו ויברכו את ד' על הארץ הטובה ועל פריה וימלאו בקשת קרוביהם לבוא אלמונתה לשבת אתנו כחודש ימים עד כלות ימי הבציר. החותם בברכה יהודה בן מנוח.

— ספרא רבה, ספרא רבה ! הלא נער הוא וכתבו כל כך יפה.

— איננו עוד נער, שמעריל , כי אם איש והלואי יכלנו לתת להמר בתנו איש כמוהו.

— יענטה ! לא ידעתי מה היה לך הלא כאחת האפקורסות תדברי הפעם. הבתנו , בת יהודים כשרים תהי לאשה לקולוניסט?

— המוב טוב לה — כי תהיה לאיזה שלומיאל כאותו החתן מטבריה , אשר יעגנה אחרי שיתעמר בה, וילך לאמריקא ויעשה מלאכה בשבבבת...דבריה נעתקו, כי דמעות פרצו מעיניה, בזכרה את בניה שעגנו את נשיהם ומחללים שם את השבת.

— רבש"ע ! רבש"ע ! גנח ר' שמעריל ושעול חזק פרץ מפיו.

ר' יעשה הטוב בעיניו, יענטה , ואת תני פוגת לך ואף אני אישן מעט כי נחלשתי מאד מהצום.

הבוקר אור ויענטה כבר עמדה אצל הכירים להכין קאוה לילדיה, ובלבה דאגה : על כי שמעריל יצא גם ביום שאחר התענית בלי חמים ובודאי ישוב , כמשפטו , אחר מנחה גדולה. היא עוד חושבת ור' שמעריל התפרץ הביתה ופניו צוהלות מאד.

— צפרא טבא ! צפרא טבא, יענטה ! תני נא לי מעט ענבים , ב ע י נ י ראיתי את הרב, שיאריך ימים , אוכל הענבים, כך אזכה לראות בנחמה.

— ומה אמרתי לך אתמול ? אמרה האשה בגאון במהרה להעמיד קערת ענבים על השלחן.

— יענטה ! תני נא גם מעט י"ש ; שמחה של מצוה היא אצלי, כי קרובי זהיר במצוות התלויות בארץ.

— האשה הגישה לו גם י"ש ותאמר לשוב אל התנור. יענטה ! למה לא תשאלי מדוע הבאתי את הטלית ותפילין ? אך הזמן קצר לשיחות לכן מהרי נא ושימי בילקוט לחם ומלח כתנת וגלימת השבת והשטריימיל, כי הנני נוסע לראות את קרובנו מנוח.

עיני יענטה אורו מרוב שמחה ובעליצות נפש קראה : „תמר, תמר ! מהרי לבשי בגדיך ונלך אל תחנת מסלת הברזל ללוות את האב" ובכלותה לדבר יצאה החוצה ותשב עם שכנתה דבורה ותתלחש אתה רגעים אחדים.

ה.

„תחנה רמלה, חמשה רגעים עמידה !" קרא הקונדקטר ובתוך הנוסעים והנוסעות המעטים שיצאו מהמסע יצא גם ר' שמעריל בהחזיקו „שק טלית" בימינו וילקוט בשמאלו. המסע כבר הלך לדרכו ור' שמעריל עודנו עומד ומביט סביבו, אולי יקרה לו ד' יהודי, אשר אותו יוכל לבקש, כי יראהו את הדרך אלמנותה, אך לא מצא מבוקשו ולכן נגש אל אברך אחד שעל פי תלבשתו חשבו לגרמני, ואותו שאל על דרכו בשפת יהודית ולמען יבינו הנשאל האמץ לגרמן את המלות בבטאו נקודת פתח כמו קמץ גדול.

— ר' יהודי ! דבר אלי ע ב ר י ת, כי עברי אנכי, כאשר יעיד עלי פי המדבר עמך בלשון הקודש.

— ברוך השם ! שלום עליכם ! — קרא ר' שמעריל בשומו את שק הטלית תחת אצילו ויתקע ימינו לימין הצעיר — אולם אם כדבריך כן הוא למה תדבר בלשון הקודש בחול וברשות הרבים ?

— ואיך דברו אבותינו לפנים ? ובאיזו לשון אנו מתפללים ? ובאיזה שפה הנך מדבר עם אחינו הספרדים והתימנים ?

— רבש"ע חנני מאתך דעה בינה והשכל ,כדי שאדע מה להשיב לאפיקורס" התפלל ר' שמעריל תפלה קצרה בלבו, ולהצעיר אמר בנבוחה גדולה : אין הנדון דומה לראיה, אבותינו דברו בלשון הקודש בזמן שבית המקדש היה קַיָּיָם ועכשיו כְּלָלָנו בגלות-תת וציון אומרת „יצאוני בני". הצעיר חפץ להתוכח אתו אך מקול הדובר, אשר חרד מאד בדברו והדמעות אשר התגללו מעיניו באמרו המלות האחרונות „יצאוני בני", הבין כי איש אומלל עומד לפניו וע"כ ענהו רכות בשפת יהודית : „אני הורגלתי לדבר בלה"ק אולם אם א ת ם חושבים זאת לעברה ד ב ר ו יהודית"

— ישר כחך, ר' קרוב, רואה אני שיש ל כ ם לב יהודי ; ה ר א ו נ י נא את הדרך אלמנותה.

— אך מהלך שתי שעות לאלמנות ; אבל כ ב ו ד כ ם, כנראה, טירון בדרכים והנני חושש כי ת ת ע ו ע"כ א ק ח כ ם בעגלתי ואביאכם עד מקום בטוח, ששם

בודאי תפגשו באנשי אלמונה, המובילים עתה את ענביהם ליקב ראשון לציון.

כחצי שעה נסעו יחד בין יער זיתים, אשר דליותיהם העבותות היו להם למחסה מהשמש הבערה מאד. האברך נסה לדבר את מכירו החדש, אך זה האחרון היה שקוע מאד במחשבותיו ויענהו קצרות כאדם המשיב מפני הכבוד, ע"כ חדל להטרידו ומשמים באו עד פרשת דרכים. העגלה עמדה והאברך אמר אל ר' שמעריל: „הנה רחובות לנגדנו ופה תחת האלה תוכלו לשבת בטח, עד כי ישובו בעלי אלמונה מראשון לציון, ואם יארך לכם הזמן תוכלו לסור לרחובות".

— מאה ועשרים שנה תחיו, ר' קרוב, עתה הנני רואה, כי יהודי נשאר יהודי אף על פי שמדבר בלה"ק—האברך נסע לדרכו ור' שמעריל ישב תחת האלה ויוציא ספר ללמוד בו. הוא אך התחיל והנה שפעת גמלים טעונים סלי ענבים וערביים נוהגים בהם ולפניהם חמשה רוכבים מזוינים עוברים לפניו. ר' שמעריל הכיר בהם שהם יהודים ובשרו נעשה חדודים חדודים והלא עתה הוא רואה בעיניו, כי בני ישראל יושבי המושבות נדמו ממש, להבדיל, לגוים וכמוהם הם חמושים בכלי-זין, ומה הם מובילים? ענבים, כלומר: טבל, דמאי ואולי גם ערלה וכלאים, ובאסורים החמורים האלו יכשילו את הרבנים. לבבו התחטם מאד מהמחשבות האלה ויאמר לשוב לרמלה ועוד בו ביום יעלה ירושלימה, כי מה לו פה ומי לו פה? והיטב חרה לו על כי נתפעל ממה שמנוח עשר את ענביו, אשר שלח ירושלימה; כי ממקרה יוצא מהכלל כזה אין למדין.

— שלום עליכם! רבי קרוב! מאין אתם הולכים ואנה פניכם מועדות? קרא אליו אחד האברכים שרכבו לפני הענבים, והוא קטן הקומה ודל הבשר וגם כלי זינו וסוסו לא נתנו לו צורת איש מלחמה ועיניו הטרוטות המפיקות חמלה ורחמים ופניו הקצרות עם זקנו הקטן היוצא לפניו מעידים על טוב לבבו וצהלת רוחו. קול דבריו, אשר צלצל כקול אח קרוב והשפה היהודית שבה דבר, שככו את כעס ר' שמעריל ובכל לבו השיב לו שלום, אף הגיד לו, כי הולך הוא אלמונתה.

— ברוך אתה בבואך למושבנו קרא הרוכב בשמחה.

— וכי גם כבודו מאלמונה?

— כן, רבי קרוב! שבחלאל כולנו מאלמונה, את ענבינו, ברוך השם, אנו מובילים להיקב, אולם נדבר מכם, רבי קרוב, מחויב אני להגיד לכם, כי לא טוב אתם עושים שהנכם הולכים בחמה כאמור „צנים ופחים וגומר" ולו שמעתם לעצתי יעצתיכם לחכות פה עד שובנו, ואז נלך או נרכב יחד; הן תחת האלה הזאת תוכלו לנוח עד שובנו.

שב שמים שגור על פיהם—חשב ר' שמעריל בלבבו—וגם אינם מדברים בלשון הקודש, ואם כן למה זה אני חושד? ובשומו פניו אל הרוכב אמר: „טוב, ר' יהודי, אנכי אעשה כעצתכם אך אל נא תשכחוני בשובכם הביתה.

— טוב, טוב!—ענו כל הרוכבים בדפקם את סוסיהם. שפעת הגמלים עברה ור' שמעריל נשאר לבדו, ויאמר לשוב אל ספרו, אך בעודו עושה הנה והנה באו לקראתו שני גמלים טעונים ענבים ואחריהם איש כבן חמשים רוכב על חמור בלי אוכף ורגליו נוגעות אל הארץ, והוא מתאמץ לקרסן מעט למעלה לבלי

תכשלנה בדרך הלוכו. פניו נכוחים מאד, פאותיו לא ארוכות אבל רחבות ופרועות ונימי נוצות בין שערותיהן שהנן ממראה האפר ודומות לשער הזקן הפרוע. מעילו העליון קפול ו„טליה קטן" של צמר נראה מתחתיו וציצותיו סרוחות ונוגעות בנעליו.

זה יהודי כשר לכל הדעות. הנה ר' שמעריל בלבבו—ואם איננו ירושלמי הנהו בודאי אחד מיקירי ליטא, ואותו אוכל לחקור על דבר כשרות בני המושבות ויתיצב על הדרך ובהגיע הרוכב אליו תקע לו ימינו ויקרא: „שלום עליכם!"

— עליכם שלום!— ענהו האיש בנגבו בטליתו הקטנה את הזעה מעל פניו.

— רבי יהודה בודאי המלמד או השוחט ב...

— טעיתם, רבי קרוב, ברוך השם קולוניסט אני.

— הגם יהודים כשרים בקולוניסתים?

— ולמה לא?

— אנה אתם מוליכים ענביכם?

— ליקב ראשון לציון.

— הגם לאינש דכותיכו מניחים להכנס לשם?

— ומדוע לא?

— הלא יהודי כשר בעל פאות ארוכות וציציות כשרות אתם ובודאי מציקים שם לכבודכם וגם מלגלגים עליכם.

— לו גם לגלגו אמרתי בשלוי: מלעג השאננים הבוז אך לגאיונים ולא לאנשים כמוני, אבל טעיתם, רבי קרוב, יודו לד' חסדו הם, ההולכים בלא פאות ובלא ציצית, אם מניחים אותם להכנס להיקב ואם אין מציקים להם.

— למה תתלוצצו, ר' יהודי? הלא ליצנותא אסירא, וכי אפשר הדבר שאותם האנשים החפשים המיסדים קולוניות ירדפו את חבריהם?

— הלילה לי מהתלוצץ, רבי קרוב! בפאותי ובזקני הנני נשבע כי דברים כמשמעם אני מדבר אתכם. דעו: כי ידינו רמה שם ויש לנו בה"ש הרבה משגיחים וממונים על הכשרות, אמת: כי אין עוד ידם תקיפה במדה כזו שיוכלו לפשט שלמת איש ולבדוק ציציותיו, אולם כחם גדול מאד בכל הנוגע לכשרות היין, ואוי לו להחשוד על אחת ממצות התלויות בארץ.

— וכל מאות סלי הענבים המובלים להיקב כשרים הם?

— כשרים? מי מדבר מכשרות פשוטה, הלא ע"ז אנו מושבעים ועומדים ואני מדבר מהדור מצוה ומהגדרים והסיגים המרחיקים מהעברה. האיש שתק מעט ואחרי כן הוסיף בצחוק מר: „אדרבה יזיד נא מי מהם להביא ספק ספיקא דאסורא".

— נחמתני, נחמתני! —קרא ר' שמעריל בעליצות נפש ופניו נהרו.

— אם אינכם מאמינים לי, לכו עמדי ליקב ראשון לציון ותראו כבוד היראים.

— ישר כחכם, ר' יהודי! הנוח דעתכם שהנחתם את דעתי, איה"ש בשובי מאלמונה אסור אל מושבכם ונלך יחד לראשון לציון.

— אם כן, חיו בשלום! עלי להחיש דרכי למען אספיק לשקל ענבי קודם הצהרים.

האיש הלך לדרכו, ור' שמעריל מעך ידו בעשבים ויאמר להתחיל איזו הלכה, אך בנשאו עיניו ראה תאנה רעננה, אשר ענפיה מרובות ועבותות וצלה משכהו אליה. „מה נאה אילן זה" קרא ר' שמעריל, ובחשבו רגע הוסיף „אין בעל הנס מכיר בנסיו"; אלו אמרתי שבח האילן באמצע ההלכה חיבתי את נפשי, לכן אין טוב להולך בדרך לעסק בתורה. הבה אתבונן אל מעשי ד' כי גם זאת מצוה. ר' שמעריל לא ידע מעולם את יפי הטבע, כי כמעט מעולם לא יצא מחוץ לביתו ונסיעהו לטבריה היתה הנסיעה הראשונה בחייו, ובהיותו חולה לא שם לבו אל כל אשר סביבו; אולם עתה ביראו ללמוד פן יחיב את נפשו בהפסיקו את למודו, העיף עיניו סביבו ונגלו לפניו גבעות רחובות בכל הדרן עם הגפנים הירקרקות, אשר דליותיהן פרושות ונשענות זו על זו. וקרני השמש חמוזהיבות את גגי בתי רחובות הוסיפו פאר וחיים למחזה הטבע והכנסנה גם רוח חיים בנפש ר' שמעריל, עד כי שכח שנאתו המדומה להישוב החדש, וישח אל הארץ וימעך ידיו היטב ויברך ברכת מציב גבול אלמנה בשם ומלכות. וכהביטו בשמחה על בתי רחובות הנחמדים דובבו שפתיו בנגון הגמרא: „רבונו של עולם! למה מתנגדים להקולוניות? ולמה התנגדתי אנכי? בשביל שלא ראיתי אותן ודנתי על פי שמיעה, ולמה לא ראיתין? הא לא קשיא אני שמעריל לא יכולתי לראותן מפני עניותי, כי אין בידי לעשות הוצאות יתרות שאינן צריכות לגופי, אבל הרב פלוני שיחיה, והרב אלמוני שיאריך ימים, מדוע לא נסעו לראות את המושבות? מפני חולשא וטורח הדרך, אבל האם באמת בדבר גדול כישוב הארץ על טהרת הכשרות יש חולשא וטורח הדרך?? פה נשתתק ר' שמעריל, השאלה הזאת נקרה את מוחו ויתפלא מאד על כי לא עלתה על דעתו עד היום. כרבע שעה עמל למצוא עליה מענה, אבל כל יגיעו לשוא ויבא לידי החלטה, כי לבדו לא יוכל להרץ הקושיא החמורה הזאת, ואיה"ש בשובו ירושלימה יערכנה לפני כבוד הרבנים והם בעצמם יפרקוה ויחד עם ההחלטה הזאת בא גם לידי הכרה, כי הרבנים מתנגדים להישוב אך מפני שדנים על פי השמיעה. פתאום עלה על לבבו, כי אין מהנגדים כלל ויחזק מאד בדעה זו, ובכל לבו חפץ כי כן יהי הדבר, אך על זכרונו עלו מאורעות אחרות שהוא בעצמו היה עד ראיה והדברים נראו לפניו כמו חיים ויתעצב מאד, ומחשבותיו נובעות כמו נחל ושאלה חדשה עמדה לפניו: לו יהי כי אינם מתנגדים, אבל למה לא יהיו מן המסיעים ומן העושים והמעשים? עתה זכר כי אמנם שמע מאחד, שהרבנים המה מיסדי הישוב החדש וגם זכר הגאון קאלישר ז"ל עלה על לבבו וישמח שמחה גדולה על ההתגלות הזאת, אפס לא ארכה שמחתו, זכרון דברים רבים והמון מעשים באו וטפחו על פניו ויאנח אנחה עמוקה וישכב תחת האלה לנוח מעט מהמון שרעפיו. ובמוחו דופק: „מתנגדים או אינם מהנגדים אבל בשום אופן אינם מסיעים". ולמה מתנגדים איש לרעהו?? השאלה האחרונה הלמה את מוחו, אשר לא נסה לחשוב הרבה על אדות הויות העולם, וירדם מרוב עמל.

— מה לך, נרדם ? קומו ונלך לאלמונה ! ר׳ שמעריל הקיץ וירא לפניו את חמשת הרוכבים, שפגשם בבואו הלום, ובהביטו בשמים וראה כי רד היום ויקרא: „אוי לי, ישנתי שנת קבע ומים לנטילת ידים אין לי".

— אל הראגו, רבי קרוב ! וכי בכדי כתוב : „פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון" לא רק בתרנגלת פטימה ויין ישן הכתוב מדבר, כי אם גם בקיתון של מים שהנני נותן לפניך. קום רחץ ידיך ונלך לדרכנו—אמר לו הרוכב בעל העינים הטרוטות, אשר ירד כבר מסוסו ועמד נגדו . ר׳ שמעריל נטל את ידיו ויגנבם במטפחתו, וישא עיניו השמימה ויאמר : „כן, יהודים ! חכו נא לי עד כי אתפלל מנחה".

— ואנו מה נעשה, ר׳ קרוב ? — שאל אותי האברך בעל העינים הטרוטות— האם אין לנו חלק ב„מנחה" ? האם ר׳ קרוב חבר את המנחה מהרבוני של עולם על משך יובל שנה ? טעיתם, רבי קרוב, אנו איה"ש נתפלל אבל לא ביחידות, חכה נחכה פה כרבע שעה, עד כי יעברו עלינו אנשי רחובות ונתפלל בצבור ובין כה נסעד מעט לבנו ולדבר הזה יסלח לנו, ר׳ קרוב, אם אנו נטעם לפני המנחה יותר מהשעור, כי אין מדקדקים עם עוברי דרכים בדברים כאלה".

— תפלה בצבור, האח ! ובטרם יאסף המנין אלמוד פרק משניות.

— לא עברה רביעית שעה ועל יד האלה נקבצו עוד כעשרה אנשים בעלי קומה וקלסתר שונים.

— רבותי ! — קרא זנוח — אין עומדים להתפלל באמצע הדרך נימינה מעט ונבנס בעמק הקרוב לנו ויקוים בני : „ממעמקים קראתיך".

קרני השמש, אשר הגיעו אל ראשי האילנות, אשר סביב העמק והרומיה השאננה, אשר סביבו נתנו הדרת קודש להעדה הקטנה, אשר אישיה עומדים בשורה אחת ופניהם מוסבים קדמה וב"ס העירה היא גם את הערביים לנפול על ברכיהם ולהתפלל.

„סלח לנו אבינו כי חטאנו" קרא ר׳ שמעריל שהיה הש"ץ ויכת בכחו על חזהו „מחל לנו מלכנו כי פשענו" וקולו הולך מעמק הלב, כי היה בעיניו כפושע וחוטא בעון הוצאת שם רע על בני המושבות. „ברך עלינו את השנה הזאת" ובהביעו את המלות „ואת כל מיני תבואתה לטובה" הביט על גבעות הגפנים ונחל דמעות פרץ מעיניו עד כי נחבא קולו ! ובסימו הברכה התפרץ „א מ ן" אדיר וחזק מפיות כל הנאספים.

אל ביתי תסירו, ר׳ קרוב, אמר זנוח אל ר׳ שמעריל בהגיעם אל ההר, אשר לפני אלמונה.

— לביתי, לביתי ! — קראו יתר הרוכבים.

— אל נא, אחי, תריבו בגללי, אני אסור לבית השוחט, כי מכירי הוא.

— רצונו של אדם זה כבודו — ענהו זנוח ויראהו את בית השוחט.

— ברוכים הבאים ר׳ שמ... קרא השוחט, אך נשתתק באמצע, כי ר׳ שמעריל רמז לו שישתק ובגשתו קרוב אליו לחש לו, כי איננו חפץ שאיש ידע את שמו עד מחר. „בודאי יש טעם בדבר" ענהו השוחט, אשר התאמץ להסב פניו הצדה לבלי יראה האורח את הצחוק המרחף על פניו.

ו.

המזרח האיר ומעל לראשי הרי יהודה נראה זר רחב כמראה הכסף ותחתיו קו אדם כזהב, המעורב בשלל צבעים. בין שני ההרים הגבוהים אשר ירימו ראש מעל לאחיהם נתאדם הרקיע ויהי מראהו כאש פלדות וקרני אור מגיחים מהמקום הזה ועולים מעלה מעלה, ומתוכם בוקע כדור־אש גדול מאד והוא מתרומם מקצה האופק ועם זה מהמעט גדלו וירב אורו ויאר על ההרים והעמקים. מהודו נסו הצללים ותראה שפלת לוד עם רבבות זיתיה, מאורו התעוררו הצפרים וישאו שיר זמרה בעופפם מענף לענף. אז נגלתה ככר אלמונה בכל הדרה עם כרמיה, אשר גפניהם עודן מכוסות בשכבת טל; אף נראו הבוצרים הזוחלים בין שורותיה עם ברק המספרים אשר בידיהם.—על גבעת משה, אשר בקצה המושב, נשמע זמרת בוצר בודד העובד בכרם הסמוך להגבעה. הוא ישורר בקול נמוך, אך בכל זאת ישמע היטב בראש הגבעה; אולם שלשת האנשים הנמצאים עליה לא ישימו לב לשירתו וכנראה לא יתבוננו גם למראה יציאת השמש טחופתו, כי האחד ירוש ערמת חטים וידבר את סוסו הרץ במעגל וסובב את האבן, ובשוטו יגיד לו אם טובה דרכו ואם פסיעותיו מכונות אל המטרה הדרושה, והשנים מהלכים הנה והנה ומתנועת ידיהם ונענוע גויותיהם נכר, כי ידברו רתת ויתוכחו על דבר הנכבד מאד בעיניהם.

— שוחט! מחויב אני להגיד לכם, כי הרבה פעלתם עלי בכל דבריכם הלילה, ואף להדבור בלשון הקודש בחול אינני מתנגד עתה, אבל בשום אופן לא תפעלו אצלי, כי אפטר את הקולוניסט מהתפלה בעת הבצירה והקצירה. בזה אולי צדקתם, כי אנשים המתפללים לסרוגין אינם בגדר קרקפתא דלא מנח תפילין, אבל להגיד: שדינא הכא אסור, ועל דא אמרו „יותרו חייו".

— במחילה, ר' שמעריל! אני לא אמרתי כלל שמי שאינו מתפלל מפני הטרדה עושה כדין, אבל אמרתי: כי בכלל אין לדרוש מאנשים שלא נתגדלו בבתי מדרשות, כי ידקדקו בכל הדברים שמחויבים לדקדק אנשים אשר תורתם אומנותם, ולדעתי העיקר היא „הנקודה היהודית" והיא חיה וקימה בלב כל הקולוניסטים, כמו שבארתי לכם אתמול".

— „הנקודה היהודית" היא כל השלחן ערוך, וה„חיי אדם" ומי שפוחת וגורע אין נקודתו שלמה".

— צדקתם, ר' שמעריל, אך במה דברים אמורים בחובשי בית המדרש, ובעשירים גדולים שפרנסתם מצויה, אבל לא באנשים שהם בגדר „העולה בראש האילן" ומעמיד את נפשו בסכנה בשביל פת לחם.

— שוחט! כל ישראל חייבים למלאות כל הכתוב, אולם זאת אני מודה, כי אין לדרוש מהם שיעשו זאת בפעם אחת, כי אם צריך להרגילם לאט לאט, ואלו הייתי הרב בירושלים הייתי מסיע בכל כחי להישוב החדש אלא שהייתי מעמיד בכל קולוניא משגיח שישגיח, כי הקולוניסטים יקימו כל הדינים— בדברו הדברים האלה הגיעו עד המקום ששמה דש אלמוני ויפן אליו השוחט ויאמר: ומה דעתך אדוני על הצעת אורחנו הנכבד, להעמיד משגיחים דתיים בכל

המושבות. פני האלמוני הלבנים נתאדמו וכל תוי פניו התעותו ומעיניו הטרומות הגיהה אש. אולם לא טנה מאומה.

— „ומרוע לא הענה? הן יהודי כשר אתה וכפי שהגיד לי השוחט הנך זהיר במצוות.

האלמוני הרים עיניו ויסתכל היטב בפני הדובר בו ויאמר: „ל א ח ר הייתי עושה אחת משתי אלה: או שתקתי לגמרי או עניתי תשובה ארוכה כארך הגלות, אשר אחריה לא יציע עוד הצעות כאלה, אולם ע מ כ ם, ר' קרוב, אדבר כראוי לדבר עם איש תם ולכן אגיד לכם בקצרה, כי יחד עם הצעתכם הציעו עוד שתי הצעות: האחת, כי תשימו לכם שרי עשרות, אשר יפקחו על כל יושבי ירושלים, כי ימלאו בדיוק את כל „השלחן ערוך" ולא יחטאו אף בשיחה קלה שבין איש לאשתו, כי הלא גם בעדה אנו עתידים לתת את הדין; והשנית: כי תבנו בכל רחוב בית סקילה בעל שתי קומות, כדין, אשר עליהם תוציאו לסקילה את כל היהודים יושבי הארץ הקדושה, ואני מחייב לך את ראשי אם ימצא אף אחד נקי ואם על פי דין אינכם מחויבים להוציא לסקילה את המשגיחים ואחריהם כל העם. אם כה תעשו אז לכם הצדקה להקרא בשם „ארוקים", כי תהיו ממש כהקטולים הארוקים בספרד ורק בזאת תבדלו כי הם דנו בשרפה ואתם הדינו בסקילה".

— מה הדברו, ר' אלמוני? ר' עמכם! האם כל ישראל חייבי סקילה הם?

— כן, ר' אורח! ל ד ע ת כ ם הכל חייבים בסקילה ו א ת ם צאו וחשבו כמה עברות חמורות עברתם מתשעה באב ועד היום ואם אינכם מאמינים לי כתבו בספר יום יום את חטאיכם וראיתם. —

ר שמעריל זכר את הנס שקרה לו אתמול, כי לא אמר: „מה נאה אילן זה!" באמצע למידו; אף נזכר, כי עוד לא התפלל היום וע"כ ענה בקצרה: הרבה יש להתוכח, אבל בדבריכם יש דברים של טעם. אולם עוד לא התפללתי וע"כ נדחה את הוכוח לעת אחרת".

— הרי לכם עברה! — קרא האלמוני ברגש — אילם הגידו נא לי כמה עולה לכם יהדותכם מלבד הו"צ שבתות וימים טובים?

ר' שמעריל פקח את עיניו ויבט על שואלו בתמהון, שאלה זרה כזו לא שמע.

— אנכי אגיד לכם: יהדותכם עולה לכם איזו לטרות מלח בשנה שבו אתם מולחים את הבשר. כי הלא טליתכם ותפיליכם קניתם לפני שנים רבות ומה יש לכם עוד מלבד הו"צ שבת ויום טוב? ולנו הקולוניסטים עולה הרבה, ואיך שלא תחשבו עולות לנו המצוות התלויות בארץ כעשירית הכנסתנו. כמה אנו מפסידים מאסור כלאים? כמה עולות לנו מעשרות? כמה אנו מכניסים פחות בשביל ערלה? העמידו אותי נגד קולוניסט גרמני וראיתם ההבדל; אם סתם יהודי יש לו ציקי קדרה השוים פרוטה הוא מוכרם לפני הפסח; אם עשיר, אשר יש לו כסף תועפות הוא נותן כספו בנשך ב ד י ן והרי הוא י ה ו ד י כ ש ר, ואם אנו הקולוניסטים, המשלמים מס קשה כזה בשביל היהדות, צריכים להתר על השמיטה—תרעש הארץ, והלואי ארויח בחודש מה שאפסיד בשנת השמיטה, ואחרי כל אלה עלינו

הקולוניסטים חפצים להעמיד משגיחים דתיים. זה יפה! כך צריך להיות!

— אל נא באפך, אדון! עוד טרם יעמדו משגיחים, אולם לא עת להתוכח עתה, כי אני ור' שמערל עוד לא התפללנו — ענה השוחט במשכו אחריו את ר' שמעריל.

ערבה הפלתו לר' שמעריל בבית המדרש הקטן באלמונה, אם כי התפלל בלא מנין ובאמרו ברכת „חננו" התכון בכל לבו, כי יאיר ד' אה עיניו ויבין איזו הדך ישרה לאדם, כי מכל השיחות וממראה עיניו נתבלבל מאד. הן הוא רואה פה אנשים עובדים ועמלים לאכול מיגיע כפיהם ומתנהגים בכל הדברים ככל היהודים הבינונים שבעולם, ושם שמע: כי האנשים הישרים והטובים האלה המקימים מצוות הארץ הנם מינים ואפקורסים. ובהציגו אלה מול אלה נאלץ לתת היתרון להראשונים. במחשבות כאלה יצא ר' שמעריל מבית המדרש ואתו השוחט ויכוננו צעדיהם אל בית קרובו מנוח, אחרי אשר הבטיחו השוחט בפעם השלישית, כי מנוח אדם כשר הוא וכי מותר לאכל בביתו. הם קרבו אל בית מנוח והנה — יענטה לקראתם.

— מה לך פה, יענטה? קרא ר' שמערל בחלחלה.

— חלום חלמתי, אישי, והנה בא אלי אבי ז"ל ויאמר: „קחי את בתך תמר ולכי אתה לאלמונה שמה המצאי את בעלך והיא את מיועדה", ע"כ שכרתי עגלה לי ולתמר ונבא הנה בעלות השחר.

השוחט הסב פניו ויצחק, כי לא יכל לעצר משחק, בשמעו איך האשה סובבת בכחש את בעלה, כי הוא ידע היטב, כי עוד ביום אתמול באה וכי נסעה היא ובתה באותו מסע הקיטור, שנסע הוא ורק מפני שכסו פניהן בצעיף, כמנהג הערביים, לא הכירן.

— אביך, ינוח בשלום על משכבו, צדיק גמור היה, אבל דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין.

— ר' שמעריל, הלא הראו בחוש, כי מד' יצא הדבר — אמר השוחט.

— איה תמר?

— הנה היא אחרינו.

— למה נעמד בחוץ? נבא הביתה! — קרא השוחט ויכונן צעדיו אל בית מנוח והאורח עם האורחות הלכו אחריו.

השוחט נכנס החלה ובעמדו על מפתן הבית נשק את המזוזה ור' שמעריל עשה כמעשהו ועיניו הפיקו שמחה בראותו, כי המזוזה מדבקה כדין.

— הרי זה תרומה — קרא מנוח, שעמד בפנים מוסבות אל הקיר על יד סל ענבים וירמס ברגלו את ענב התרומה, ואחרי כן לקח מלא חפנים ענבים ויאמר: „הרי זה תרומת מעשר".

הנכנסים נעצרו על מפתן הבית לבלי הפריע את מנוח מהמצוה שהוא עוסק בה, ואך כלה לעשר נפל ר' שמעריל על צואריו וישקהו, ודמעות גיל התגלגלו מעיניו באמרו: „שלום לך, קרובי ובשרי! שלום לך, אחי במצוות".

— מנוח לא הכירהו, אך בראותו את תמר ויענטה הבין, כי קרובו ר' שמעריל

עומד לפניו ויפל נם הוא על צואריו וישקהו חליפות ובינותים קרא: „יהודה! פלטיאל! חנה! צפורה! מרים! באו הנה, קרובינו באו".

במשך רגעים אחדים נשמע בבית אך משק נשיקות וקולות קוראים: „האח! האח!" ואיש מהם לא התבונן, כי השוחט עזב את הבית.

— „צפרא טבא"! קרא אחד מהמושב והוא עומד יחף ורגליו מכוסות במץ ובידו שוט. „צפרא טבא! צפרא טבא!" קראו קולוניסטים אחרים, אשר באו הביתה יחד עם השוחט והם יחפים ומכנסיהם החמוצים בדם ענבים קפולים עד ברכיהם.

— רבותי! — קרא האיש — אבר אני ואחי דורכים בגת, רגלינו בצקו! גרוננו נחר, הרוו צמאוננו ביין, וכיון שמר' יצא הדבר נאמר אף נקרא בחיל: „מזל טוב! סימן טוב!"

— חכו רגע — אמר השוחט בהושיטו מטפחתו לתמר ויהודה ולהוריהם ובאמרו להם „קבלו קנין". ובעשותם חפצו רמז לחנה ויענטה ופתאם נשמע קול מפץ ונבלי חרס מלאו את רצפת החדר וכל הנאספים קראו „מזל טוב! סימן טוב!"

וחנה מהרה ותבא בקבוק גדול מלא יין וכוסות עם קערת תופינים ולביבות. האיש מלא את הכוס וירימה ויאמר:

— כוס זאת המלאה יין חמר מלא מסך מגפנינו, אשר נטענו בזעת אפינו ובדמנו, הנני שותה לחיי הצמד היפה והנחמד יהודה ותמר, כתמר יפרחו ויאריכו ימים על האדמה הטובה, אשר ד' אלקינו נתן לאבותינו; יהיו אשכלותיהם כאשכלות הגפן וירבו ויפרו בקרב הארץ ויראו בה דור עברי מדבר בשפת קדשנו.

— לחיים — קרא ר' שמעריל בהושיטו ידו אל האיש: יהי רצון שיהיו פירותיכם כמוכם וצאצאיכם יירשו הארץ.

— אחותנו, היי לאלפי רבבה! התפרץ מפיות כל הנאספים.

— שמעריל אישי!, עתה הנני רואה, כי צדק חברך ר... ונבואתו נתקימה באמרו לך: „בתחלה שקלות ואחרי כן קולוניות" כי אלמלי למדה תמר בתנו בשקלות לא היתה ראויה להיות רעיה לחתן הגון כיהודה".

— ר' שמעריל, לא נאה לכם להיות בין שוכחי טובה.

— שוחט! את מי שכחתי?

— את השדכן.

— איזה שדכן, מי הוא?

— אני לא שכחתיהו—אמרה יענטה ותבא החדרה ותשב עם סל הענבים ה„מזוג זוגים".

— הסל הזה יפאר תמיד את ביתנו קרא יהודה ופניו אדמו ואורו בהביטו אל תמר.

— ובית תמר ויהודה יפארו את מושבנו לעד.

— הידד! קראו כל הקולונסטים.

יהושע איזענשטאדט.

חכמת ישראל ותכונתה בימים ההם.

(מבט כללי).

דמו"ל את „הכליץ" הבטיח להת פרס לקוראיו „מאסף מדעי וספרותי". ההבשיל הזה חדש לי, ולא אדע איך מכינים ומבשלים אותו, וגם, האמת נהנה להאמר, איך אוכלים אותו, כי לא פרש לי המו"ל את כונתו ומה יהיה משפט המאסף הזה: אם בכלל יהיה חציו ספרותי וחציו מדעי, או בפרט כל מאמר ומאמר יהיה לרצאין... אי פשוט, שיכתבו כמו שנידגים לכתוב עתה על פי הרב: ספרות במקום מדעים, ולפעמים רחוקות מדעים במקום ספרות. ובבאי היום לכתוב פוליטון למאסף הזה, הנני יושב ושובר את מחי—איך ומה לכתוב? ובעצבכם הבינו, רבותי הקוראים, כי החלק הספרותי לא יביאני לידי „שבירת המח"; תהלה לאל אין מדה וקצב ומשקל לספרות, אם השחק או הבכה, אם הדבר על העצים ועל האבנים, אם תכתוב בסגנון הישן, היינו „נח" על טהרת הלשון ומנוקד כהלכתו, או בעברית החדשה, היינו „נח" ע"י שבע שניאות... אם תשוב להעליה גרה מה שכבר נאכל ונבלע בין האברים, אם החכם עוד הפעם את התבשיל שכבר נתקרר אשתקד... אם תכתוב על אודות פוליטיקא של כדלרעומר מלך עילם והדעל מלך גוים, על דבר מלחמתו של גוג-ומגוג, ומחשבותיו של בלעם הרשע או אם גם של אחינו... אם תציע הצעה על דבר השלג של אשתקד, ונתת עצות איך לעלות על הלבנה, אם תתפלסף בפילוסופיא של „אשר יצר", ותחקור על אודות ה„ז'" שבויזתא או ה„ט'" שביקטן, אם תשאל: מה שלא היה ומה שלא יהיה... אם תשחק או תזמזם עבריה... כל אלה בשם ספרות יקרא. כתוב מה שתכתוב ואיך שתכתוב. לא כן חלק המדעים. אף כי גם פה כר נרחב, „לבעלי מחית" לדבר ככל העולה על רוחם, ולהראות את חכמתם ובינתם לעיני כל ישראל. כתוב על דבר ביצי כנים וקרני פרעושים, על דבר חסיל דבית (таракапъ) וצלצל הכירים, על דבר נשואי הזבובים וקבורות הנמלים, ועוד ידיעות נחוצות כאלה—הקהל הקדוש יקבל באהבה את כל דבריך וקרא איתם תדחילו ורחימו... בכל זאת אין פה דגדר פרוץ כמו בספרות. לא זאת אמנם הביאני לידי „שבירת המח", לא מפני שאין לי ידיעה נחוצה במדעים. חלילה, כי האם ישנו איש יהודי, שלא יהיה בקי בכל החכמות, לכל הפחות בחלק גדול מהן? האם ראית מימיך איש עברי בלא חלים שוניב, הוא או בני ביתו, שמזה לו ידיעה רבה בחכמת הרפואה? או האם ראית מימיך איש יהודי שאין לו „טענות" ו„מענות" עם כלל ישראל, והביעות שונות לקודשא בריך הוא, או מה שרע מזה, עסקים שונים עם אדרכתות ושמשי בית דין, ושאינו בקי בסעיפים וסמנים של ספר החקים ודיני הגזירות? — וחכמת החשבון? — כלום יש לך איש עברי, שאינו יודע להשיב—„חשבונו של רעהו"... ומוזיקא? — כולא עלמא מודים, כי אין כעם ישראל מבין

בנגינות, וידיעת הלשון ודרישת קדמוניות—בודאי כֹּן שלנו, כי מי מאתנו אינו „מבין בלשון" ומי מאתנו לא יחקור קדמוניות? — הפילוסופיא גם כן קרובה אלינו מאד, כלנו חכמים, כלנו מבינים, והעקר כי כלנו פלסופים הננו... ובלא פלסופיא והתחכמות יתרה, לא נלך אפילו צעד אחד. ואם לפוליטיקא וחכמת הדיפלומטיא—אנחנו כלנו הלא נדע, שאף הדיפלומטים היותר פשוטים בינינו, „יחביאו תחת חגורתם" את ביסמארק וכל כת דיליה. כי הנקל לביסמארק להיות דיפלומט, בשעה שאלפי אלפים קני רובה וכמה אלפים כלי תותח עומדים לימינו. אבל ינסה נא להיות דיפלומט כמוני היום, ולהפיק עילמות בחמש אצבעותיו לבד, אם לא ירכין את ראשו ויס־כובעו בפני כל איש יהודי? — וידיעת „החסכון והכלכלה"—זה הלא עקר חיינו; ורק מפני שחכמת המסכן בזויה, לא זכינו עוד עתה למיניסטר על האוצרות משלנו. פיננסיסטים למאות ולאלפים בכל התחום, אשר יש בכחם להעשיר את האוצר, וממש להפוך מדמנה לזהב. דרישת קדמוניות או כמו שיקראו אותה העמים ארכילוגיא—גם בן קרובה מאד אלינו, כל אחד מאתנו אוהב לנקר ולהתאבק באבק של הקדמונים. וגם, מה שקשה להאמין, בתכסיסי מלחמה מבינים רבים לנו. אמת הדבר, כי אינם מן המצוינים, ובכל זאת כמה „נפוליונים" ו„מילטקים" איכא בבתי כנסתנו ובבתי תפלתנו, שעשו מלחמה בתחבולות ויכו את מתנגדיהם מכה רבה?... בקצור, בכל פנות שאנחנו פונים, הולך עמנו בראש, ומאמין אנכי באמונה שלמה, שאין חכמה בתבל, שלא יקח היהודי חלק בה! ואנכי, חביבי, הלא הנני גם כן, יהודי, ועוד סופר בעצם ובודאי הנני חכם כולל, ועל פי כלאכתי ואמונתי, איכל לכתוב לכם מאמרים על כל ועל הכל. ומטעם הזה, הנני במצב הרע הזה, מה שקוראים הצרפתים: „מהומה של עשירות". בודאי, מהומה של עניות גרועה ממנה, אבל ישנה שגם מהומה של עשירות אינה טובה. לו ידעתי על בוריה רק חכמה אחת, כמו שהדבר נוהג, להבדיל, אצל אומות העולם, כי אז הסתפקתי במועט, וכתבתי רק על אודות החכמה הידועה לי; אבל עכשיו, שהנני ב"ה „יהודי בעל מח", היודע הכל ומבין הכל; וכיתב ליהודים „בעלי מח" החפצים לדעת הכל, ומבינים הכל— אינני יודע במה לבחור... במה להתחיל ובמה לסיים.

על פי ההשקפה הראשונה, אמרתי לכתוב על אודות דוקטוריא. חכמת הרפואה, קרובה אלינו מאד, מאד. וישנן מחלות, אשר ברבות הימים, כמו נתקדשו ונתיהדו ו„טחורים" וחולי מעים, הנם מעין סמני כשרות ו„יהדות טובה". ובכלל אין לך עם דורש ברופאים ואוהב ומכבד אותם, כמו היהודי. היהודי יאהב את החכמה ההיא. ביחוד יאהב ויתאו לדעת את מחלתו של רעהו ואיו „המקום החולה" בחברו. ראובן אוהב לשמוע, כי שמעון קצת חולה—עסקיו מתמוטטים, לוי—שחפת בכיסו, ויהודה „נשאר בלא לשון"... יששכר—„אין לו עינים" בעיר פלונית ופלונית, זבולון—חלש, רחמנא לצלן, וספק גדול אם אפשר לתת לו בהקפה. נפתלי—צולע על ירכו... דן חרש באזניו, ואיננו שומע אם יבקשו ממנו לפרוע חובותיו. גד—גוסס, עסקיו לא יאריכו ימים, יוסף—חובותיו מרובים משערותיו. בנימין יש לו קרחת—ולא כסף. אשר—יש לו מכות הרבה... פלוני יש לו „כאב" בביאליסטאק ו„פצע" בלאָדז, ואלמוני יש לו

כאבים ניראים באָרעפסא ו„פגר גדול" בליבוי—בקצור כל אחד חש בראשו—של חברו, וכל אחד מרגיש לחיצת הנעל, גם כן של חברו. ולא רק בידיעת המחלות, אבל גם בתורת הרפואות הנם סומחים גדולים, ומספרן הרפואית שנגנז נשארו איזה תרופות המועילות מאד; כמו מכת לחי לעין הרע... פשיט הרגל למחלת הכיס. גם יודעים המה בני עמנו, „כי טובה בשת הפניב ממחלת הבטן", וכי מחלתו של פלוני—איננה מזקת לאלמוני, אדרבא לפעמים עוד מועלת לו, וכי „מכה בםקום טוב"—להעניג גדול יחשב ו„המקום הטיב"—דוקא „בבתפותיו" של חברו. וכמעט לכל המחלות המתהלכות במחנה ישראל, יש להן סגולות בדוקות ומנוסות: הקאה, אפיקטויזין, שמן קיק, תחבשת ק־ה; ואם תבא לדרוש עצה מאת רופא כזה, מיד יכתיב לך „פתקא", אשר פלוני יבוא לידי הקאה, ואהה התרפא מיד. „שלשול ביד"—אחת מהרפואות היותר מנוסות ובדוקות. ואשרי מי שזוכה לכך... לפעמים ישתמשו גם בהאמצעים הישנים: הקזה, קרנא דאומנא, עלוקית. ויש אשר יעצו תורת ההומפטים Similis Similibus לרפאית שוה בשוה: מה אתה הצאת לעז על בהי, אף אני—על בתך; מה אתה קלקלת את הקרדיט שלי, אף אני אקלקל את הקרדיט שלך; מה אתה קפחת פרנסתי, אף אני אקפח פרנסתך; מה אתה שלחת דלטוריא עלי—אף אני אשלח דלטוריא עליך. גם ישנם בנו היגיעניסטים מצוינים, אשר יאמרו לרפאות את כל מחלותינו—„במעט רעב"... האכילה להאבון, האכילה הגסה שאכלנו בימים הטובים, קלקלה, לפי דבריהם, את קיבתנו, ועלינו עתה לשבת מעט בתענית, לצום עד אשר ירזה משמן בשרנו ואז נשוב להחיה. ורבים המה בינינו, גם תלמידיו של הדוקטור „קנייפ", אשר יאמרו לרפאות את כל מחלות עמנו ב„מים קרים". לדעתם, רק „מים" בלבד, יוכלו להועיל לנו. והיה כי יבא יהודי במים—מיד ושב ורפא לו. ולנגדם, ישנם הרבה, האומרים לרפאות את עמנו רק „באויר" ויעשו „אויר משונה" בהפוצות ישראל, שאין כל בריה יכולה לעמוד בפניו. והאויר המשונה הזה, לדעהם, רק טוב לישראל, כי יצוקקהו, יקשיחהו ומכל פגע רע וצנים ופחים ישמרהו. בקציר, חביבי הקורא, כל שיטות הרפואות, הישנות והחדשות, יש להן מהלכים בקרב עמנו, כי מאז החלו דוקטורים לדבר אלינו עברית וליהד את חכמתם—נתרבו בנו הרופאים. כל אחד מאתנו יודע כעת את המחלות, סמניהן ותרופותיהן. ביחוד מצוינים אנחנו במסכת נגעים, כל אחד רואה נגעי חברו, במרחק פרסא, יראה אותם. ומאז הוציא הדוקטור קצנלנסאהן לאור את ספרו המצוין: „שמות הנגעים בכתבי הקדש" נעשו בני ישראל מומחים גדולים לאותו דבר, ויקראו את כל הנגעים לשמותיהם. ופה ושם תמיד תשמעו: נגע הוא, צרעת היא, נתק הוא, קבצן הוא—טמא הוא, טמא הוא, טמא הוא...

בקצור, כל ישראל יש להם כעת חלק בחכמת הרפואה, ויש‍תו בצמא את כל הדברים הכתובים בענין הזה, ובודאי היו מקבלים באהבה גם את דברי, אלא, כי יש את לבבי לכתוב ספר שלם, על דבר המחלות המתהלכות בתחום המושב, שמותיהן—כפי העם, סמניהן ורפואותיהן על פי השטה הלאומית, על טהרת הקדש. כמובן, אכתוב את הספר הזה, אם לא רק יקדמני אחר, כי התחרות נוראה שוררת כעת בין הרופאים לא רק „למעשה" כי גם להלכה

ולספרות, וכל מי שיודע רק צורת אות עברית יתאמץ לכתוב; רופאי בני מעים, רופאי שנים, ומנתחי יבלת על אצבעות הרגלים כלם יכתבו, והאחד יחטוף ענין לכתוב מאת רעהו. ומעשה באחד מםכירי הרופאים שכתב מאמר על דבר „השבר" ר"ל ויבאר לנו באר היטב את מקומו, ופעולתו ויחוסו לעצמו בעבר ובהוה, ובעוד הוא כותב את מאמרו ומיפה אותו ויבא רעהו ויכתוב מאמר על דבר „מחורים ושבר ביחד" וסגולותיהם מכל מבטי הראות, וכתב ידו של מכירי מונח עתה, כאבן שאין לה הופכים, ועיניו רואות וכלות, ומחכה הוא ליום שיצא מאסף חדש, עב הכרס כהתלפיות, בכדי לקבע איתו בדפוס. ומעשים כאלה רבים עתה בכל יום. ומי יכל לערוב לי, כי לא יקדמני אחר בספרי זה? מאד יכל היות, כי יקדמני אחר, אבל מכיון שצלחה בדעתי לכתוב ספר שלם, לא אחפוץ להטפל עתה, בענינים האלה, בעלון, דרך העברה בעלמא.

ואם לא דוקטוריא, אשים אל היוריספרודנציה פני. וכן הוא „סלם המדעים" אצלנו, לא על פי סדרו של „הפלוסוף קאנט" בהפלוסופיא הפוזיטיבית, אבל שטתנו גם היא שטה וגם כן, צריך אנכי להגיד לכם, לא מטפיזית רק פוזי-טיביה, מאד פוזיטיבית. אצלנו דוקטוריא ודוקטורים בראש כל המדעים, הן לענין שדוך, והן לענין כבודים, ואחריהם יבאו עורכי הדין. הרופאים הנם רופאי הגוף ועורכי הדין בבחינת רופאי הנפש, כי הכסף הנשמה להגוף. וגם תורת המשפטים, היא אחת מאלה התורות, אשר היהודי יאהב אותה, יתאו ללמדה, ובאמת היא נחוצה לו מאד. והשדה ההוא, כמעט, עוד לא נעבד. כי אם נמצאו רופאים בעמנו, היודעים את שפתנו, והעניקו לנו מטוב חכמתם, וישפיעו עלינו רב טובה—הנה בין עורכי הדין מעטים מאד כאלה. על פי הרב, האדונים האלה, אינם מבינים ר"ל בלשון. ואם ישנם כאלה ירחפו במרומים, במרחבי „הפלסופיא" של „קח-וחטוף", יכתבו ספרים שלמים על דבר השואת דיני הרומים והיונים—לדיני ישראל, ולנו יהודים פשוטים, כל אלה למותר. לנו נחוץ לדעת פשום הלכות „שטרי חוב", משפט הקנקורס, הלכות בית הכנסת היינו: איך יחשב בית הכנסת, אם למקום של פומבי ונפרעים ממשביתי השלום כממפריעי השלום במקום של פומבי, או כרשות היחיד. והיקר לנו „החלק העשירי" מחשן המשפט של המדינה, ומחלק זה, ביותר נחוצים לנו לדעת הלכות עונשין, איך עונשין ונפרעין בעד מריבה בבית דכנסת, תלישת הפאות, מריטת הזקן, מכת לחי לגבאי, מהלומות להרב, ופצעים אנושים להשוחט, איך עונשין ונפרעין, בעד הוצאת לע"ז, בעד לשנא בישא, בעד „בלבול של ממזר", בעד דלמוריא ... וכדומה הלכות וחיקים שנחוצים מאד לדעת ליהודי, באשר הוא יהודי. בודאי, כל ספר התקנות לא יהיה למותר, כי בכלל טוב לדעת „כל דבר האסור", בכדי לפתוח, לפעמים, בעת הצורך, פיות מתתרינו בחנות, בקבלנות, בחכירה, בעליות בבית הכנסת, אבל ביחוד נחוץ לנו החלק העשירי. לפנים בישראל היו ימים טובים: הקופת התקיפות בחצר. החצר היה—כל ספר החקים, העשירי והחמישי עד גמירא, לפעמים היה החצר—החקים בעצמם. „והפקטור" התקיף בחצר, היה העורך דין היותר מלומד על כל דבר שנפל בישראל, מיד „הלך לחצר" והחצר דן בין

דיב לריב, בין דם לדם, בין הקהל והרב, בין הרב והש״חט, בין החייט והגבאי, ולפעמים בין כשר לטרפה. ימים טובים היו אז, הכל נעשה בלי התחכמות יתרה, כשר וישר, ואיש על מקומו בא בשלום; אולם בעונותינו הרבים, נשתנו הדורות ונתמעטו הלבבות, ועל כל דבר שנפל בישראל, מוכרחים אנחנו לפנות אל עורכי הדין, והדברים ארוכים. ומה טוב ומה נעים היה, לו ערכו יודעי דת ודין שלחן לפני היושבים בבית ה׳... ואם עת״הי הראשוני, קרינא דאנ״תא יהוי פרונקא, ואכה״ב ספר שלם, על דבר החקים השוררים במדינה „ויחוסם להיהודים — בהור ידודים״ בכלל, והלכות עונשין ביחוסם להלכות בית הכנסת בפרט. ויען, כי העבודה מרובה לא אפנה את לבי כעת לפרטים שונים.

נעזוב את הדוקטוריא ותורת המשפטים, ונדבר מעט מחכמת החשבון, כי כן הסדר אצלנו: רופאים, עורכי דין ואחריהם מודדים ובנאים. וחכמת החשבון מאז ומעולם היא חכמתנו ובינתנו לעיני העמים. היהודי יאהב מאד לחשוב, ביחוד יאהב מאד לחשוב חשבונו של... רעהו, ולא חשבונו הוא. אם הבאו לעיר והדפצו ידעה כצב רנוניה, סוהריה, קבלניה, מלויה, ובנקיריה, די לכנס לבית המדרש, או פשוט לחנותו של איש יהודי ומיד תדעי, כי זה נשאר חייב במקום פלוני כמה וכמה, ומרעהו בבקום אלמוני עוד יותר, ראובן החנוני ישלם במאסקווא רק עשרים למאה, ושמעון ישלם בלאדז — עשרים וחמשה ולוי נשאר חייב בעד מכלת בארעסא הרפ״ם אלפים, ויהודה לא ישלם ל„האשכנזים״ כלים... ויששכר ימכור כחורתו בחצי המחיר רק כדי למכור „ולעשות מזומנים״. אצל זבולון — ע״ב שמיטה. נפתלי — דחיקא לו שעתא, ומשלם רבית חמשה למאה. גד — בנה ביתו בכסף זריב, ואין לו בו אף „לבנה אחת״; יוסף קנה נזמים לרעיתו במאה זקיקין זהב, ובנימין השיא את בתו לדוקטור ועלתה לו בעשרת אלפים. לדן אסור להת בהקפה, אפילו פרוטה אחת; ואשר — היום או מחר יסגר את חנותו... בקצור ברגע אחד ימסרו לך „רשימה ברורה״ ממצבם של כל שנים עשר שבטי יש״אל. ועל פי הרב החשבין — חשבון ברור, גם חשבונו של כל העולם כלו נחשב, יודעים אנחנו מעלותיהם של כל אומות העולם, וכמה טובות הן ממנו... רק את חשבוננו אנחנו לא נחשוב; לא חשבון הפרט, ולא חשבון הכלל. יודעים אנחנו, כי פרוטה לפרוטה העלינה לחשבון גדול — ואין אנחנו חושבים חשבון עמנו: כמה עלתה בידינו לו נתן כל האחד מאתנו רבע השקל לישוב א״י ולתקנת האומה?... גם באלגברה ומדידה ידינו רב לנו. ונוכל לערוך חשבונות עם „כמה נעלבים״. גם מדדנו את כל מחבי הבל, ואת השמים ושמי השמים, את הגיהנם והגן עדן, כל העולמות העליונים והתחתונים, הכל ספור ומדוד אצלנו. אפס, כי אין מדה לצרותינו, ואין קצב לקרירותנו בעניני הכלל, כי למרות היותנו „בעלי חשבון״, בכל זאת יחיה היהודי בלא חשבון וימות בלא עת, ואת חשבוננו אנחנו, החשבון האמתי, חשבונו של עולמנו, לא נחשוב ולא נחפוץ לחשוב.

ויען כי לא נחפוץ לחשוב — אין את נפשי להרחיב אמרים על אודותיו ומיטב נדבר על אודות חכמת „המוזיקא״. החכמה ההיא יודעים אנחנו בוראי; עם הספר „יעם הנגון״ הננו מאז מעולם; הירושה ההיא עברה אלינו מאבותינו הקדמונים, מנגני „מה יפית״ — ועברה אלינו בשלימות. והאם יש לך איש

יהודי שאינו מבין בנגינה? ינסה נא החזן „לסלסל את היעלה" שלא כהלכתו, ומה גדול יהיה הרעש בבית הכנסת? . וכמה קהלות נח־בו ונהרסו, וכמה פאות נתלשו, וכמה חזנים גרשו... וכמה גבאים קבלו מכות לחי, וכמה בתי תפלה נסגרו ונחתמו על דבר מנגינות כאלה! צוררי היהודים, כמו „וואגנער" וחבריו הוציאו דבתנו רעה, כי אין „מקוריות" לשירינו ולזמירותינו. אך שקר ידברו. והאם ישנו עם „הממית" את עצמו על שירה וזמרה כמו עמנו? „מקוריות"? ינסה נא אחד מאומות העולם לחקות את הנגון הידוע של „אנקת מסלדיך"..., כמו שיננגנו או־תה היהודים, בהעתקה לשפת יהודית המדוברת... „הזמר הזה" יעלה שמים וירד תהומות, בו נשמע „כלות הנפש". בו נשמע... נשמע דברים הרבה. בנגון הזה, יש מעין תרוץ מספיק על כל הקושיות, והתשובה על כל השאלות הארורות... ומה שנכבד ביותר, „לפעמים לא רחוקות, גם מסלקין בו חובות"... הנושה בא לגבות את חובו, מיד מזמרים לו „אנקת מסלדיך"... והנה הוא נשתתק והולך, ולבו טוב עליו...

בקצור, הנגון הזה בלבד שוה הרבה; לדעתי, הוא היותר לאומי מכל מנגינותינו, ואפילו מ„מה יפית" ו„כל נדרי". כל נדרי, כידוע, השירה הלאומית שלנו, אבל רק במחציתה, היינו בשלילה ולא בחיוב ולפעמים אחשוב: הנה יבכה היהודי ויעורר רפאים עת יאמר: נדרנא לא נדרי, אסרנא לא אסרי ושבועתנא לא שבועות, בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין... ומה גדול היה הבכי ומה רבו הדמעות לו היה אומר חלילה: נדרנא נדרי, אס־נא אסרי ושבועתנא שבועות, שרירין וקיימין!... והיתה השירה ההיא, באמת קירעת לבבות ומעוררת רפאים, וכתלי בתי כנסת היו בוכים... וחבל, על כי נשכחה והלכה לטמיון. והנני מביע בזה, את יגוני וצערי לפני חוקרי קדמוניות, אילי ימצאו בבתי עקר הספרים, בהודו ובכוש עלים־בלים של „כל נדרי" חיובי... ויזכו בזה את הרבים, ביחוד את חובבי „השירה והזמרה הלאומית". לעת עתה, חביבי, נסתפק ב„כל נדרי" היישן וגם, אם תרצה—ב„אנקת מסלדך" הישן. אולי בני הדור הבא אחרינו, יננגו את „הזמר הזה" בנגון אחר, על פי „המוזיקא העתידה" וגם יתרגמו אותו באופן אחר... כי סוף סוף, ידיעת לשוננו תעשה חיל אצלנו, כי לני, ברבנינו, בעלי בתינו ובקהל קיראינו הננו בלשנים גדולים: כי מלבד שפתנו המדוברת ושפת עבר, אשר בודאי יודעים אותה אנחנו על בוריה, ושפת המדינה, אשר „כמובן" איננה זרה לנו, מלבד כל אלה, איה הוא איש יהודי, שלא ידבר אשכנזית? בודאי, אין אנחנו אשמים, אם האשכנזים קלקלו מעט הברתם, ויבטאו אותה שלא כהוגן.. אבל השפה, הלא שפתנו היא, וכל אחד מאתנו ידבר בשפתו של ביסמרק, או יותר טוב, ביסמרק ידבר בשפתנו. ואם יש אשר לפעמים לא ידבר „הרב" או „הפרנס" כן בשפת הארץ, הנה ידבר את „הפוריץ" אשכנזית. כמובן, אוי ואבוי להפריץ, להנשמה הנסה ההיא, אם הוא מוכרח לדבר בשפתו של שיללר, אבל אנחנו, הלא איננו אשמים בזה. אנחנו מצדנו נדע כמעט כל השפות הנחוצות לדעת. ואם בעיניכם יפלא, מאין לנו כל הכבוד הזה, בעיני לא יפלא, אחרי כי כבר הורו הבלשנים „שבהלפיות", ששפתנו שפת עבר אם כל השפות, וכמנה, על פי שנוים שונים, בתוספת וגרעון אותיות, בתמורת כא' לד' ומז' לט' וכדומה, נולדו כמעט כל לשונות

דג״ים. דבלשנים „שבתלפיות״ באשר הם ילידי ארצנו ואוהבי א״ץ מולדהם, יעסקו רק בהפילולוגיא של „העברים־והרוססים״ ויוכיחו, כי כמעט כל השפה הרוסית מוצאה משפת עבר. לדוגמא: המלה "базаръ„ מקורה מן „בזר״ בעברית. והמלה "пожаръ„ בודאי מן „בזר״. "брехатъ„ מן „ברק״, "рыба„ מן „רב״ ע״פ „וידגו לרב״, "судъ„ מן „דת״, "хорошо„ מן „כשר״, "мука„ מן „קמח״. ולא רק המלים שעקרן בשפת רוסיא, לקחו כמעט כלן משפת עב״, עד כי אם נחפץ למשל להרגם את „פישקין״, את „נקרסאוו״ או את „טירגניעוו״ עלינו רק להחליף אותיות: „מ״ ב„ס״, „ע״ ב„צ״ „ק״ ב„ד״ „ש״ ב„ה״ וכדומה מלתא זוטרתא, או להוסיף איזה אותיות, ולשנות מעט ההחלה והסוף, כל א״ה דברים קלי הערך — וההעתקה נכונה; לא זו בלבד, אלא, כי גם ההבריות, שעקרן בשפות אחרות, רק נתקבלו ונתאזרחו בשפת רוסיא, גם הן, כמעט עבריות הנן: „לדוגמא "гвардія„ — מן גבורה "генералъ„ מן „גאון״, ועוד ועוד. בטחוננו חזק, כי לא אלמן ישראל, גם בחוץ לארץ, מבלשנים אוהבי עמם, אשר יוכיחו ברור, כי גם אשכנזית כל עקרה בעב״ית, וכן צרפת״ית אנגלית ואיטלקית, ובכן מי היודע רק „עברית״ הנקל לו לדעת כל שבעים לשון. רק דא עקא, כי על פי הרב גם „עברית״ לא נדע אל נכון; החסרון הזה, באמת נרגש לפעמים. אבל זה ענין אחר לגמ״י אחר, בזאת עוד, כי אם להגיד האמת, ידיעה הלשון על בוריה, אינה מן ההכרחיו. כלל, העקר להבין להשתמש כרבעי, במעט הידיעה אשר לך, כי דבר אחד בעת״, הב״ה אחת נכונה וחזקה, יגידו לפעמים הרבה יותר, מאשר שיחה שלמה במשך שעות רב״ת. ואת החכמה ההיא, כמדומה לי, יודעים אנחנו על בוריה. שפותנו, הכתובה והמדוברת, אם עניות הנה במושגים, הנה עשירות הן, בענינים כמו אלה, עשירות בחדודין וקצורין. אם בא היהודי בין המצרים, ואין לו תרוץ מספיק והשובה נכונה על השאלות שישאלו אותו, מעמיד את פניו, מקמט את מצחו ואומר: „מהיכא תיתא״, „אדרבא״, כמדומה לך, אין בזה כלום, אם אמר כך, אבל באמת, באופן קמיטת המצח, שנאמרו הדברים האלה, כבר במל כעפרא דארעא את כל דבריך וטענותיך וקושיותיך, אתה והדבר והדבר כל היום, התלהב, התרגש הכעס, התמרמר והוא — לא יבהל, לא יצא מגדרו, רק בניחותא יגיד לך, „מהיכי תיהא״, „אדרבא״, והו לא, וכל דבריך לא יועילו עוד, או רק עצם את עיניו ועקם את חוטמו ואמר: אפיקרס, כפרה, או: „שרלטן״; בעל חוב, איכל כסף זרים, אסור להאמין, ומיד יעשה ממך גל של עצמות, או חרס הנשבר שאין לו תקנה. הלא אשר אמרתי, כי אם עניה שפתנו—עשירות הן הנועותינו, ממיקה עשירה לנו, והיא תמלא את חסרונה; ואם עניה שפתנו במקום אחד עשירה היא — במקום אח״; ולו לקח עליו הטרח אחד „מאוהבי השפה״ להביא בסדר ומשטר את כל ההברות החזקות המתהלכות בקרבנו, ועשה דבר גדול להרחבת שפתנו, וחזוק הלאום... אפס, כי הענין הזה, מתקרב ביותר אל הפלסיפיא מאשר לחקירת הלשון. והפלסופיא, אנחנו כלנו יודעים, כי היא מנת חלקנו. והרי אנו כלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יודעים את התורה, וכלנו פלסופים. יהודים פשוטים, כמעט שאין בינינו. ואפילו הסנדלר והחייט, וש״ליא דנגרא יתפלספו, ומי ידבר

מחנונים, סוחרים ובעלי בתים הגונים. וכמה סקרטים ואפלטון איכא ביחוב היהודים. היהודי מעודו לא יראה דבר, כמי שהיא, תמיד יראה בזה דרוש ורמז וסוד, ובכלל פלסופיא. היהודי אמנם לא ישאל: מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור? — על כל אלה, השאלות הארורות יש לו תשובה מספקת; תחת זאת הוא יאהב לשאול: מי למעלה? מי למטה? מי לפנים? ומי לאחור? —ובכלל יעסוק בפלוסופיא המעשית. תמצית הפלוסופיא ההיא— „אם אי אפשר לעלות מוכרחים אנחנו לרדת" והשטה היא, היא שעמדה לנו בכל ימי גלותנו להחיותנו ולקימנו עד היום הזה. אם אי אפשר היתה לעלות— ירדנו. לא יצאנו מגדרנו ולא היינו מן המעפילים לעלות, אם רק נגשנו מעצורים ירדנו. וירדנו לא במרירות הנפש וחריקת שנים, לא אחרי יאוש נורא ואפיסת הכחות, כמו שירדנו טרם יצאנו בגולה, לא, רק סתם ירדנו, באין אומר ובאין דברים, בן לילה אחד, בעצם כחותנו—ירדנו. הקיפים היינו לפנים, אנשי מלחמה, גבורים היינו, ובאמת העזים שבאומות העולם, ניעזנו להתקומם נגד פטישי כל הארץ: „בבל" בשעתה, „אשור" בשעתה, „מצרים" בשעתה „יון" בשעתה ו„רומה" בשעתה. לא כפפנו את גבנו, ולא הרכינו את ברכינו לפני הארונים הנוראים האלה, אדוני התבל. וגם אחרי כן עוד אצילים היינו, גנדרים היינו, בקומה זקופה הלכנו. ובבקר לא עבות אחד שמו „אות הקלון" עלינו ונכף את גבנו, ונתכוץ, ונלך שחוח, ונרר. וישח אדם וישפל איש.— וכל כך השפלנו את עצמנו וירדנו מטה, עד כי גם אי אפשר היה להכיר, כי הננו יוצאי ירך ההקיפים הגדולים, הגבירים אנשי השם אשר מעולם, שלא פחדו מפני כל ונועזו „להשליך נעל" בפני כל התבל כלה. זו היא תורת הירידה.

ואם אפשר היה, אחרי כן בזמן מן הזמנים לעלות — עלינו. גם כן בלא שהדלנות יתרה מצדנו. רוחות אחרות נשבו מצד אחר... מלך חסד עלה לכסא, דוכס טוב, נציב נסיך, שר אי שופט שלבו היה טוב עלינו, מיד הרגשנו, ומיד, כימי דור אחד, עלינו ועלינו שלא כדרך הטבע, „עלינו למרום" הגבהנו את „חטמנו" יותר מדאי. ואחר כן, כאשר נתגלגל הגלגל „ונשתנו הרוחות" מיד ירדנו והיינו מרמס לכל זב ומצורע, ירדנו יותר מדאי. כי המיר נזכור, אשר אם אי אפשר לעלות מוכרחים אנחנו לרדת, זו היא שטתנו בהפלסופיא המעשית. אמנם בכלל נמצאו בני פלסופים מכל המינים ומכל „בתי המדרש". ישנם בני חוקרים, על פי הרב העניים, העומדים, אם לדבר בלשון הפלסופים, רק במחשבה (אידעאליסטים) ונוזרים אמר, כי המעין הטהור אשר מימיו לא יכזבו הוא „הכרת השכל" הבלתי מוגבל. ולעמתם העשירים, האוחזים בדרכי הבחינה הנסיונית (עמפירקער) וחכמי המעשה: קבלנים, בעלי אחוזות, בעלי בתי מלאכה, מלוי בריבית ומחזיקי בתי אוצר מחליטים ואומרים, שאין לבטוח בקנין המדע בעצמו, רק בהמגיע לנו ע"י המחישה ובדרך הבחינה הנסיונית על פי הרב אמנם, הולכים אנחנו בשטתו של „קאַנט", העושה שלום בין שתי השטות, כי „המחישה (זיננליכקייט) וצורותיה של החומר החיצוני הנה המרשמות את פעולותיהן עלינו, ואנחנו בנפשנו פנימה רק נתפעלים ממראותיהן החיצוניות, ואז בעזר „המאמרות של השכל" (קאטעגאריען-געלדט בלע"ז) נגיע

להכ־ה נסיונית של הנמצאים, אשר בבראיהם לבד אלינו יהודעו". ובאמת, השטה ההיא מקובלת בינינו מאד. „החומר החיצוני" פועל עלינו בני ישראל הרבה מאד, מאד, ובנפשנו פנימה נתפעל ממנו ולבנו ימלא על כל גדותיו, בראותנו למשל גביר, שקא דדינרא, מי יכל להאר את הפעולות הפנימיות של „החומר החיצוני" הזה עלינו? — כמעט שנתבטל לגבי דידו לגמרי, וכל חושינו יקבלו השפעתם ממנו, רק ממנו, בין אם יאציל עלינו משכלו („קאטיגאריען" בלשונו של „קאַנט", ו„געלדט", פשוט, בלשוננו אנחני) בין אם לא יאציל ואין לני ממנו טובה הנאה כלום.

אפס, כי בימני אלה, נמצאו הרבה מערערים על שטתו של קאנט ומחזיקים בשיטתו של „פיכטע" תלמידו, האומר, כי ידיעת „האני" היא החכמה האמתית; ואשר על כן קרא הוא לשיטתו, וככה קוראים אותה תלמידיו — „הבנת הידיעה של האני", כי ה„אני" בידיעת־עצמו לבדו הוא מקור נשגב ונעלה ויסוד שרשי לכל ענפי הפלסיפיא. כי „האני" בעצמיותו הוא המקור היסודי של המראות השונים, ועילת הויתם והתיחסותם זה לזה. והיא בבחינת נושא ונשוא הופכם וכוללם ביחד. הסתכלות זאת בעצם פעולתי של „האני" היא, רק היא, התבונה האמתית.

אבל טרם בא האדם אל השלימות, כי „הכח המדמה" בורא ויוצר את המראה של „הזולת", ומראה לו חזיונות אחרים, אשר כמסך מבדיל עומדות בין פעולת „האני" היוצאת ונמשכת בהשפעה וחירות אין סוף ובין המראה המגבלת ומפסקת את שורת פעולתו, ונעשה לו למפגע ולנגף, ועל ידי זה, יתפגל לפעמים ה„אני", לשוב ולחזור ולעבט דרכו ולעשות מאומה גם לטובת והועלת זולתו. והחזיון הזה, מגונה הוא מאד, ובמעט שאין לו פתרון בהשגתנו, לדעת „פיכטע" בעצמו, ואשר לזאת, על „האני" מוטל, להגדיר כחותיו, להתאזר עוז ולנצח את המניעים של המראות האלה בעולם המחישה (ההרגשה) עליו מוטל להתקשה ולהתאבן מבלי שיראה מראית זולתו ולא ירגיש כלל, ולבטל ולסלק כל מניע חיצוני ולשוב לפעולתו הבלתי מפסקת ולשביע בצחצחות ולרוות נחת רק ממנו בעצמו, מ„האני" שלו".

השיטה ההיא מצאה לה מהלכים בבתי העשירים הצעירים מן הדור החדש, אשר יאהבו מאד להשביע בצחצחות—לפעמים גם „בשחרחרת"... נפשם, הכל לפי טיב טעמם, ולרוות נחת מהם בעצמם, מרעיותיהם, משגלותיהם, מסוסיהם וממרכבתם. אבל גם יתר השיטות, אשר מוצאן מארץ אשכנז, יש להן תלמידים הרבה מאחינו בני ישראל. ישנם פלסופים רבים בינינו, המחזיקים בדעתם של שאפענהויער והרטמאן, הרואים אך רע בתבל, ביחוד בתבל היהודים, וכל חפצם ורצונם, להביא אותנו לידי כליון ואי־הויה (נירוואַנא), וטוב מאד—זה המות. לדעתם, מות לאומי... גם „ניטשע" בפלסיפותו של האדם העליון—האדם הבהמי, „החיה היפה" שלא תדע רחם, לא תדע חמלה,— יש לו תלמידים מקשיבים הרבה... רק להפלסיפים הקדמונים, לאריסטו ולאפלטון אבד ערכם וכמעט שנשכחו מלב. מה לנו החומר „היוני והיולי" ותהו ובהו של בנין הקדמות, בשעה שיש לנו חמרים אחרים, טובים מהם, הכסף והזהב, שבודאי מהם ובהם נברא העולם ומתקיים על ידיהם... המימים ופשוטים היו

הפלוסופים הקדמונים, ובהמימותם חשבו, כי אפשר לברא התבל מחמרים פשוטים כמו „היוני והיולי". אנחנו בעת יודעים, כי גם „יתוש" לא יברא מזה, כי גם „לגימה של מים" לא תשיג בעדם... והתבל הברא עתה, ע"י חמרים אחרים לגמרי אחרים. וחכמינו הקדמונים, כמה תמימים ופשוטים היו הם, שהלכו בדרך הגוים, לחקור ולדרוש בדבר „היוני והיולי", לחלוק עליהם על ידי סברות ותוכחות. חכמינו עתה, יודעים זה כמה את סוד הבריאה ובמה הרבל מתקיימה, ובעל מעשי נערות יבישו על המחלקת הגדולה שבין חכמי ישראל וחכמי אומות העולם בדבר „בריאת התבל". בעת יש לנו פלוסופיא אחרת, לגמרי אחרת.

ויש את לבבי לכתוב ספרים, על דבר שיטת הפלסופיא דמהתהלכות בקרב עמנו; אלא, כי ירא אנכי פן יקרמני אחר, כי כמו שישנה התחרות רוחנית בין דוקטרי הרפואה, כן ישנה התחרות עוד יותר עצומה בין דוקטורי הפלוסופיא. לא מפני נחת, חלילה, או משום צרות עין, רק מפני ההכרח והדחק. כי הפרופיסורים הטפשים בחוץ לארץ, ד' הטוב יסלח להם, מבקשים מכל תלמיד חכם שבולמוס הרוקטוריא אחזתו, דוקא לכתוב דיסרטציא (מעין דרשת בר מצוה) ולהגן עליה, והאברכים האלה, שעל פי הרב יש להם ידיעה בפלסופיא—כמו לי אני עבדכם, בספרות הסינים, מצבם נורא מאד. כי מאין יקחו דיסרטציות? האם מן הגרן או מן היקב? — דטוב עיד, כי כמו שאמר „שעללינג" „כל מה שמתנגד להשכל הבריא יקרא פלוסופיא". ובכן מבקשים הבחורים האלה, ענינים המתנגדים להשכל הבריא, וכותבים על אודותיהם, וקוראים אותן אחרי כן לפני מוריהם, והללו סומכים עליהם את ידיהם אימרים להם: כל מן דין סמוכו לנא, ורבי יתקריא ודוקטר יתקריא. התלמידים מאומות העולם מבקשים „דברים המתנגדים לשכל הישר" בדברי ימיהם, בתורתם וספרותם; אנחנו, התלמידים העברים, בדידן, בספרותנו, ובדברי ימינו ובחיינו. מתחלה, כאשר הענינים האלה היו רבים והתלמידים מעטים, מצאו בנקל את מזונותיהם הרוחניים, ובן לילה נבראה דיסרטציה מענינת; אבל משרבו „הבחורים מארצות הצפון ל„התדקטר", נתמעטו הענינים וממש בנרות יחפשון. וכבר כתבו על דבר פרותיו של פרעה ואתונו של בלעם, על דבר בנות לוט וכזבי בת צור, על דבר ושתי וזרש, ובכלל על כל מה שרק אפשר לכתוב. ויודע אנכי עשרה תלמידי חכמים שכתבו על עשר המכות „בנוסחאות שונות" ויקבלו דיפלומים של עשר מכות: דוקטר של דם, של צפרדע, של כנים... של דבר. של שחין... של מכות בכורות... אבל גם על אלה כבר נכתב, ואין הקמץ משביע את הארי; והיה כי ישמעו את אשר אני חושב לכתוב, ויבאו בהמון ויתנפלו על המציאה, ויחטפו אותה ממש מידי.

ומאידך גיסא, מאי אכפת לי, יכתבו המה, להם הלא בודאי תבא תועלת מזה כי יקבלו סמיכה, ואנכי גם כן לא אפסיד, לי אחת היא, אם לדבר עמכם על דבר פלוסופיא או על דבר „פוליטיקא". אדרבא ניחא ליה לאדם לדבר עתה מפולוטיקא מאשר לדבר מפלוסופיא, כי עת הפלוסופיא כבר עברה ובטלה... וימינו עתה ימי הפוליטיקא. בזאת עוד, כי כמו לכל איש יהודי יש לי מעין חולשא קטנה, רחמנא לצלן, לפוליטיקא, ואחשוב את עצמי לדיפלומט ממדרגה

ראשונה. בודאי, חכמת המסכן בזויה, וכמה ביסמרקים איכא בינינו, אשר ישבו באפס מעשה, ולא יביאו תועלת לעמם ולארצם; אבל ברור הדבר בעיני, כי לו בא היום המלך המשיח, או כי עלתה בידי הדוקטר „הירצל" ליסד את מדינת היהודים, ונצרכים היו לו צירים בחצרות המלכים, כי אז לא יהיה זקוק חס ושלום, למלאכי גוי, אלא הוא היה יוצא לשוק, או נכנס לבית המדרש, ואת מי שפגע בו ראשינה, לקחו אחרי כבוד ושלחו בתור מינסטר מיוחד, או ציר אמונים ללונדון, לפריז, לפטרבורג, לוין, לרומי, ואם היה נחוץ, גם לקונסטנטינופול, ולכל עם ועם, ובודאי היה שבע נחת משליחו. כי מי הוא ציר מיוחד? — ומה היא דיפלומטיא? — „ציר מיוחד" האיש שנותנים לו כסף הרבה וכבוד הרבה, בעד עסקיו בדיפלומטיא; ודיפלומטיא, להגיד פשוט— מלאכה קלה ונקיה מעין אחיזת עינים; נחוץ להעמיד פנים, בכדי שחברך ידמה כי עשיר הנך, בטוח הנך, תקיף ובעל יכלת גדול. ואת המלאכה ההיא תהלה לאל, יודעים אנחנו על בוריה. זה כמה, בזיון להגיד, מושכים אנחנו את התבל הגדולה בחוטמה (אם התבל איננה חרומת אף...) וכל באי עולם, כבהמה בבקעה ילכו אחרינו. המה בטפשותם ידמו, כי עשירים אנחנו תקיפים אנחנו, כי ישנה אחדות בינינו, ובעלי יכלת הננו, בשעה שאנחנו כלנו, כשאנחנו לבין עצמנו הלא נדע, כי עניים אנחנו, אביונים אנחנו, קבצנים נוראים, מחוסרי לחם, ד' ירחם; כל תקיפותנו בבית הכנסת, ואחדותנו לא היתה ולא נבראה, רק משל היתה, ואין אנו יכולים לא רק לעשות מאומה, אבל, מה שרע מזה, גם לחפוץ מאומה. כבר אבד לנו היצר הרע של „החפץ והחשק". כל חפצנו עתה לשבת במנוחה וללעוס את מעט התבן והמספא שהותרו לנו, והננו תמיד כמו שאומרים: אל תגע בי, הנח לי, ואנכי בודאי לא אפגע בך... ידמו, כי מלחמות „ומהפכות" בלבנו, לדכא תחת רגלינו כל יושבי תבל. האם אין זאת דיפלומטיא מצוינה?

הנה הראה את בעריל ואת שמעריל, כמדומה לך שתדע אותם היטב, יהודים פשוטים הם, ומעט מגושמים, אין להם בעולמם אלא ריוח של פרוטות וכוס יי"ש—לעת בחירת הרב מטעם. סרסורים הם בחנות של „מכנסים בלים", על פי הרב אין בכיסם אפילו פרוטה לפורטה, ובביתם אין „לחם" ואין „עצים", כל מחשבתם כל היום: איך להרויח „מאומה", ומהתחכמות יתרה לא ידעו כלל וכלל. כמדומה לך. ובאמת „דפלומטים עמוקים" לפניך, דיפלומטים שיונו את כל התבל. עד הסופר האחרון בעתונים, יפחדו ויראו מהם פן בבקר לא עבות אחד, יזרו הרשת עליהם, עליהם ועל כל התבל, וימלכו בכפה... וכל היום מבקשים הם, אומות העולם, „תחבולות" איך להנצל מתחבולותיהם העמוקות של בעריל ושמעריל, וויסיפו עליהם שמירה לשמירה... ועתה הגע בעצמך, אם „ממדינת היהודים" ישלחו בתור ציר מיוחד, את בעריל או את שמעריל הלזה, למשל, לקונסטנטינופול, בודאי יפיל אימתה ופחד על „השער העליון" ודבריו יהיו נשמעים מאד בסוד אספת הצירים.

ככה היא הדיפלומטיא החיצונית המסכה הנסוכה עלינו, לפני אומות העולם, וגדולה ממנה הדיפלומטיא הפנימית, בינינו לבין עצמנו. פה הגענו עד הקץ, עד דקדוקה של החכמה ההיא, כל אחד ישנא בלבו את רעהו, ויקנא

בו, ויתאמץ לקפח את פרנסתו, ובכל זאת יתחכמו לדור דוקא בכפיפה אחת, ברחוב אחד, בחצר אחת. ומה שעוד נפלא מזה, הלא כל יהדותנו כעת רק יהדות של דיפלומטיא היא. אבותינו הטובים, היו באמת יהודים בכל נפשם ומאדם, בכל כחות נפשותם; הם היו יהודים, מפני שהאמינו ביהדותם, האמינו כי רק היהדות תביאם לידי עולם הבא, האמינו בכל היעודים הטובים בעולם הזה לעתיד לבא, ובעולם הבא—מעבר לחיים. לא כן אנחנו בניהם אחריהם; אנחנו לבנו ריק ואין בו אמונה, אף כדי שוה פרוטה, על פי הרב יהודים אנחנו להכעים.. יהודים מפני הפוליטיקא. זו היא באמת אומנות גדולה. הנקל להונות אחרים, אבל להונות את עצמו—זו היא המדרגה היותר גבוהה. בסתר לבבנו נשנא את יהדותנו, בסתר לבבנו נתן דפי באבותינו על אשר לא השתדלו למעננו להוציא אותנו מן המצר ומן המבוכה, בסתר לבבנו נקנא באלה „שנועזו" לעבור את הגבול, ועברו בלא כל פגע, ובכל זאת לעיני הרואים עברים הננו! — עוד זאת, את בנינו לא נלמד עברית, לא נחנך אותם ברוח העברים, לא נכבד עליהם את הורתנו ושפתנו, ולעיניהם נבזה את כל הקדוש והיקר לנו; ובכל זאת נדמה כי יהודים טובים, יהודים כשרים הננו, — האם אין זאת דיפלומטיא שאין למעלה הימנה! נרמה את אומות העולם, נרמה את עצמנו, נרמה את בנינו ונרמה גם את תקותנו. אך זאת היא דיפלומטיא!

על אודות „היהדות הדיפלומטית" ההיא, באמת יש לדבר הרבה, אבל מפני איזה פוליטיקא, אדחה את דברי לעת אחרת, ומוטב שנדבר מעט על דבר השאלה „העתית" שאלת „המחיה והכלכלה". יודע אני אותך חביבי הקורא, כי לשמע השם הזה, תעשה אזניך כאפרכסת. המחיה והכלכלה, שני השמות הקדושים, אשר עליהם יתפללו עתה כל בני עמנו, כי נצרכים גדולים הננו, ואתה תדמה, כי גדולות ונצורות אשמיעך הפעם, על דבר מקורים חדשים, צנורות, השפעות, ומה אגיד לך, חביבי, ולא תדע אתה? — כי גם החכמה ההיא אחת מאלה, אשר לפי דעתי בהן יתפאר ישראל, ובמחו של כל איש יהודי יושב „מיניסטר של הפיננסים", וכמו שלא יצטרך המלך המשיח לבקש מאת הגוים דפלומטים כן לא יזדקק להם גם בעניני האוצרות, וימצא מיניסטרים די משלנו, כי ההתחכמות הידועה לעשות פרוטה מאפס, לקמץ בהוצאות ולעשות קמץ לקמץ, הורתה ולידתה בקדושה וכמעט שהיא כלה שלנו. אין לך עם בתבל מסגל „לעשות פרוטה מאפס"—כמונו, ואין לך עם שיכל להתעשר רק מדרגמי, היינו לא לאכול ולא לשתות—כמונו. ורב הגבירים בערי לימא לפנים, התעשרו מדרגמס, היינו שהונו את קיבתם, לא אכלו ולא שתו וקמצו בהוצאותיהם—ומזה נתעשרו. ובכלל אין לך כיהודי מסגל להיות שר האוצרות, יסתפק במועט, יחיה ויותיר ואם תקח „יהודי מן השוק"—הלא ילאו כל חכמי „הכלכלה" לפתור חידת חייו, ואיך הוא מתחכם לחיות. גם בתורת המסים ידינו רב לנו, הנה המצאנו מס על שמרים, על מלח, על נרות, על כפתורים וחוטים כשרים, ולו נתנה הרשות, מי יודע מה מצאנו עוד? גם בדבר שטת המטבעות והמתכיות כבר עיינו סדר. אצלנו: הזהב קונה את הכסף, והכסף קונה את הכל. ובכסף לאו דוקא כי גם „שטרות" במחירם הקצוב. בקצור, גם מצד הזה „מדינת היהודים" בטוחה בעיני, כי תתקיים. וק את דאחה אני ירא, בזיון לדגיד, את המוהרות בבגדים

שלא תהי ארצו של הד"ר הירציל, „בארץ החייטים" של אנדרסן. השמעתם חביבי, על דבר הארץ ההיא? אם לא שמעתם, — צר לי מאד עליכם, אות כי לא קראתם את ספרו של אנדרסן, בתרגומו המצוין של „חביבנו" מר דוד פרישמאן. הלא כה יספר לנו: ויהי בימי קדם ומלך היה בארץ רחוקה אשר לא חשק דבר בלתי אם ללבוש יום יום בגדים יפים וחדשים, ויהי המלך מוציא את כל כספו לבגדים חדשים לבעבור התיפות. אין המלך עושה דבר, ולאנשי צבאותיו לא ישים לב, בחצרות בתי התיאטרה לא יסתופף ולשוח ביער לא יצא בלתי אם בהראותו את כבוד תפארת בגדיו. ויהיו למלך בגדים לכל שעה משעות היום, בגד לשעה בגד לשעה. וכאשר יאמר על כל מלך: בסוד יועציו הוא יושב! כן אמרו למלך הזה; „בחדר בגדיו הוא יושב"! ועיר המלוכה עיר גדולה ועליזה מאד, אשר ינהרו אליה אורחים חדשים יום יום. ביחוד התאספו רנה חנונים סוכרי גלומי בד וחייטים. והמלא העיר חנונים ואין קצה לסחורתם, והמלא העיר חייטים עזי פנים, ואין קצה לגאוהם. בין הבאים היו גם שני אנשים נוכלים אשר אמרו, כי אורגי בגדים הם. ויתהללו באזני כל, כי יודעים הם לארוג ארג בגדים שאין כמהם ליופי. ועוד יתרה לדם על דבר נפלאותיהם וסגולותיהם החדשות, כי רק האיש הישר והחכם יראה אותם, ואם יביט עליהם אחד הפקידים, אשר לא יצלח לפקודתו או אחד הסכלים אשר לבו טח מהשכיל, והיו הבגדים כלא היו ונעלמו מנגד עיניו ולא יראה דבר.

ויאמר המלך בלבו: „הלא בגדים כאלה יסכנו לי", וישקול על ידם ככף הרבה, ויצו עליהם לארג בעדו את הבגדים „היפים ההם". וכמה שיתן להם המלך כסף וזהב, לא אמרו די, וינצלו את אוצר המדינה. אחרית הדברים היתה, כי רמו את המלך והמלך נשאר בלא כסף ובלא בגדים...

ואם לא תהיה גם מדינת היהודים מעין המדינה ההיא? — בכל זאת את המלך אין אני מתירא כל כך. כי אם גם הוא יאהב את ההתיפות החיצונית אבל יאהב גם „לאכול ארוחת הבקר"... רק „המלכה"... המלכות העבריות אוהבות ביותר את התלבושת. וכל מה שנצבור מעט כסף, ונקמץ באכילה ושתיה נפזר על „בגדי מלכות". על אמון ליאן ועל חייטים. בתי המבשלות יהיו רקים, ואש לא תראה בכירים, ויותר מפת לחם יבש ובצלים לא יראה ולא ימצא בכל גבול ישראל, תחת זאת יהיו ארגזי הבגדים מלאים מזן אל זן, החייטים יהיו היושבים ראשונה במלכות, כי אם גם עתה, בגר ללבוש גדול אצלנו מלהם לאכול, ומה עוד אז? — ואם עתה הנם, החייטים „בעלי דעות" גדולים אצלנו ומה עוד אז? — ואם באנו לכתוב על אודות „החסכון הלאומי" עתה, והקומתו לעתיד, לא נוכל לעבור בשתיקה על פעולת החייטים בישראל. ואם באנו לכתוב... הנה אם לא טוב להכעים את האווזים, אבל רע מזה להכעים את החייטים. כי אם הכעים את האוזים לכל היותר תשאר בלא „צלי", ואם תכעים את החייטים תשאר, מחילה, בלא מכנסים... שנית, כי אם אמרנו לכתוב את פעולתם, בחיינו עתה—אין אנו מספיקים, כי רבה היא, אי-לזאת אניח את זאת לעת אחרת, ומוטב שנדבר מעט על דבר „חקירת קדמוניות", כי ארכילוגיה גם כן מעין חייטות, זה תופר בגדים בלים, וזה עלים בלים, זה מהטט, וזה מחטט; רק שבחייטים יש הבדל בין זכר לנקבה ובחוקרי קדמוניות אין הבדל

בין זכר לנקבה. היינו: כי ישנם חייטי האנשים וחייטי הנשים ואין עוד לעת עתה ארכילוגים לזכרים וארכילוגים לנקבות...

והחכמה ההיא, „חקירת קדמוניות", כמעט שקרובה אלינו וללבותינו מאד, כי מי מאתנו אין חוקר קדמוניות? אם נחוץ לכם ספר היחס של מכריכם עד עשרה דורות מיד יגידו לכם, כי אבי אבי אביו היה ר"ל סנדלר, אבי אביו משרת, אביו בעל עגלה ואמו שפחה והוא בעצמו עשה מעשה בילדותו... ורעיתו במותו... ובשעה אחת תוכלו לדעת ספר היחס של כל אנשי העיר: נתינים, גרים, ממזרים, סוחרים במטבעות מזויפות, מבעירי בערה ועוד ועוד— עד היחס האחרון שבאחרונים; כי כל אחד מאתנו חוקר קדמוניות, ובקי מאד, ביחוסו של חברו...

לא זאת אמנם כונתי, חפצתי רק להוכיח לכם, חביבי, כי כמובם, כמו כל ישראל, הנני ב"ה בעל מח ומושלם גדול, ויש לי ידיעה גדולה „בחכמות ישראל". ומרב ידיעות, לא אוכל לעמוד על אופיה של אחת מהן, ולדבר על אודותיה עמכם, ברחבה. אקוה, אמנם, כי המו"ל בטיבו יוציא לאור גם את מאספו השני בסגנון הזה, היינו מדעי וספרותי, ועד העת ההיא, אחכה לדעת איזה מהחכמות ההן תכשר לכם, ואז אולי נדבר ברחבה על אודותיה.

אם יש לכם שהות, חבו.

א. ל. לעווינסקי.

אבני חן.

איה מקום אבני החן, בשמים ממעל או בשאול מתחת? בשאלה זו עוסקים זה שנים רבות חכמים שונים. לו נשאלה שאלה זו בשוק, אז ענו ואמרו בנוה חוה, כי רק השמים יכולים להמטיר אבני חן, המהפכות בנות רבות לבנות השמים, ובני אדם היו קופצים ונשבעים, כי רק השאול יוציא מבטנו יהלום וברקת, אשר על ידם יהיו גב־ים רבים כמו הלומי רעם ומוכי ברק; אבל החכמים לא מתוצאות אבני החן ישפטו על מוצאן, ולכן רבים הם האנשים החכמים, האומרים גם הם, כי אבני החן ברכת שמים מעל היא, והנה נופלות על הארץ בתוך אבני הברד (מיטיאוריטים) הנופלות על הארץ לעתים קרובות. וכנגדם אומרים רבים מהם, כי יחד עם הלבה (лава) יריקו הרי געש את אבני החן מבטן האדמה. ואלה ואלה דברי חיים.

בימים עברו, בימי האלחימיה, היו החכמים מגששים כעורים והיו מרבים בנסיונות בלי סוף מעשה במחשבה החלה, בתקותם, כי מהמון הנסיונות השונים ימצא אחד אשר יברא לעיניהם אבן החכמים; לא כן בימינו—חכם לא ינסה דבר לטבע, מבלי דעת מה חפצו בכל נסיון, ולכן אחרי שנתחדשה תשוקת האלחימים, להפיך מתכת פשוטה לזהב וחומר עכור ליהלום, מהפכים את הדבר: מתחלה חוקרים לדעת, איך הכין הטבע את הזהב ואת אבני החן ואחרי כן אומרים לעשות כמוהו באופן מלאכותי. אך נעזוב את הזהב, אשר משקלו רב מאד. בכל העולם נמצא כבר בשנת 1890 מטילים, מטבעות, כלים מכלים שונים ותכשיטים של זהב טהור יותר מעשרה מיליונים קילוגרם, היינו יותר מששים רבוא פוד, ומחירו עלה לשלשים וחמשה מילליארד פראנק ובכל שנה ושנה מרבים להוציא זהב מבטן האדמה יותר ויותר, וביחוד תתרבה כמות הזהב עתה, אחרי שמצאו אותו תחת שלג אליאסקא. נעזוב את הזהב, אשר כמותו רבה מאד בתבל, ונעסוק באבני חן, אשר עד היום הנן בידי אדם בכל התבל רק במשקל חמשת אלפים קילוגרם. באבנים שלמות הכתוב מדבר ולא באבק יהלום, הנמצא בכמות רב, והטוב רק ללטוש אבני החן, הקשות מכל החמרים שישנם בתבל, ואשר הן שורטות שרטת בכל החמרים ואין אף אחד מהם שורט שרטת בהן, ולכן אפשר ללטוש אותן רק באבקן. ומי ששמע, כי רק במכרות אבני החן אשר באפריקא, מצאו כבר כארבעים מיליון קרט, היינו כשמונת אלפים קילוגרם, אל יתפלא על המשקל האמור למעלה, כי למען יהיה יהלום (דיאמאנט) לברקת (ברילאנט), נחוץ ללטוש אותו הרבה מאד, למען יהיה לו ברק נפלא, כל השטחים הרבים והשונים אשר לברקת לא מידי הטבע נתנו לו, כי אם מידי אדם, והעיר אמשטרדם שהיתה הראשונה ללטוש את לבות האבן אשר לפראי אירופא ללמדם חק ומשפט, היא הראשונה ללטוש גם כל אבן יקרה. על ידי הלטישה יפחת משקל אבני החן

הרבה מאד, אבל מה שהן מאבדות במשקל הן מרויחות אלף פעמים ככה בחן.

היהלום „קוהינור" (את אבני דחן הגדולות יקראו בשמות ולכל אחת מהנה יש מלבד שם גם ספר „דברי הימים"), אשר מדרו מוצאו והוא נמצא באוצר הרדג'י מלאהור, היה לשלל לחיל אנגליא בשנת 1850, וכעת האבן הזאת לוויקטוריא מלכת אנגליא. משקל היהלום הזה היה מאתים ושמונים קרט (יותר משמינית הליטרא), ואחרי לטישתו באמשטרדם נפחת משקלו ועמד רק על מאה עשרים וחמשה קרט, וכן היהלום „המושל" (Le Régent). השם הנכבד הזה נתן לו, כי אותו קנה הדוכס ד'אורליינש, טרם הגיע לואי XV לבגרות, והדוכס היה המושל בצרפת בימים ה־ם), משקל היהלום הזה היה ארבע מאות ועשרה קרט (82 גרם) ואחרי לטישתו נפחת משקלו ועמד על מאה שלשים וששה קרט (27 גרם), היינו החלק השלישי ממשקלו הראשון. אבל על ידי הלטישה עלה חין ערכו הרבה מאד. את מחיר הברקת „המושלת" שמים לארבעת מיליון פראנק.

„המושל", אשר יקרא גם בשם „פיטט", נמצא בהדו המזרחית בשנת 1702. עבד מצא אותו ולמען הצפינו מחץ העבד את ראשו ויסתיר את היהלום תחת התחבושת הפצע. את סודו זה גלה העבד למלח והתחייב בנפשו כי המלח מבע את העבד ואת היהלים מכר להנציב פיטט במחיר אלף ליטרא שטרלינג (כעשרה אלפים רובל), ופיטט מכר את היהלום להמושל ד'אורליינש במחיר שלשה מיליון ושבע מאות וחמשים אלף פראנק. בימי הריפובליקא הראשונה אבד היהלום הזה, כי שללו אותו יחד עם שאר האבנים היקרות, אשר היו למלכי צרפת. אחרי כן נמצא היהלום הזה ונפוליון הראשון פאר בו את חרבו, ובמלחמת וואטרלו נפל „המושל" בידי הפרוסים, והנהו בין האבנים היקרות, אשר למלכי פרוסיא עד היום.

גדולה מאבני החן הנזכרות היא הברקת „ארלוב" (Орловъ) המתנוססת ברב צבעיה על ראש השרבים, אשר לקיסרי רוסיא. משקלה מאה תשעים וחמשה קרט. הברקת הזאת היא כעין שושנה ונפלאה היא בשטחיה הרבים. גם מוצאה מהדו. הברקת הזאת היתה עין הפסל בראהמא והיא נפלה למנה להשאה נדיר, אשר כבש את אזיא התיכונה וחלק הינדוסטן. הוא נדיר אשר אביו היה חיט תופר אדרות כבשים, והוא היה מראש שודדים לשר צבא וילך מחיל אל חיל, עד שנצח בשנת 1739 את המוגול הגדול ויקח את כסאו הנעשה בעין תכי, כלו משובץ אבנים יקרות, ואת כל אוצרותיו לקח. הוא היה מושל בפרס, ואחרי שהילד השאה מת או נרצה, נבחר נדיר לשאה. נצחונותיו הרבים מסבו עליו רוח עועים, עד שנקר את עיני בנו בכורו במעמד חמשים מרבי המדינה. ואחרי כן הרג את רבי המדינה האלה, על אשר—לא נתנו חייהם כפר עיני יורש העצר. וכאשר עלתה אכזריותו למרום קצה, עד שהחליט להרוג את כל הפרסים אשר בחיל צבאו, אחרי הרגו יושבי ערים רבות מארצו, מבלי השאיר שריד ופליט, קשרו עליו קשר ויהרגו אותו בשנת 1747, ואחרי מות נדיר שאה נפלה האבן היקרה האמורה בידי גרינדיר צרפתי. הברקת הזאת נתגלגלה מיד ליד זמן רב, עד שקנה אותה הגרף ארלוב (אשר על שמו

נקראת הברקת הזאת עד היום) בעד הקיסרית יקטרינא השניה בשנת 1794 במחיר ארבע מאות וחמשים אלף רובל ופרס של ארבעת אלפים רובל לשנה וגם תעודת אציל.

קטנה מאבני החן, שזכרנו בזה, היא הברקת „סנסי" אשר עין אגם לה, משקלה רק חמשים וארבעה קרט, אבל בהירה היא ביותר, לכן קנה אותה הנסיך דימידוב בשנת 1835 במחיר חצי מיליון רובל בעד קיסר רוסיא. נפלאים דברי ימי האבן היקרה הזאת. מוצאה גם כן מהדו ובאירופא באה לידי קרל „אמיץ הלב", אשר השווייצים נצחו אותו והוא נפל חלל אצל ננסי, שמה מצא איש מצבא שווייץ את האבן היקרה הזאת וימכרנה לכהן במחיר—זהב אחד. בשנת 1489 נפלה הברקת הזאת בידי אנטון מלך פורטוגל, אבל לו היה דרוש כסף יותר מאבנים טובות, לכן מכר אותה לצרפתי במחיר מאת אלף פראנק. מידי הצרפתי הזה באה לסנסי, אשר שמו נקרא עליה עד היום. סנסי נמנה להיות ציר המלך היינריך השלישי, והמלך דרש את האבן הזאת לערבון. העבד אשר הוביל את הברקת למלך נרצח בדרך; אבל רוצחיו לא לקחו את הברקת מידו, כי הוא — בלע אותה לפני מותו. סנסי צוה לנתח את גופת משרתו וימצא את הברקת בקיבתו. אחרי כן היתה הברקת הזאת בידי יעקב השני מלך אנגליא, לואי הי"ד, לואי הט"ו ועוד, עד שקנה אותה הנסיך דימידוב.

נפלאים דברי ימי אבנים יקרות רבות, דברי ימי האבנים הגדולות ידועים, דברי ימי האבנים הקטנות מובנים, אבל נפלאים מהם דברי ימי יצירת אבני החן. ואת דברי הימים ההם חפצים לדעת חכמים רבים, למען יוכלו לעשות אבני חן בהחבולותיהם גם הם. היהלום אינו גוף מרכב ולכן אינו יליד החימיה, ככל שאר האבנים היקרות — הוא גוף פשוט, יסוד; הוא, חרפה להגיד, פחם פשוט. ואם ילבנו אותו באש גדולה ישרף כלו, מבלי השאיר אפר כל שהוא. טרם שהראה החכם לאבואזיה, כי אי אפשר להפוך יש לאין, ואם גוף ישרף, או ימצא משקלו בהגזים, אשר יתהוו משרפתו — טרם שנסו לשרוף חומרים שונים בכלי זכוכית סגורים וראו, כי ממשקלם לא נחסר כל מאום, חשבו, כי אפשר להפוך יהלום לאין, כאשר טעו חכמי פלורנץ בנסיונם בשנת 1649. החכמים האלה הניחו יהלום בנקודת הקבוץ, הפוקוס, של קרני השמש החוזרים מראי שקערורי והנה היא נעלמה מן העין, אבל לא נהפכה לאין, כי רק נשרפה ונהפכה כלה, בהתאחדה עם החמצן שבאויר, לחומץ הפחמי, גאז שאינו נראה לעין. והדבר הזה יראה לדעת, כי היהלום כלו פחמן טהור. וכן אפשר להפוך את היהלום לגרפיט, אחת משלש צורות הפחם. אם נלבן את היהלום ע"י קרני אור השמש או על ידי זרם החשמל בכלי סגור, אשר חמצן אין בו, אז יהפך היהלום כלו שחור ויהיה לגרפיט.

וכן מצא החכם מואסאן, כי ע"י פעולת הקרנית הקטודיות, קרני החשמל היוצאות משפופרת של קרוקס, יהפכו פני היהלום שחורים, כאלו יכוסו בפיח. החכם מואסאן הרצה דברים לפני חכמי האקדמיה הצרפתית, בעשרים ותשעה להדש, מארץ שנה זו ע"ד המחזה היה ויאמר, כי באמת לא יכוסה היהלום פיח, כי אם הקרנים הקטודיות, המתפשטות במרחב בתור קרני X, פועלות על איזה מחלקי היהלום להפכם לגראפיט, כמו שיפעל עז חלקי היהלום האלה

חום של שלשת אלפים וחמש מאות מעלות בכור החשמל, אשר המציא החכם הזה.

להבין את הדבר הזה, די להזכיר, איך מרככים את הברזל. אם נניח ברזל באש וכשהוא לבן נוריד אותו המימה, אז יהיה קשה, ואם נניח אותו להתקרר באויר יהיה רך, כי במים יתקרר במהרה, ובאויר יתקרר לאט לאט ולא יתקרבו אטומיו זה לזה במדה מרובה כבאופן הראשון. וכן למען יהפך פחם או גראפיט ליהלום, נחוץ כי הפחם יתלבן באש גדולה עד מאד ואחרי כן יתקרר בקור נורא וילחץ בלחיצה עצומה ויהיה ליהלום. בכל יום ויום הולכים וגדולים החום, הקור והלחיצה, אשר בידי אדם לעשות באופן מלאכותי, ולכן אפשר להשוב, כי לא רחוק היום, עת יוכל האדם להפוך פחם או גראפיט ליהלום. אבני החן אשר בארץ לא בבטן האדמה נוצרו וגם לא בשמים ממעל. אם נרד שאול שוא נבקשן שמה, גם אם נסק שמים לא נמצאן, כי בבטן האדמה נמצא רק פחם שהתלבן באש של גיהנם, אשר הימה עולה למעלות עד אין מספר, ורק כאשר יריק הר געש מלועו לבה אשר בה הפחם הזה, ומסביב לפחם נמצאים חימרים אחרים, מתכת או אבן, אז בהתקרר הלבה במהירות עצומה על ידי ההבדל הרב אשר בין החום בבטן האדמה והחום אשר עליה, והחומרים אשר מסביב לפחם האמור יתקררו ויתבוצו בכח עצים, אז בשעת דחק הנורא הזה יהפך הפחם ליהלום. וכן הדבר באבני הברד, המיטאיריטים, אשר בראשית יצירתם היה חימם רב מאד, ואחרי כן כאשר בעופם במרחבי רקיע, במקום ששורר קור נורא ואין אויר אשר התנגדותו ההפוך הנועת המיטיאוריטים להום, התבוצו המיטיאוריטים האלה במהירות גדולה עד מאד, ואז אם פחם נמצא בקרבם, נהפך על ידי הקור והלחיצה העצומה מסביב ליהלום.

היו ימים אשר חשבו, כי המיטיאוריטים נתהוו מלבה, אשר נזרקה בכח עצום מהרי געש אשר על הכיכבים, בכח גדול ממשיכת הכוכב אליו במדה שבכח הדחיפה יכלה הלבה לעבור את גבול המשיכה הפרטית אשר מסביב לכוכב ההוא, ר"ל את המקום אשר בו גדולה משיכת הכוכב הזה ממשיכת כל שאר כוכבי שמים מפני קירוב מקומו. ובכן המיטיאוריטים גם הם לבה הם א"א שבאו מעולם אחר. אבל עד מהרה הבינו, כי אי אפשר הדבר: לו היתה לחיצה נוראה כזאת בבטן איזה כוכב, התפוצץ לרסיסים, ולמען תוכל הלחיצה בבטן הכוכב ללכת הלוך וגדולה עד שתגיע למעלה כזאת נחוץ, כי כרום הכוכב יהיה קשה הרבה פעמים יותר מכרום הארץ, ומהמיטיאוריטים עצמם נראה, כי אין בכיכבי מעל הומרים, אשר לא ימצאו בארץ, כי בכל המיטיאוריטים לא מצאו כל יסוד חדש. עתה נוכחו לדעת, כי המיטיאוריטים הם חלקי כוכבא דשביט, שנתקשו והם שטים במרחבי רקיע בהמון רב עד אין מספר. את הדבר הזה למדו ביהוד מדברי ימי הקומיט של ביעלא, אשר ראו אותו בשנות 1772, 1806, 1826, 1832, 1845, 1852. (זמן סבובו מסביב לשמש הוא שש שנים ותשעה חדשים) בשנים האלה ראו איך נתהוו ונתגדלו שבטי הכוכב ואיך נתחלק, ואחרי כן אבד כלו ובשנות 1866, 1872 בשנים אשר היה על הקומיט הזה להראות לא נראה כלל. וכנגד זה נראה המון „כוכבים נופלים" ביום 15 נובימבר שנת 1872, עת עברה הארץ גלגל כוכבא דשביט

זה. וכן ביום 15 נובימבר 1885, עת עברה הארץ, לפי החשבון, עוד הפעם את הגלגל הזה, נראו גם כן המון „כוכבים נופלים" ובלילה ההיא נפל מיטיאיריט במקסיקא. כמו שהפחם, הגרפיט והיהלום שלשתם חומר אחד בצורות שונות, כן הקומיטים, ה„כוכבים הנופלים" והמיטיאוריטים חומר אחד הם בצורות שונות. המיטיאוריטים יש שנופלים אחד אחד ויש שנופלים לאלפים כגשם אבנים או „כאבני ברד", כמו שהיה ביום 18 יאנואר בשנת 1868 בפולטוסק. ובהרבה אבני ברד מצאו אבק אבני החן בכמות רבה מאד, עד כדי אחד אחוז ממאה ממשקל המיטיאוריט כלו, דבר שגרם לחכמים אחרים לחשוב, כי כל אבני החן אשר בארץ נפלו משמים ארצה.

להחכם מואסאן בפאריז הנזכר למעלה עלתה לפני שנים אחדות להפוך פחם לאבק יהלום דק מן הדק, ועתה הראה החכם האיטלקי קווירינו מאיוראנא כי די ללבן פחם בכור ואחרי כן ללחוץ אותו בלחיצה של חמשת אלפים אטמוספירות, למען יתהוה אבק יהלום שחור.

כפי הנראה קרוב היום, אשר בני אדם יוכלו להפוך גראפיט ליהלום, דבר נכבד לא רק לאוהבי ברק, אשר ע"פ רוב מוצאות אבני חן חן בעיניהם, כי לא יד כל אדם תשיג לקנותן, כי אם הדבר יהיה נכבד מאד להרבה צרכים אחרים, שיש בהם תועלת רב, ואם עתה אפשר להשתמש באבנים טובות קטנות רק במורי השעות, למעט התחכבות צירי האופנים, למען יעמדו ימים רבים, אפשר יהיה אז להשתמש באבנים גדולות במכונות רבית, למען העבדנה ימים רבים.

אם מעט הוא החום של קשת וואלטא והקור של אויר נזלי בהתהפכו לאד ולחיצה של חמשת אלפים אטמוספירות להפוך את הגרפיט לאבני יהלום גדולות, נחכה עוד מעט ובני אדם ידעו לחמם את הגרפיט בחום גדול מזה ויקררו אותו פתאם בקור גדול מזה ולקור יצרפו לחיצה של עשרת אלפים אטמוספירות — ופחם וגרפיט יהפכו לאבני חן. L. Rabinowitch.

על דעת רבנן.

כבר ישבו רבותינו גדולי הראשונים על מדוכה זו, אם הרשות ביד בית דין בכל זמן וזמן לעשות תקנה בדבר הקדושין „אם יהיו בלי דעת הורי הנערה וכדומה הם בטלים", וב„בית יוסף" על הטור (אבן העזר סי' כ"ח) באו פרטי הדברים: „כתב רבנו ירוחם בשם הרשב"א, שכל צבור יש להם כח לעשות הסכמה בינידם, דכל מאן דמקדש בלא עשרה שלא יהיו קדושין"; והריב"ש כתב בתשובה (ס' שצ"ה) „שיכולים הקהל להתקן שכל מי שיקדש שלא בידיעת נאמני הקהל ובפניהם ובפני עשרה יהיו קדושיו מופקעים ובטלים, ומעתה כאותו זמן מפקירים הקהל הכסף שיקדש בו, והמקדש נגד תקנה זו אין קדושיו קדושין, ואינה צריכה גט, זהו מה לי להלכה, אבל למעשה הייתי מורך להחמיר, ולא הייתי סומך על דעתי זו לחומר הענין, להוציאה בלא גט, אם לא בהסכמת כל חכמי הגלילות, כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא" עכ"ל. וכן כתב הרשב"א בתשובה סי' אלף ר"י ששורת הדין רשאים לעשות כן, ובלבד שיסכימו בכך אנשי העיר, ואם יש תלמיד חכם צריך לעשות מדעתו, ומעשה היה בעירנו, ודנתי בדבר זה לפני רבותי, ומורי הרמב"ן הודה לדברי, ומכל מקום עוד צריך להתישב בדבר, עכ"ל, ווה לשון הר"ש בן הרשב"ץ בהקנת הפקעת הקדושין „לא נעשה על ידה מעשה לעולם, וכבר נשאל לראשונים, ולא סמכו לעשות מעשה" — עכ"ל, וכן פסק הרמ"א (אה"ע סי' כח— כ"א) כי „יש להחמיר לענין מעשה"[1]) אולם לא היתה לנגד עיניהם — כי עוד טרם נדפסה—תשובת הרא"ש[2]) אשר על פיו אנו חיים כמעט בכל ההוראות, ואלה דבריו (כלל ל"ה סי א'): „ששאלת אם יכולים בית דין לעשות תקנה שכל קדושין שיהיו בלא דעת אביה ואמה שלא יהיו חלין, ונסתפקת אי הוי ממונא וכל תנאי שבממון קים? תשובה לא שייך כאן להזכיר תנאי שבממון, גם פשוט שאין מתנין אלא מטעם אחר יכולים להתנות מההיא דהאשה רבה (פ"ט ע"ב) מנין שהפקר בית דין הפקר? שנאמר וכל אשר לא יבא לשלשת הימים וכו', וכל המקדש אדעתא דרבנן מקדש, ובכל דור ודור, אדעתיהם שתקנו חכמי הדור למגדר מלתא מקדשין, ואין הקדושין חלין, אלא לפי תקנתן

---

[1]) הוא הביא בשם המהרי"ק, וכבר האריך הגאון בעל „אבני מלואים" (סי' כ"ח) ובשו"ת חתם סופר (חאה"ע סי' ק"ח—ק"ט) כי מדברי המהרי"ק אין ראיה, כי אם מדברי הריב"ש וכו' כי יש להחמיר לענין מעשה.

[2]) על התשובה חתום „אשר בן הר' יחיאל", אפס בדפוסים הראשונים משנת רפ"ב—שי"ב לא בא זכרם, ונדפסו בשנת שס"ז — אחרי מות הרמ"א — מכתב יד, והמהר"ם אלשקר אשר היה לפני שנת השס"ז, הזכיר את התשובה ההיא בשם הרא"ש (סי' מ"ח) ואם כן היתה לפניו בכת"י, ולפלא כי מרן „הבית יוסף" לא ראה אותה (על הרמ"א אין להתפלא כי הוא לא ראה תשובות ספרדיות בכת"י)!

וכו׳ והפקר בית דין הפקר, והפקירו הממון שנתן לה. ואין כאן קדושין כלל (הוא יוסיף כי גם כאשר לקחה לאשה בפועל יוכלו לבטל מטעם המביא־ בתלמוד כמה פעמים, — עשו חכמים בע׳ וכו׳). עכ״ל. ואם כי הדבר היה ברור בעיניו (ואין ספקו של הרשב״ץ מוציא מידי ודאי של הרא״ש!), בכל זאת למעשה, לא יתכן מטעם אחר, כי הדבר הזה יגרום מכשולים רבים, קהלה אחת התקן את התקנה, וקהלה שניה לא תתקן מלבד כי יהיה הדבר לצחוק בעיני ההמון, ומטעם זה לא סמך הריב״ש בהסכם קהלה אחת, כי אם בהסכם כל קהלות הגליל, וכמו כן הרמ״א אשר נתקבלה הכרעתו; והנה בתשובות מו״ר״ם אלשק״ר (סי׳ מ״ח) באה תשובה: „לשאלוניקו — שאלת שהקהלה מקהלות הקדושות שבמקומכם עם החכם שלהם הסכימו ותקנו ביניהם, שלא תהיה רשות ביד שום אדם לקדש שום אשה אלא בפני עשרה מישראל והחכם בתוכם, וכל מי שיקדש וכו׳ לא תהיה מקודשת כלל, ותוכל להנשא בלי גט, ואתה תמהת על דבר זה, ורצית לעמוד על דעתי וכו׳, ואחרי אשר יביא את כל דברי הפוסקים ואת דברי הרא״ש (אשר היו נעלמים מכל הפוסקים, המהרש״ל ו„הלבוש״) ודברי הריב״ש האומר „כי אין לעשות מעשה אם לא בהסכם כל הגלילות״ יוסיף לאמר: „לפיכך אם נמנו וגמרו כל איתה מדינה ורבניה, עם הסכמת כל הקהלות או רובן, לסמוך אני אשלי רברבי לגדור ולקנוס כל המקדש כנגד הסכמתן, להפקיע הקדושין, ולהפקירן עד עולם, או עד איזה זמן שירצו, גם אני יוצא בעקבותיהם, ואענה אמן אחריהם, ואכנס בעובי הקורה, ולא בשיבא מכשורא; אבל בהסכמה קהל אחד מקהלות המדינה לבדם, לא תבא נפשי בסודם, דאין נראה להקל כל כך בקדושי תורה וכו ולא יועילו בתקנתן, והוי להו מילי דרבנן ותקנתם כחוכא ואטלולא, וליכא למימר בהני מאן דמקדש אדעתא דזה הקהל מקדש—אלא אדעתא דכל קהלות המדינה״ — עכ״ל.

ומה נאמנו דבריו, כי אם יעשה כל קהל וקהל תקנות מתקנות שונות, הלא תהיה תורתנו הקדושה כתורות הרבה ואגודות אגודות, מלבד מכשולים שונים, אבל בהסכם כל הקהלות או רובן לכל הדעות טובה התקנה הזאת! והנה עת לנו לעשות להגין על הורתנו מבית ומבחוץ, ועלינו בכל יכלתנו לתקן תקנות טובות „על דעת רבנן״, על פי התלמוד והפוסקים להציל בני ישראל ממתקנים הבודים תקנות מלבם.

אחד הרבנים.

לקורות היהודים באיטליא.

בבית עקד הספרים אשר לממשלת איטליא בפארמא נמצא תנ"ך יישן כ"י בשלשה כרכים (הרשום אצל דע ראססי במספר 1289) שנמצאה עליו כתבת שר' משה בר' מרדכי גאליקו מעיד שהתנ"ך ההוא נמכר ביום 24 יוני 1494— כ"א תמוז (רנ"ד) לר' יוסף הנחום בר' ישעיה דוראנטע, ועל אחד העלים הנשארים בסוף הכרך של נביאים נמצאה תעודה עתיקה אחת, הנכבדה מאד בערכה לקורות אחינו באיטליא, היא כתיבה בידי סופר מאוחר בכתב רש"י, והזכירה דע ראססי ברשימתו (פארמא 1803) חלק ג' עמוד 137, והפקיד הממונה על בית דעקד הנ"ל, הנודע בפעולותיו הנכבדות ע"ד ספרות ישראל, הכהן הנוצרי פ. פעררא העתיקה ושלחה לאחד מבחירי חוקרי תולדותינו בימינו הפרופיסור ר' דוד קויפמאנן בפעשט ולרוב יקרתה הדפיסה זה האחרון אף הרבה לחקר על אודותיה בחלק העשירי של המאסף Revue des études Juives לחדשי יאנואר— יוני משנת 1885 עמוד 232—236. ולפי שדברי ה' קויפמאנן כתובים צרפתית, אף זאת שגם אחרי חקירותיו המחוכמות עוד נשארו עוללות, ע"כ מוצא אני לנכון להת בזה לפני הקוראים הנכבדים את עצם הכ"י של התעודה הנ"ל בלשונה ואת חקירותיו של ה' קויפמאן מתורגמות עברית, ועוד אוסיף לבוא אחריו ולערוך את הערותי והארותי על אדות הכ"י הזה. וזה לשון הכ"י אות באות כפי שנדפס בהמאסף הנ"ל:

„בברשילו [1] נכתב ונכתם (ונחתם).

„כהיום הזה יום ב' יום חמישי של פסח ויום תשעי של פסקוות שלהם ד'... נפסד נער קטן נוצרי בפירטיאולו כפר תחת וויאדאנו [2] אשר הנה על שפת עבר הנהר פה והוא ממשלת החת האדון מרקיסי ממנטובה ויהי אחרי שנפסד הקטן הנז' כמו ב' אי ג' ימים האלה העלילו על היהודים היושבים בכרך וויאדאנו באמרם כי היהודים הנז' לקחו הנער הנז' כדי לקחת דמו ובתיך זה הזמן אב הקטן איש מלא מרמה הלך בבזיון וקצף לפני המושל משם ואמר אליו בגאוה ובוז ישיב היהודים במשמר בהיות כי הפסיד את בנו וירא שמה (שמא) היהודים גנבוהו ובחמלת ה' על היהודים המושל ענהו ואמר לו דברים עריבים וכי אין לו כח וממשלה לשים יד על היהודים אם לא יאמת ד בריו בעדים ובנסיון בלתי רשות האדון הנז' יחיו' ויהי בין זה הזמן בהמשך המושל

---

1) ברסילו היא Brescello, עיר היושבת על שפת הנהר פו (Po) הימנית. קויפמאנן.

2) ר"ל כפר העומד תחת שלטון מושלי העיר ויאדאנא (Viadana) היושבת על שפת הנהר פו השמאלית נכח העיר ברעסעללא, ונזכרת גם אצל המגיה לס' „עמק הבכא" (הוצאת לעטעריס, וויען 1881 עמוד 165). ק'. וגם במקור עיניס סוף מאמר קול אלקים.

בדברים את האב והאנשים דוברי שקר וכזב נשמע הדבר אל האדון שיחי והאדון כתב אל המושל מוויאדאנו וציווהו ישים במאסר כל היהודים מוויאדאנו וכן עשה היכף כאשר נצטווה ונתפסו היהודים האנשים לבד הנשים בב' שעות [1]) ליל ג' י"ב אפרילי וי"ב לספירה ומהם היינו שומעים פעם טוב ופעם הפך מהטוב ואנחנו הצעירים ק"ק בירשילו היינו מתפללים אל ה' בצום ובכי ובמספד כי גם אנחנו היינו תלוים בחוט השערה כי קרובים היינו אל החליל (החלל) בהיות כי אב הקטן המיד היה מבקש להתפיסנו באמצעת קרוביו היו הנה בבירשילו לולי חסדי ה' כי לא המנו אשר שם בלב המושל להטיב אותנו ולא פנה אל רהבים אנשי רשע אשר היו מעלילים אותנו שהמיד הצבור מהנה מרחיבין פה עלינו באמרם אלינו כי גם אנחנו ידינו היה במעל. ויהי בעמידנו בלב רגז ובדאבון נפש המיד היינו מתפללים אל ה' כאשר כתבתי ויהי ביום שבת בב' שעות מהיום [2]) הגיע כתב מווידאנא אל המושל שישלח היהודים התפוסים אל המושל מעיר מנטובה וכן נעשה ונהגום בספינה ביום א' טרם עלות השחר ויהי מאז וגם קודם ויולך ה' את הנהר פה ברוח קדים עזה וגם מטר גדול היה פעם בפעם כל היום ההוא וכל הלילה וכל המחרת והרוח ההוא עמד בתקפו וגבורתו כל יום ב' עד כ"ד שעות וזה היה מלאך ששלח ה' לפנינו להציל אותנו מיד אויבינו ונס גדול ועצום היה ונס בתוך נס וזה כי התפוסים לא הגיעו במאנטובה עד יום ג' בט"ו שעות [3]) וגם נער ניצרי אשר היה בתוך הנהר פה לא קם ולא זע ממקומו מאז טבע בו ולסיבת הרוח הטוב והעצום והמים אשר גבהו לסיבת המטר הנער הטבוע עלה למעלה והרוח החזיקו במקום ההוא ולא נסע מתחומו עד אשר ראוהו כמה וכמה אנשים נכבדים מוויאדנו אשר היו הולכים בטיול אצל שפת הנהר והם ראו הנער וצעקו כלם בקול רם ויצאו בקולות ההם האב והאם מהקטן ויתפסוהו ויביאוהו מן הנהר אל היבשה והוא היה לבוש בבגדיו כמו שהיה בהיותו חי וברוך ה' שלא עזב חסדו ואמתו מעם עבדיו אשר הראה לכל עם הארץ את השקר הגדול והעצום הזה כי בעיניהם ראו כי ת"ל לא חטאו היהודים ולא פשעו ואז המושל מוויאדאנו שלח כתבים לבירשילו ממנטובה [4]) וגם אל המושל ממנטובה להגיד להם כי נמצא הקטן טבוע בנהר".

אחרי אשר העתיק ה' קויפמאנן את הכ"י והעיר עליו את ההערות הקצרות אשר הבאתי בשמו בשולי היריעה הוא מוסיף לחקור על הזמן שבו קרה המאורע המסופר, וכותב:

רואים אנחנו שבשנה ההיא חל י"ב לעומר שהוא כ"ז ניסן ביום י"ב אפריל, זולת זה ידענו שהוא חל ביום ג' בשבוע; והנה המלות „ליל ג' בשבוע"

---

[1]) לא ידענו כילד חשב המחבר את מספר השעות אם כדרך היהודים או כדרך האיטלקים, ואם כונת שהוא לחשבון היהודים, אז יהיה כ' שעות בלילה בשעה 8 בערב אחר צאת היום. ק'.

[2]) היינו בשעה 8 בבוקר אחר צאת הלילה לחשבון היהודים. ק'.

[3]) היינו בשעה 9 בבוקר אחר צאת הלילה לחשבון היהודים. ק'.

[4]) אין ספק בכוונתו לעיר בירשילו שהיא מארץ מנטובה. ק'.

לא תוכלנה להורות שיום ב׳ בשבוע היה י״ב אפריל וי״ב לספירה, לפי שכ״ז ניסן לא יחול לעולם ביום ב׳, ויותר מזה כבר ראיני שיום חמישי לפסח היהודים הל בשנה ההוא ביום ב׳ א״כ בהכרח שכ״ז ניסן חל ביום ג׳, ואם כ״ז ניסן חל בשנה ההיא ביום ג׳ 12 אפריל, א״כ חל פסח היהודים ביום ה׳ 31 מארץ, ור״ח ניסן ביום ה׳ 17 מארץ. ואם נחקור את כל שנות היהודים שמן 1200 עד 1582 לספה״נ נמצא שהשנים שחל בהן ר״ח ניסן ביום ה׳ 17 מארץ הן רק אלו: 1211, 1306, 1390, 1485, 1580, מזה מוכח שהמאירע המסופר בזה אירע רק באחת מחמש השנים הנ״ל, אבל מתוך הכ״י א״א לברר איזה שנה מהן יותר נאותה אל המאורע ההוא, אולם אם נאמר שהאות ד׳ שבתוך הכ״י מורה על האות הראשונה מן „ד׳ אלפים" אז יתחייב שהמאורע קרה קודם שנת ה״א או 1240, ואז בהכרח שקרה בשנת 1211.

רק זאת אשר יפלא, שבהכ״י נאמר שבשנה ההיא חל יום ב׳ יום חמישי של פסח היהודים ביום תשיעי לפסח הנוצרים, דהיינו שיום א׳ שבו חל פסח הנוצרים היה 27 מארץ שהוא י״א ניסן, ובחמש שנים הנזכרות חל פסח הנוצרים ביום 3 אפריל שהוא מאוחר בכדי שבוע שלם אחר 27 מארץ, ובכל השנים שמן 1200 עד 1582 שבהן חל פסח הנוצרים 27 מארץ, שהן: 1513, 1524, 1502, 1540, 1429, 1418, 1407, 1345, 1334, 1323, 1239 לא חל בשום אחד מהן ר״ח ניסן ביום 17 מארץ (וט״ו ניסן ביום 31 מארץ), וההכרח לשער אם שמחבר הכ״י טעה בחשבונו בשבוע שלם בקביעות פסח הנוצרים שחשב את פסחם 27 מארץ תחת שחל באמת 3 אפריל, או, מה שמתקבל יותר על הדעת, שהשב את התחלת פסחם מיום הראשון בשבוע של כפות התמרים, שהוא שבוע קודם פסחם.

גם משנת 1583 ואילך לא מצאנו אף שנה אחת שחל בה פסח הנוצרים 27 מארץ ופסחנו 31 מארץ.

היוצא מכל האמור בזה שסדר המאורעות היה כך:

הנער אבד ביום ב׳ המישי של פסחנו ויום שני של פסח הנוצרים 4 אפריל.

יהודי וויאדאנו נתפסו בליל ג׳ 12 אפריל.

ביום א׳ שלאחריו (17 אפריל) שלחו את היהודים התפוסים באניה ללכת למנטובה, ויבואו למנטובה ביום ג׳ 19 אפריל, ובמשך זמן נסיעתם נמצאה גופת הילד אשר הוכיח את צדקתם.

עד הנה דברי הפר׳ קויפמאנן, והסופר החכם אוריאל העתיק בפיו ליטונו „לקורות עלילת הדם" ב„היום" 1836 גליון 104 את כל החקירות האלו בשנוים מעטים בסדר ובלשון ולא קרא את שם בעליהם הח׳ קויפמאנן עליהם, והקורא יחשוב לתומו כי הסופר הזה מלבו הוציא מלים, אולם, לפי שעבר על דברי חז״ל אשר הזהירונו לאמר דבר בשם אומרו, ע״כ נענש—וטעה. ה׳ אוריאל יחליט עם „כי ליל ג׳ הנזכר ברכ״י היא הלילה הבא אחר כלות יום ג׳ אשר מרגלא בפומיה דאינשי לקרוא לו בשם ליל יום ג׳, אף כי באמת ע״פ הורת השבון הזמנים מהיה הלילה הזה ליום ד׳ העתיד לבוא", ואין ספק שדבריו אלה לקוחים מדברי ה׳ קויפמאן, שאמר „יהודי וויאדאנא

נהפסו בליל ג' 12 אפריל", הנותנים מקום לדמות שכוונתי ללילה הבא אחר יום ג' 12 אפריל, כפי הנהוג אצל הנוצרים באירופא לחשוב כל לילה עד חצות ליום שלפניו; אבל יפלא על חכם משכיל כה' אוריאל שטעה בדבר שתינוקות של בית רבן יודעים אותו, שספירת העומר מצווחה בתחלת הלילה, ממילא אור ליום ד' כבר ספרו י"ג לעומר, ולפי שבהכ"י נאמר מפורש ליל ג' י"ב לספירה, א"כ בהכרח שהכונה על אור ליום ג', וניכרים הדברים וגם כונת הח' קויפמאנן על אור ליום ג', רק שהפס לשון הכ"י.

עתה אשוב להתחלת הכ"י, ואומר שבצדק העיר הח' קויפמאנן שנפלה שם טעות במה שכתוב בראשיתו „יום ב' יום חמישי של פסח ויום תשעי של פסקווה שלהם". אולם למען הוכיח את אמתת הדבר הזה אין צורך ללכת בדרך ארוכה ובלתי בטוחה, שהלך בה הח' קויפמאנן, שקצב בתחלה במשך 382 שנים מן 1200 עד 1582 את כל חמש השנים שבהן חל פסחנו ביום ה' 31 מארץ והוכיח שפסחם חל בהן לא ביום 27 מארץ רק ביום 3 אפריל, וכן קצב אח"כ במשך הזמן הנ"ל את כל י"ב השנים שבהן חל פסחם 27 מארץ והוכיח שפסחנו חל בהן ביום אחר זולת 31 מארץ, כי אחרי כל העמל הרב והמורח הגדול הזה עוד לא מצאנו הוכחה רק לזמן קצר של 382 שנה ורק למשל פרטי שפסחנו 31 מארץ או פסחם 27 מארץ, תחת שבאמת נקל להוכיח במופת כללי שדבר כזה נמנע הוא לעולם שפסחם יחול ביום י"א ניסן, לפי שבי"א ניסן לא הגיע עדיין בשום אופן זמן מלוא הירח, וכפי הנודע החוק העקרי לקביעת פסחם, שנתקבל לחוק ולא יעבור באספתם הכללית בניקעא בשנת 325 למספרם, הוא שיחוגו את פסחם ביום הראשון בשבוע הבא תיכף אחר מלוא הירח הראשון שאחר 21 מארץ. והנה בימי האספה הניקעאית חלו מלוא הירח שלהם ושלנו בזמן אחד בקירוב, אלא שמדת חדש הלבנה אצלם גדול הוא ממדהו אצלנו, והיתרון עולה לשעה ותפ"ה חלקים לכל מחזור של י"ט שנה או רל"ה חדשים, ומפני כן מלוא הירח שלהם הולך ומתאחר ממלוא הירח שלנו ביום המים בכל 315 שנה בקירוב, ומזה יתחייב שמעולם לא הקדים ומכ"ש שלעולם לא יקדים פסחם את פסחנו „בארבעה ימים"[1], ובכל השנים שפסחנו חל ביום ב' יאחר פסחם לבוא לעולם אחר פסחנו,

---

[1]) בכונה הצבתי ציונים לתיבות „בארבעה ימים" בכדי להוציא מלב רבים החושבים בטעות, כי פסחם מוכרח להיות לעולם מאוחר מפסחנו. — ולמען הוכיח את טעותם הנני לרשום כאן את כל השנים אחר האספה הניקעאית שבהן לא נתאחר פסחם מפסחנו, ואומר בכתמם שנים אלו: 495, 475, 350, 346, 326, הקדים פסחם את פסחנו בשני ימים, (סבת הקדימה הזאת היא מפני שמולד ר"ה שלאחריה חל אצלנו ביום ג' ונדחה ליום ה' משום „מולד זקן" או „גטר"ד" ומשום „אד"ו", שמפני זה נתאחר פסחנו ליום השלישי אחר מלוא הירח). אולם משנת 496 והלאה חדל פסחם להקדים את פסחנו אבל עדיין חלו פסחם ופסחנו כאחד (ביום א' ט"ו ניסן) בכ"ו שנים אלו: 783, 743, 614, 594, 590, 570, 563, 543, 536, 523, 519, 499, 496, 465, 445, 441, 421, 418, 414, 401, 394, 374, 370, 367, 347, 343, אולם משנת 784 ואילך החל פסח הנוצרים להתאחר ולהיות לעולם אחר

רק שעד שנת 1247 חל לעולם בי"ח ניסן, ומשנת 1248 עד עתה חל לפעמים בי"ח ניסן ולפעמים בכ"ה ניסן כלבד שנות ה' וט"ז למחזור שבהן פסחם מתאחר לפסחנו בדרך שלם; ולהשבון גריגארי זמן מלוא הירח שלהם שוה לעולם בקירוב לזמן מלוא הירח שלנו, וממילא בכל שנה שפסחנו חל ביום ה' חל פסח גריגארי ג"כ לעולם אחריו ביום י"ח ניסן, זולת שנות ח' וי"ט למחזור משנת 1583 עד 1700 ושנות ח' י"א וי"ט למחזור משנת 1700 עד 2200 שבהן יקדים פסח גריגארי את פסחנו בדרך שלם ויחול ביום י"ט אדר שני; אבל בשום אופן א"א להיות שפסח הנוצרים יחול ביום י"א ניסן לא פסח היונים ולא פסח גריגארי, ולפ"ז מן הנמנע הוא שיום השני יום חמישי של פסחנו יהיה יום התשיעי לפסחם ככתוב בהכ", והוא טעות דמוכחת הצריכה תקון.

גם בהתרת השאלה הזאת דעתי נוטה לדרך אחרת, והיינו שלפי השערתי נתחלפה לו להמעתיק תיבת „השני" בתיבת „תשעי" שתמונות אותיותיהן דומות זו לזו בכתב רש"י, כי אות „ה" דומה לאות „ת" ואות „נ" דומה לאות „ע", ואפשר לומר עוד שבתחלה היה כתוב „השיני" מלא יו"ד (שכן גם בתוספתא הוצאת צוקקערמאנדעל בכל המס' מ"ש כתוב „שיני" מלא יו"ר), והמעתיק החליף שתי האותיות „ינ" באות „ע"; ויש להביא עוד ראיות להשערתי: א) משה

פסחנו, ולפי שמאז ועד עתה כבר עבר יותר מאלף שנה שפסח הנוצרים היונים מאוחר תמיד מפסחנו, ע"כ טעו רבים לחשוב מזה שכן היה אצל הנוצרים מאז ומעולם לחק קבוע, אולם החושבים כן לא ירדו לעומקו של דבר ולא שמו לב להבין שהאיחור הזה הוא מוכרח לבוא בהמשך הזמן מסבת השעה ותפ"ה חלקים שמלוא הירח שלהם מתאחר בכל מחזור ממלוא הירח שלנו, כמבואר בפנים, אבל בזמן הסמוך אחר אספת ניקעא לא היה כן, וכל אותן ל"א השנים שהזכרתי תעדנה, שעד סוף המאה השביעית לספירתם הקדים לפעמים פסחם את פסחנו, ועד סוף המאה השמינית חל פסחם לפעמים להיות ביום אחד עם פסחנו, ורק מן המאה התשיעית והלאה החל להיות כן לעולם. אולם פסח גריגארי יחול לפעמים גם עכשיו ביחד עם פסחנו, כאשר כן קרה בשלש שנים אלו: 1805, 1825, 1609, ועוד יקרה כן בשנות: 2123, 1981, 1954, 1927, 1923, 1903, וכו', ולעתים רחוקות יקרה ג"כ שפסחם יקדים את פסחנו בשני ימים, כי כן בשנות 2725, 2133, 2106 וכו' יחול פסח גריגארי ביום ה' י"ג ניסן. והנני להעיר שכפי הנודע לי הנה החכם פינילים הוא היחידי שהרגיש בזה, שפסח הנוצרים היונים חל לפעמים ביום אחד עם פסח היהודים, בספרו היקר „דרכה של תורה" סי' ק"ע עמוד 212, אלא שהתחיל את חשבונותיו לא מאספת ניקעא רק אח"כ — משנת ד"א קי"ט — 359, מפני שלדעתו (שם עמוד 259) נתיסד אז חשבון העבור שלנו; גם נשמטה אצלו בטעות שנת ד"א וכ"ה — 465 (מפני שטעה בקביעות השנה ורשם אותה הכ"ו תחת הש"א מלבד שיש שם טעות הדפוס „תק"ד" תחת „תק"ג" (1743), גם בפסח גריגארי שחל להיות ביחד עם פסחנו העתיק מליקסיקון של ברעקהויז לוח מוטעה שנשמטה ממנו שנת 1609 ונכנסו בו בטעות שתי שנים אחרות 1832, 1828, ולא הרגיש בהטעיות; אולם הדבר שהעירותי עליו שכבר הקדים פסח הנוצרים היונים את פסחנו ועוד יקדים פסח גריגארי את פסחנו בשני ימים, לפי הנודע לי, לא העיר על זה שום מחבר עד היום.

שהנוצרים חוגגים את פסחם רק שבעה ימים וא"כ לא יתכן למנות יום תשיעי של פסחם, ב) מחסרון היו"ד אחר השי"ן בתיבת „תשעי" בכ"י הזה שהכותבו לא היה מקמץ ביודי"ן גם במקומות שאין בהם צורך והם מיותרים על פי הדקדוק.

עתה נחקור על הכתוב בהכ"י שיהודי וויארנו נתפסו „בב' שעות ליל ג' י"ב אפרילי וי"ב לספירה". והנה הח' קויפמאנן אחרי אשר החליט מזה שיום כ"ז ניסן (י"ב לספירה) חל ביום י"ב אפריל, עורר ספק בהוראות המלים „ליל ג'" מתי חל כ"ז ניסן וי"ב אפריל אם ביום ג' בשבוע, וע"פ קביעות השנה אצלנו הוכיח שיום ג' היה בהכרח כ"ז ניסן וממילא גם י"ב אפריל, ומפני זה החליט שפסחנו חל ביום 31 מארץ, ועפ"ז חפש ובדק מתי חל כן בכל השנים שמן 1200 עד 1582, ומצא רק את חמשת השנים שהזכיר; אולם כבר בארתי למעלה, שאין ספק שהמאורע קרה אור ליום ג' שאז ספרו י"ב לעומר וממילא יום ג' היה כ"ז ניסן, ואם יש בזה מקום ספק, אז רק החלטתו הראשונה מוטלת בספק, והיא, מתי חל י"ב אפריל אם ביום ג' כ"ז ניסן או ביום ב' כ"ו ניסן? נברר את דברינו, הנה עיקר הספק של ה' קייפמאנן יסודתו, כפי הנראה, על ההבדל שבינינו ובין הנוצרים ברוב ארצות אירופא ברגע ההחלת חשבון היום, שאנחנו חושבים מתחלת הלילה שלאחריו והם חושבים עד חצות הלילה ליום שלפניו, ולפי שהכ"י מזכיר גם חשבון הנוצרים גם חשבון היהודים „י"ב אפריל וי"ב לספירה" ע"כ נסתפק ה' קויפמאנן כיצד חושב בעל הכ"י את הלילה אם ליום שלפניו כחשבון הנוצרים או ליום שלאחריו כחשבון היהודים, אבל אם נעמיק יותר בזה נראה שאם רק נניח, כי אמת נכון הדבר שבמקום מגורי הכותב (את הכ"י) חשבו הנוצרים כל לילה עד חצות ליום שלפניו, אז תלויה החקירה הזאת בחקירה אחרת שכבר נגע בה ה' קויפמאנן בהערה 3), והיא, כיצד חישב המחבר את מספר השעות אם כחשבון היהודים או כחשבון הנוצרים? אם נפרש את דברי הכותב „ב' שעות ליל ג'" שכוונתו אל חשבון השעות אצל הנוצרים, היינו ע"פ מו"ש שלנו שתי שעות אחר חצות הלילה, ממילא מובן שאז בין לחשבון היהודים ובין לחשבון הנוצרים כבר הוא שייך ליום ג' שלאחריו, ועפ"ז תתאמת החלטת ה' קויפמאנן שיום ג' היה י"ב אפריל וי"ב לספירה (כ"ז ניסן); אבל אם נאמר שכונת הכותב אל חשבון השעות אצלנו, היינו ב' שעות אחר התחלת הלילה, או 8 שעות בערב ע"פ המו"ש שלנו, שגם דעת ה' קויפמאנן נראה כנוטה לזה בהערה הנ"ל, א"כ הוא קודם חצות הלילה שלהנוצרים נחשב עדיין ליום ב' שלפניו, אז הלא בהכרח עלינו לומר כי י"ב אפריל חל אז ביום ב' כ"ו ניסן, וכי י"ב אפריל לא היה משותף עם י"ב לספירה (כ"ז ניסן) רק בשש השעות ההן שמתחלת הלילה עד חצות (שגם המאורע קרה באחת מהן) שלחשבון הנוצרים עודנו שייך ליום ב' שלפניו י"ב אפריל ולחשבון היהודים כבר ספרו אז י"ב לספירה ושייך ליום ג' שלאחריו כ"ז ניסן; אולם לפ"ז ולפי מה שהוכחתי למעלה שפסחם חל אז י"ח ניסן, הנה חל אז פסחנו 1 אפריל ופסחם 4 אפריל וממילא ישתנה כל החשבון תכלית שינוי, וכל השנים שבחן התאמתו התנאים הנ"ל, מן אספת ניקעא (325) עד דע ראססי (1800) היו

י"ג אלו [1]) : תשע באלף החמישי—ר"א ר"ג—443, רצ"ח—538, שפ"ב—622 תע"ז—717, תקע"ב—812, תרנ"ו—896—, תתי"ט—1059, תתק"ג—1143, התקצ"ח—1238, וארבע באלף הששי, שתים קודם התקון גריגארי—ה"א צ"ג—1333, קפ"ח—1428, ושתים לפי חשבון גריגארי — שפ"ז—1627, תקל"ט—1779, ואם נניח ששנת 896 מוקדמת יותר מדאי ושנת 1779 מאוחרת יותר מדאי אז יהיה עלינו לקחת שש שנים אחרות תחת החמש שמנה ה' קויפמאנן, אם נניח עוד שהמאורע קרה קודם התחלת אלף הששי ואחר 1143, אז תהיה השנה המבוקשת ד"א התקצ"ח—1238., אם רק נקבל את ההנחה שבמקום בעל כ"י חשבו הנוצרים עד חצות הלילה ליום שלפניו.

אולם אם נחקור לדעת כיצד מחשבין באמת הנוצרים באיטליא את חשבון היום והשעות, אז נמצא שהחכם אידעלער כותב בספרו היקר על חשבון הזמנים (כראנאלאגיע) חלק א' עמוד 83 שהאיטלקים מתחילים את מנין ימיהם ושעותיהם חצי שעה אחר שקיעת החמה ומונים כ"ד שעות שוות במעל"ע, באופן שחצי שעה אחר שקיעת החמה הכלה שעה כ"ד מיום זה ותחל שעה ראשונה מיום שלאחריו [2]), ולפ"ז אין בנדון שלפנינו שום הבדל במנין הימים בינינו ובין הנוצרים באיטליא, כי אע"פ שמלשון הכ"י יש להוכיח שהוא חושב את שעותיו כחשבון היהודים (מן שעה 6 אחר חצות היום), שהרי נזכר שם „ביום שבת כב' שעות מהיום" וזה א"א לחשבון האיטליאנים הנוצרים שאין מקום אצלם למנות שעות הלילה בפני עצמן ושעות היום בפני עצמן אחר שמספרם משתנה, בעתותי השנה השונים, כי שעות הלילה מרובות הן בלילות טבת הארוכים ומועטות—בלילות תמוז הקצרים, ושעות היום—להפך, ובהכרח שהוא חושב לחשבון היהודים המונים לפעמים כל הכ"ד שעות כסדרן ולפעמים — י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה, מ"מ הזמן המספר כאן „ב' שעות ליל ג' י"ב אפריל וי"ב לספירה", שהוא שעה 8 בערב, גם להאיטליאנים הנוצרים שייך ליום ג' שלאחריו, לפי שרוחב מנטובה (וגם וויאראנא הסמוכה לה) הוא בקירוב 45° לצפון המשוה ושקיעת החמה ביום 12 אפריל היתה 6 שעות 50 מינוט, ולפ"ז התחלת היום להאיטליאנים היתה 7 שעה 20 מינוט בערב, וממילא שעה 8 כבר נחשבה גם אצלם ליום ג' שלאחריו שהוא היה בלי ספק י"ב אפריל, ולפ"ז נתברר לנו שצדקו דברי ה' קויפמאנן, אע"פ שלא מטעמו, שבשנה ההיא חלו באמת י"ב אפריל וי"ב לספירה (כ"ז ניסן) ביום

[1]) האופן איך לקבוץ את כל הבנים האלו מבואר להלן בפרוטרוט, ולא כתבתיו כאן לבלי לכפול הדברים.

[2]) בהערת הה' דוד קאססעל למאמר „קול אלהים" מספר „מאור עינים" לר"ע האדומי עמוד 25 מביא בשם הסופר מהו"ה יעקב אגוטנא בואני הרופא בפירוזה בספרו אשר כתב בשפת איטליא ע"ד הרעש הידוע, שהרעש התחיל בלילה שאחר יום חמישי בשבוע שהוא ט"ו נובימבר 1570 בשעה ט' ומ"ד מינוטין דהיינו י"ד שעות וי"ד מינוטין אחר חצות היום, גם זה מסכים עם חשבון השעות אצל האיטלקים המבואר בפנים. וע"ד ההבדל המועט שיש ביניהם באיזו עברות מינוטין דברתי בהרחבה בהערותי למאמר „קול אלקים" הנ"ל בספר „מאור עינים" היוצא לאור עתה פה ווארשא ע"י המדפיס ה' אלאפין, יעוי"ש.

ג׳ בשבוע וממילא חל פסחם 3 אפריל ופסחנו ביום ה׳ 31 מארץ, וצדקו כל חקירותיו של ה׳ קויפמאנן.

נשאר לנו אפוא רק לשום לב אל הגבולים 1200,1582 שלקח ה׳ קויפמאנן; הנה הגבול האחרון הוא השנה שבה תקן גריגארי את חשבון עבורם החדש שנתקבל תיכף באיטליא, ואת הגבול הראשון באר ה׳ אוריאל שיסודתו בזה שלדברי חוקר תולדותינו הפר׳ ד״ר גראטץ היתה יד עלילת הדם הראשונה בבני ישראל אשר בארצות אירופא בשנת 1171 בעיר בלוא (Blois) בארץ צרפת (ששמה הועלו על המוקד בפעם הראשונה ע״י עלילת דם ל״ד אנשים וי״ז נשים ביום ד׳ 26 מאי כ׳ סיון ד״א תתקל״א), אולם הגבולים האלה גם שניהם אינם מוכרחים, כי מלבד שלפ״ז צריך לחקור גם על השנים שמן 1171 עד 1200. הנה ממה שלא מצא גראטץ עלילה דם קודם עלילת בלוא אין ראיה שלא היתה קודם לכן, כי „לא ראינו אינה ראיה״; וזולת זה הנה עלילת בלוא היתה רק הראשונה שעל ידה נהרגו כמה נפשות מישראל, אבל הענין המספר בכ״י שלפנינו, שבחסד ה׳ נתבררה צדקת היהודים ולא אונה להם כל רע, מי יודע שלא קדם בזמן לעלילת בלוא? וכן להיפך יוכל להיות שהמאורע קרה אחר שנת 1582 וחשבון פסחם וימי חדשיהם הוא ע״פ חשבון גריגארי; אולם הטעם אשר ה׳ קויפמאנן הסתפק לחפש רק בשנים שבין גבולים ידועים, הוא מפני הקושי הגדול המונח בטבע החשבון הזה, לפי שלוחות העבור השונים המצויים בידינו ניתנים לנו היכולת רק לקצוב בשנה ידועה את קביעותה והשתוותה עם חשבון העמים, וגם זה הוא לפעמים בעמל לא מעט, לא כן בנדון שלפנינו, שהשנה בלתי ידועה ועלינו לקצוב אותה רק ע״פ השתוות השבוננו עם חשבון הנוצרים, הנה התרת שאלה הפוכה כזאת היא עמוקה וכבדה, כי לע״ע יחסרו לנו לוחות עוזרים להקל את החשבון הקשה הזה (כאשר התאונן על זה בצדק החו׳ אוריאל ב„היום״), ואשר על כן היכרח למצוא את כל השנים שחל בהן 17 מארץ ביום ה׳ בשבוע ולבחון אם לא חל אז ביום ההוא ר״ח ניסן. ולפי שהשנים האלו רבות הן, כי הן החלק השביעי מכל השנים, ע״כ היא מלאכה כבדה וקשה למאד, ואשר ע״כ בצדק עלינו לתת כבוד יקר לה״ח קויפמאנן, אשר לא חשך מעמל נפשו לחקור ולדרוש הדבר היטב במשך זמן ארוך של 382 שנים מבלי עשות שום משגה בחשבון מסובסך כזה, ובכל זאת לא נוכל לכחד, כי יותר טוב היה לו יכולנו לברר הדבר בזמן יותר ארוך ממשך 382 שנה; והנה אנכי תקנתי לוחות עבור מיוחדים אשר על ידיהם יכולים להתיר כל שאלות העבור הישרות וההפוכות, גם היותר סבוכות ומסוכסכות, בדרך קלה ובזמן קצר*) ועל פיהם פתרתי גם את השאלות המסוכסכות הנוגעות להנ״י אשר לפנינו, ואחזור לעניננו.

---

*) הרה״ת ה׳ צבי הירש יפה הוציא לאור בשפת רוסיא לוח נצחי אבטומטי לנוצרים, אשר על ידו נסקרים בסקירה אחת כל שנות הנוצרים מקביעות ידועה או שחל בהם פסחם ביום ידוע מחדש הם לעולמים. הלוח ההוא כבר יצאו לו מוניטין בעולם וגדולי הפרופיסורים הרבה מכ״ע הרבו בשבחו, גם נתאשר ונתקיים מאת המיניסטריום שעל השכלת העם. לפני שנתים יצא לאור במהדורא שניה מתוקנה ובתבנית קטנה לשאתו בצלחת, וישובו שנית

נבקש לרעת מן שנת 325 עד 1582 לחשבון הישן ומן 1583 עד 1800 לחשבון החדש את כל השנים שחל בהן פסחנו ביום ה׳ 31 מארץ ופסחם 3 אפריל. והנה מצאנו לחשבון הישן: 1) פסח הנוצרים חל 3 אפריל רק בשנות ז׳, ט״ו, ד׳, י״ב, א׳ למחזור; 2) לכל אחת משנות המחזור הנזכרות נקל לקצוב את כל השנים שחל בהן פסחם 3 אפריל וגם ידענו שהן הולכות בסדר ידוע, שפסחם ישוב להול ביום ההוא אחרי 95 שנים אחר כל שנתם הפשוטה (בת 365 יום) ואחרי 247 שנים אחר כל שנתם הכבושה (בת 366 יום). 3) לכל אחת משנות המחזור נקצבים גבולים ידועים אל השנים שפסחנו יוכל להול בהן 31 מארץ; וע״פ כל אלה יקל לפתור את שאלהנו, כי לכל אחת משנות המחזור הנזכרות נקצוב בין הגבולים שבהם חל פסחנו 31 מארץ את כל השנים שבהן חל פסח הנוצרים 3 אפריל, ואז כל אותן השנים מהן שחל בהן פסחם ביום ה׳ נדע ברור שהיא 31 מארץ והן השנים המתאימות עם תנאי השאלה, אבל השנים שחל בהן פסחנו ביום ג׳ או ביום ז׳ (שיום ג׳ הוא 29 מארץ ויום ז׳ הוא 2 אפריל) לא צלחנה לעניננו. ואם נתבונן נמצא שבשנת ז׳ למחזור לא קרה כן כלל לפי שהגבול האחרון שפסחנו יחול 31 מארץ הוא קודם שנת 325; בשנת ט״ו למחזור—הגבול האחרון ד״א תכ״ח—668, ומשתי השנים: 511,606 שחל בהן פסחם 3 אפריל, רק בראשונה ד״א רע״א חל פסחנו ביום ה׳ (31 מארץ) אבל בשניה—חל ביום ג׳; בשנת ד׳ למחזור — הגבול האחרון ד״א התקכ״ב — 1162, ומשש השנים: 1127, 880, 785, 690, 595, 348 שבהן חל פסחם 3 אפריל, רק בארבע הראשונות, ד״א ק״ח, שנ״ה, ת״נ, תקמ״ה חל פסחנו ביום ה׳, אבל בשתים האחרונות—חל ביום ג׳; בשנת י״ב למחזור — הגבול הראשון ד״א ש״צ 630. ומשמונה השנים: 1496, 1401, 1306 1211 964, 869, 774, 679, שבהן חל פסחם 3 אפריל, בשתים הראשונות — חל פסחנו בשבת ובשתים האחרונות — ביום ג׳, ורק בארבע שנים התיכונות: ד״א תרכ״ט, תשכ״ד, התקע״א, ה״א נ״ו חל פסחנו ביום ה׳; ובשנת א׳ למחזור—הגבול הראשון ד״א התק״ג—1143, ומארבע השנים: 1580, 1485, 1390, 1295 שחל בהן פסחם 3 אפריל חל פסחנו בשנה הראשונה — בשבת ורק בשלש שנים האחרונות: ה״א ק״ג, רמ״ה, ש״מ—חל ביום ה׳ (31 מארץ); ולחשבון החדש מצאנו שפסח גריגארי חל 3 אפריל בשנות י״ח, י׳, ב׳, י״ג למחזור מן 1583 עד 1700 ובשנות י׳, ב׳, י״ג, ה׳ למחזור מן 1700 עד 1900, אולם גבולי השנים שבהן חל פסחנו 31 מארץ הם אלו: בשנת ה׳ למחזור—הגבול הראשון אחר 1900, בשנת י״ח למחזור, בשנת 1616 שחל בה פסחם 3 אפריל חל פסחנו בשבת, בשנת י״ג למחזור — הגבול הראשון 1700, ובשנת 1763 שחל בה פסחם 3

סכ״ע הרוסים ויוסיפו להפליא איתו מאד, ועיין „המליץ״ נו׳ 62 לשנת 1895; והנה כבר ערוך בידו בכ״י ומוכן לדפים כעין הלוח הזה אך יותר נפלא ממנו, לוח נצחי אבטומטי לעברים גם לוח השתוות ימות חדשי היהודים עם ימות חדשי הנוצרים וקביעות פסחם בין להשבון הישן בין לחשבון החדש בימי חדשיהם ובימי חדשינו, ועל ידיהם הפתרנה על נקלה כל השאלות אף היותר חמורות שאפשר להציע בחשבונות העבור, ומי יתן והוציא ה׳ יפה לאור את לוחותיו אלה המועילים ונחוצים מאד לכל מוקירי חכמת ישראל ועוסקים בחקירת דברי ימינו.

המו״ל.

אפריל חל פסחנו ביום ו׳, בשנת י׳ למחזור—לא חל פסח גריגארי אף פעם אחת ביום 3 אפריל עד אחר שנת 1800, ורק בשנת ב׳ למחזור, בשנת ה״א תנ״ה— 1695 חל פסח גריגארי 3 אפריל ופסחנו ביום ה׳ 31 מארץ. מזה רואים אנחנו שבכל השנים מן שנת 325 עד 1800 היה לנו לבחון רק כ״ג שנים שמהן מצאנו י״ג שנים שמתאמתים בהם הגנאים הנתונים, שפסחנו חל ביום ה׳ ו״ מארץ ופסחם—ביום 3 אפריל, שמונה מהן באלף החמישי: ד״א ק״ה— 348, רע״א—511, שנ״ה—595, ת״נ—690, הקמ״ה—785, הרכ״ט—869, תשכ״ד—964, התקע״א—1211, וחמש באלף הששי, ד׳ קודם תקון גריגארי: ה״א נ״ו—1306, ק״נ—1390, רמ״ה—1485, ש״מ—1580, ואחת להשבון גריגארי: ה״א תנ״ה—1695; מעתה אם נניח כי שנת 964 היא מקודמת יותר מדאי ושנת 1695 היא מאוחרת יותר מדאי, אז נמצא שבמשך זמן ארוך של 730 שנה (965—1694) לא קרה שיהיה פסחנו ביום ה׳ 31 מארץ ופסחם 3 אפריל רק באותן חמש השנים שכבר מצא אותן הה׳ קייפמאנן ואשר חשב כי רק בין גבולים צרים (1200—1582) במשך 382 שנים לא נמצא בלעדן; ובצדק נאמר על החכם קויפמאנן פוק חזי כמה עביד דמצלח גברא דמאריה סייעיה, שהחוקר הנאמן הז״, בהיותו דורש תמיד את האמת בכל לבבו, הצליח לו עתה להוציא תולדה אמתית גם מהקדמות בלתי צודקות ולכוין אל האמת בין בזה שי״ב אפריל חל אז ביום ג׳ ופסחנו 31 מארץ ופסחם 3 אפריל ובין בזה שמלבד חמש השנים אשר מנה לא נמצאה שנה אחרת כמורן במשך זמן ארוך של 730 שנה; וכל סדרי המקרים מתאמתים כפי שכתב הח׳ קויפמאנן, רק שראוי לשום לב שהפיסת יהודי וויאדאנא היתה בשעה 8 בערב בהחלת הלילה שלמחרתו יום ג׳ כ״ז ניסן וי״ב אפריל, ולא כמו שדברי ה׳ קויפמאנן נותנים מקום לטעות וה׳ איריאל טעה בהם שתפיסתם היתה בלילה שאחר יום ג׳ כ״ז ניסן, וזהו שרציתי לבאר.

צבי הירש יפה.

תכן הענינים.

LIBRARY
MAY
15
1981
UNIVERSITY
OF TORONTO

PURCHASED FOR THE

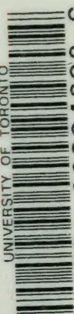
University of Toronto Library

FROM THE

Joseph and Gertie Schwartz
Memorial Library Fund

FOR THE SUPPORT OF

Jewish Studies

ha-Asam

DS
102
.4
A68